

ISSN 1334 - 7128

LJETOPIS CRNOGORSKI

Zagreb, br. 2, god. 2004/05.

Izdavač:
NACIONALNA ZAJEDNICA CRNOGORACA HRVATSKE

Za izdavača:
RADOMIR PAVIĆEVIĆ

Urednik:
DRAGUTIN LALOVIĆ
RADOMIR PAVIĆEVIĆ

Suradnici:
NOVAK ADŽIĆ
RADE BOJOVIĆ
ALEKSANDAR BRAVAR
DUŠKO ČIZMIĆ-MAROVIĆ
STEVO ĐURAŠKOVIĆ
DAMIR GRUBIŠA
DANILO IVEZIĆ
DRAGUTIN LAKIĆ
NIKOLA LUČIĆ
ROSANDA MUČALICA
DRAGAN RADULOVIĆ
DON BRANKO SBUTEGA
VESELIN SIMOVIĆ-AGA

Grafički i tehnički urednik:
DRAGI SAVIĆEVIĆ
NENAD MARINKOVIĆ

Priprema:
STUDIO BDM

Tisak:
SKANER STUDIO, ZAGREB

Ljetopis je tiskan uz financijsku potporu Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske.

Sadržaj

Uvodnik

De smo ili kaj nam pak moreju! – Radomir Pavićević	2
--	---

• Kronika

Hrvatski Crnogorci i suverena evropska Crna Gora – Duško Čizmić-Marović	7
Tri godine rada vijeća i predstavnika nacionalnih manjina – Danilo Ivezić	28
Jubilej Nacionalne zajednice Crnogoraca Rijeka (1995.-2005.) – Nikola Lučić	32
Crnogorska ljetna škola – Dragutin Lakić	34

• Događaji, ljudi, knjige

Politički događaj godine (2005.)

Pokret za nezavisnu evropsku Crne Goru – Rade Bojović	37
Konačno doživjeti neovisnu Crne Goru – Don Branko Sbutega	55
Pozdravno slovo – Veselin Simović-Aga	58

Izložba

Gospodin nad vojskama – Mihailo Jovićevi, Don Branko Sbutega	59
--	----

Koncert

Martinović Ratimir – Danilo Ivezić	61
------------------------------------	----

Ogledi

Crnogorski ogled s državom (ili Черногорцы, что такое?) – Dragutin Lalović	63
Male države u Europskoj uniji: izazovi za Hrvatsku i Crnu Goru – Damir Grubiša	72

Ugledni znanstvenici

Prof. dr. sc. Dragutin Lalović – Duško Čizmić-Marović	83
Prof. dr. sc. Dragan Martinović – Stevo Đurašković	86
Prof. dr. sc. Milutin Anđelić – Stevo Đurašković	89

Knjige

Blažo Kilibarda (prir.), <i>Lovćen, Njegoš i Meštrovic</i> – Dragutin Lalović	91
Vlado Vujović, <i>Oriđinali od Nagoste</i> – Dragutin Lalović	96
*** <i>Život i djelo Vladislava Brajkovića II</i> – Aleksandar Bravar	99
Marko Špadijer /Stanko Roganović, <i>Diplomatska poslanstva u Kraljevini Crnoj Gori</i> – Damir Grubiša	101
Mijat Šuković, <i>Novovjekovna država Crna Gora. Stvaranje, razvoj i iskušenja</i> – Dragutin Lalović	103
Žarko L. Đurović, et al., <i>Crnogorski sveti, slave i običaji</i> – Novak Adžić	110

• Kulturni izlog Republike Crne Gore

Književnost

Pregled značajnijih zbivanja u crnogorskoj književnosti 2004. i 2005. godine - Dragan Radulović	113
Dječak iz vode (odlomak) - Ksenija Popović	119
Hansenova djeca (odlomak) - Ognjen Spahić	122
Sin - Andrej Nikolaidis	128
Čovjek koji jede so. Kratka i lažna biografija Hemfrija B. - Dragan Radulović	136
Sjena na sceni - Mladen Lompar	145

Iz kulturnog života

Pregled kulturnih događaja - Rosanda Muča	150
---	-----

Uvodnik

De smo ili kaj nam pak moreju!

piše: Radomir Pavićević

Kao i svi Crnogorci, rasijani po svijetu, i mi živimo u predblagdanskome ozračju, u iščekivanju 21. maja: nada nam se smjenjuje s neizvjesnošću, a nedoumice ustupaju mjesto pouzdanju u moć prava kao pravu moć malih slobodarskih naroda. A ipak, osjećaj stanovite zdvojnosti nas posve ne napušta: hoćemo li dočekati? Povijest se dovoljno puta surovo narugala crnogorskom narodu, pa se ne odvažujemo do kraja vjerovati ni sebi samima. Mašalah!

Prvi broj *Ljetopisa* objasnio je motive i intenciju pokretanja ovakve periodične dvogodišnje edicije. U njoj Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske (NZCH) želi predstaviti svoje najbolje političko i kulturno lice, na jednom mjestu sabrati reprezentativni crnogorski prilog hrvatskome bogatstvu u razlikama. No, ne skrivamo ni svoje slabosti: u prvom broju javnosti je prikazana i dokumentirana kritička kronika ne samo nedvojbenih postignuća, nego i ozbiljnih sustajanja NZCH, od njezina osnutka 1991. do 2003. godine. Realno je dimenzionirana crnogorska drama u vihornim vremenima, kao i djelovanje NZCH u postratnom demokratskom ambijentu, nakon prvih dubljih političkih promjena i normativne izmjene statusa i zbiljskog položaja nacionalnih manjina u političkom sustavu i životu Hrvatske.

Ovaj drugi broj, za 2004.-05. godinu, pojavljuje se u jedinstvenoj povijesnoj konstelaciji, sa stajališta vitalnih interesa crnogorskoga nacionalnog korpusa u cjelini, ne samo u Hrvatskoj. Na dnevnom redu je konačno rješenje crnogorskoga državnog pitanja. Ljetopis zrcali tu kapitalnu činjenicu. U

prvi plan stupa problemski sklop državnopravnog statusa Crne Gore. Utoliko se može razumjeti da glavnu pažnju, kao «političkom događaju godine 2005.», posvećujemo temeljnome državotvornom projektu – osnivanju i djelovanju *Pokreta za nezavisnu evropsku Crne Goru*. Za razliku od prvog broja, u kojem je događaj godine bilo umjetničko djelo velikog slikara Dimitrija Popovića.

Čitalac se o tome može osvjedočiti uvidom u sadržaj prvih dviju tematskih cjelina *Ljetopisa* – «Kronika» i «Događaji, ljudi, knjige».

U prvoj se cjelini izdvaja, obimom i važnošću, podrobna i dokumentirana kronika akcija, stajališta i inicijativa hrvatskih Crnogoraca, preko njihove Nacionalne zajednice i dijelom preko Crnogorske svjetske asocijacije, od 2000. do danas. Pomnu rekonstrukciju ove impresivne kronike dugujemo uglednome hrvatskom publicistu Dušku Čizmiću-Maroviću. Kao osvjedočeni prijatelj Crnogoraca, koji godinama izbliza sa simpatijama prati i znački povremeno komentira (v. primjerice njegovu kolumnu «Srbija i Crna Gora», *Slobodna Dalmacija*, 19. travnja 2006., str. 13), značajna postignuća NZCH, nije žalio truda da na temelju predočene mu dokumentacije cjelovito oslika i primjereno vrednuje višegodišnja nastojanja hrvatskih Crnogoraca na međunarodnoj afirmaciji crnogorskih nacionalnih i državnih interesa. Pomalo je gorak okus suočiti se retrospektivno s tolikim inicijativama i apelima vodstvu Evropske unije da na primjeru Crne Gore iskaže svoje proklamirano demokratsko lice, da iskreno i stvarno podrži demokratske, procnogorske i proevropske grupacije i stranke u Crnoj Gori. Da shvati kako je projekt crnogorske državnosti konstitutivanelement nove evropske arhitektonike, da se na njemu testira vjerodostojnost Evrope kao zajednice slobodnih naroda.

U drugoj tematskoj cjelini, ponovimo, središnje mjesto zauzima prilog o *Pokretu za nezavisnu Crnu Goru*. Prilog je priredio jedan od koordinatora Pokreta, Rade Bojović. U njemu se može naći precizan prikaz programskog profila Pokreta, njegovih ključnih političkih dokumenata, njegova akcionog plana, njegovih dosadašnjih glavnih akcija. Ovaj je blok obogaćen i pozdravnim slovom prof. emeritusa V. Simovića, uglednog člana Savjeta Pokreta iz redova hrvatskih Crnogoraca, što ga je on izgovorio na osnivačkoj sjednici toga Savjeta.

Osobitu pažnju u ovom broju plijene sjajni prilozi nedavno preminuloga don Branka Sbutega. Vazda smo se radovali susretima s ovim iznimnim crnogorskim Hrvatom, lucidnim analitičarem povijesnih procesa, tananim znalцем i ljubiteljem umjetnosti, nenadmašnim retoričarem i kozerom, čovjekom iz kojega je zračilo istinsko čovjekoljublje. Dugujemo mu mnogo. Iz njegova priloga, pod znakovitim naslovom «Konačno dočekati neovisnu Crnu Goru», izgovorenog u Zagrebu, krajem prošle godine, zrači njegov neponovljivi duh, amalgam odgovorne lucidnosti i duholjubne lirske kantilene. I dva impozantna kulturna događaja u proteklom razdoblju, o kojima pišemo u ovom broju - pijanistički koncert bravuroznog Ratomira Martinovića i slikarska izložba veličajnog Mihaila Jovićevića – ne bi zasjala kao što jesu, da ih nije svojim vrhunskim estetskim senzibilitetom oplemenio i uvećao nenadoknadivi don Branko Sbutega.

U rubrici «Ogledi» objavljujemo politološke oglede dvojice profesora Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu, D. Lalovića i D. Grubiše. Prvi prilog instruktivno problematizira, u pojmovnom ključu teorije države, povijesne, političke i vrijednosne prepostavke mogućnosti crnogorskih

građana da na predstojećem referendumu iskažu svoju opštu (a ne samo većinsku!) volju za vlastitom državom. U drugome se analitički produktivno naznačuje cjelovit okvir za razumijevanje evrop-skoga političkog sustava, kao i izgledi malih naroda da se dostojno, dakle suvereno, uključe u njegove vrijednosti, institucije i procese.

U rubrici «Ugledni znanstvenici» s velikim zadovoljstvom nastavljamo s predstavljanjem istaknutih pripadnika naše nacionalne zajednice, sveučilišnih ljudi i poznatih javnih radnika, profesora Dragutina Lalovića, Dragana Martinovića, Milutina Anđelića. Nažalost, usprkos našim naporima, nismo realizirali ideju da se hrvatskoj javnosti predstave i naši ugledni poduzetnici, izdavači, itd. Teško je, naime, precijeniti supstancijalni doprinos Crnogoraca, na raznim poljima (privrednom, kulturnom, znanstvenom), Hrvatskoj, njejoj društvenoj modernizaciji i napretku, njezinoj demokratskoj konsolidaciji. Samo da podsjetim da smo u prošlom broju predstavili velike doprinose Dimitrija Popovića (napose njegovu svjetski zapaženu izložbu «Dante, Dimitrije i smrt»), prof. emeritusa Veselina Simovića-Agu (napose njegov *Građavinski leksikon*), prof. Ljubomira Kuljaču, doajena Blaža Kilibardu (koji je živi arhiv dokumenata i podataka o Crnogorcima u Hrvatskoj te urednik nekoliko knjiga). A tek bi trebalo punu javnu pažnju posvetiti, da samo spomenem nekoliko imena, slikaru Miji Adžiću (za plakate i scenografiju HNK-a Splita), prof. Radmilu Jovančević (napose za organizaciju poslijediplomskog studija iz makroekonomije, u suradnju Zagreba i Sorbone), publicistu Vladu Vujoviću-Gavrošu (za njegove sjajne kronike, kao nepresušno vrelo jezika naših predaka), uglednim izdavačima Radulu Kneževiću i Dimitriju Saviću,

istaknutim poduzetnicima Milutinu Drljeviću, Miru Božoviću, Borici Šoškiću, Vukomanu Šćepanoviću, za privredne uspjehe i nagrade.

Rubrika «Knjige» sadrži recenzije i prikaze pet knjiga iz bogate izdavačke produkcije Nacionalne zajednice, koja je objavila svih ovih godina čak 30 knjiga. Upravo se po promišljenom izdavačkom planu i djelovanju, s brojnim književnim, publicističkim, znanstvenim naslovima, crnogorska manjinska zajednica profilirala i afirmirala kao kulturna zajednica, koja osnovnu pažnju posvećuje čuvanju i obogaćivanju svoje baštine i duhovnog identiteta. Visoka razina naše produkcije ne bi bila moguća bez plodne suradnje sa Maticom crnogorskom, stožernom duhovnom institucijom crnogorskog naroda. U suradnji s njome objavili smo 25 knjiga. Prisustvo Matice crnogorske među iseljeništvom (koja je 1990 godine krenula kao suvremeni kulturni pokret), bilo nam je glavni domovinski duhovni oslonac u očuvanju našeg identiteta. Njen ogromni doprinos okupljanju iseljništva, izloženog asilimaciji i odnarođivanju po svijetu, uvijek ističemo kao stameni zalog kulturne i demokratske budućnosti našeg naroda. Bliska suradnja ostvarena je i sa Hrvatskim građanskim društvom iz Kotora, u konstruktivnom građenju kvalitetnih kulturnih veza i uzajamnog poštovanja naše dvije bliske zemlje. S njima smo objavili 5 knjiga. Valja istaknuti i činjenicu da se u izdavačku aktivnost kvalitetno uključuju i vijeća crnogorske nacionalne manjine, sa svojim izdavačkim programima.

Tematska cjelina «Kulturni izlog Republike Crne Gore» nudi pregled dostignuća u crnogorskoj književnosti. Odabir i kritičko vrednovanje tih dostignuća dugujemo mladom crnogorskom književniku Draganu Raduloviću, jednom od najznačajnijih suvremenih pisaca Crne Gore.

Predstavio nam se prošle godine, kao naš gost na Danima crnogorske kulture, svojom izuzetnom zbirkom priča *Vitezovi ništavila*. Pravim duhovnim biserom! A dodamo li toj zbirci i njegovo glavno djelo, roman *Auschwitz-café*, ne možemo pogriješiti prepoznamo li u njemu nedostajuću četvrtu sjajnu zvijezdu u plejadi već i u nas poznatih crnogorskih mladih književnih lavova O. Spahića, B. Brkovića i A. Nikolaidisa.

Kulturni izlog je upotpunjen i pregledom najvažnijih događaja iz kulturnog života Crne Gore, o kojima znalački piše naša stalna suradnica Rosanda Mučalica.

Još nekoliko uvodnih riječi, uz ovaj broj.

Demokratska integracija u društveni i politički sistem Republike Hrvatske, krenula je bržim tempom zadnjih godina, za sve manjine. Ta integracija je rezultat zrelosti hrvatskog društva i ona će se odvijati sve intenzivnijim tempom bez obzira na to koja proevropska stranka obnaša vlast u Hrvatskoj. Zavidan je stupanj zaštite i priznavanja naših osobnih, građanskih i političkih prava kao pripadnika hrvatskog društva i kao državljana Republike Hrvatske, čemu bitni doprinosi kvalitetni Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina. Zaštita naših kolektivnih manjinskih prava (prvenstveno, naše kulturne autonomije), ovisi sada o našoj sposobnosti, volji i organizaciji. Pripadnici nacionalnih manjina tako mogu na najbolji način dati doprinos demokratizaciji hrvatske i uspješno se integrirati u hrvatsko društvo. Institucije države Hrvatske preko ministarstava kulture, prosvjete, znanosti i Savjeta za nacionalne manjine pomažu i programski i financijski manjinska udruženja, jer su istinski zainteresirane za pluralističko društvo bez diskriminacija. A NZCH djeluje kao uistinu demokratsko, otvoreno i atraktivno udruženje

koje okuplja ne samo najbolje nego upravo sve snage; čime nam se pružaju realni izgledi da, zajedno s drugim manjinama, najzad prevladamo mučne i nametnute nam dileme između duha odbrambene getoizacije, s jedne, i prisilne ili dobrovoljne asimilacije, s druge strane.

Naše preokupacije, programi i inicijative su okrenute budućnosti. Htio bih završiti jednim poučnim primjerom, koji ilustrira mjeru naših ambicija i odgovornosti. Riječ je o znanstvenom djelu akademika Vladislava Brajkovića, čije smo glavne radove iz pomorskog prava sakupili u dvije knjige. Djelo akademika Brajkovića inspiriralo nas je i da pokrenemo inicijativu za održanje međunarodnoga znanstvenog skupa o Sredozemlju, koji bi okupio eksperte svih sredozemnih zemalja da na multilateralnoj osnovici definiraju temeljna pitanja (gospodarska, ekološka, ribolovna, pomorska, medicinska i druga) regulacije pomorskog prava, prometa i života. Jer, budućnost Mediterana u interesu Evrope mogu valjano promisliti i definirati znanstvenici mediteranskih zemalja, a na principima jednakih prava i jednake koristi svih zemalja ove regije. Naše je mišljenje da bi takav skup, ako se valjano pripremi, imao nemjerljiv doprinos uređenju čitavog Sredozemlja, te ugledu i međusobnom razumijevanju svih mediteranskih zemalja. Radni mu je naslov »Budućnost Mediterana«. Zajedničku budućnost ovog regiona gradimo na osvjedočenim i trajnim osnovama, na djelu čovjeka koji je svoja saznanja ugradio u temelje znanosti pomorskog prava.

U iščekivanju smo 21. maja, da bismo znali đe smo. Da bismo saznali, bumo rekli, kao braća Zagorci, «kaj nam pak moreju». A sasvim smo sigurni da je suverena i demokratska Crna Gora kardinalni preduvjet za to da bi

Crnogorci po svijetu zaista mogli očuvati svoj crnogorski identitet, da bi se ublažio, ako ne i zaustavio, pogubni proces asimilacije, naročito u zapadnoevropskim zemljama. Demokratska globalizacija nije moguća bez saznanja da je evropsku integraciju neophodno graditi na punom uvažavanju i razvijanju prava i identiteta malih naroda, u bogatome sazvučju glasova svih evropskih nacija, koje samo zajednički mogu biti subjekti vlastite sudbine.

KRONIKA

Hrvatski Crnogorci i suverena evropska Crna Gora

piše: Duško Čizmić-Marović

U očekivanju raspleta dugogodišnjeg hoda po mukama suvremene crnogorske države, izmučene najprije sa sobom samom, zatim Srbijom kao "bratskim-neprijateljem" i, ne ponajmanje, s glavnim akterima međunarodne zajednice (napose u Evropskoj uniji), čini se svrhovitim u ovom prilogu dokumentirano podsjetiti na sustavno i promišljeno djelovanje hrvatskih Crnogoraca na planu formuliranja i afirmacije crnogorskih nacionalnih i državnih interesa.

Premda je cjelina djelovanja hrvatskih Crnogoraca, u sklopu njihove *Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske* (NZCH), pregledno prikazana i vrednovana u prošlom broju *Ljetopisa* (v. S. Marović, Organiziranje i djelovanje Crnogoraca u Hrvatskoj 1990.-2003., str. 8-38), postoji dovoljno valjanih razloga da se u pravom i punom svjetlu, dokumentirano, retrospektivno osvrnemo na akcije, stajališta i inicijative, što ih je NZCH poduzimala u svrhu konačnog rješenja crnogorskoga državnog statusa te političke i kulturne modernizacije crnogorskog društva.

Ova kronika obuhvaća razdoblje od 2000. godine do danas.

1. NZCH i internacionalizacija crnogorskoga državnog pitanja - uvod

Kroniku valja započeti važnim događajem: institucionalizacijom povezivanja crnogorskog iseljeničtva na svjetskom planu. Na Cetinju je 12. i 13. kolovoza 2000., osnovana *Crnogorska svjetska asocijacija* (CSA). U dugim pripremama i složenoj organizaciji toga velikog skupa koji se usudio objediniti sve relevantne asocijacije crnogorskoga iseljeničtva, rasijanog po svim kontinentima,

Nacionalna je zajednica bila jedan od osnivača i glavni suorganizator. Riječ je o *Drugom svjetskom kongresu crnogorskih iseljenika*, u čijem je radu sudjelovalo preko četrdeset članova NZCH.

CSA (*Montenegrin World Association*) je pritom definirana kao nezavisna i nevladina organizacija, koja okuplja iseljenike iz Crne Gore i koja treba da bude vezana za OUN. Na čelu CSA je Koordinacioni odbor od 14 članova, u koji su iz Hrvatske izabrani Radomir Pavićević, Dragutin Lalović i Milo Banović.

Svojim Zaključcima Kongres je uputio principijelnu političku poruku crnogorskim demokratskim i patriotskim snagama u zemlji i iseljeničtvu. Od XII. zaključnih stavova valja citirati dva od posebne važnosti:

(IV) «Kongres svoj rad gradi na temeljnim načelima liberalne demokratije, poštovanju crnogorske nacionalne i državne individualnosti, te na razvijanju Crne Gore kao pluralističke, multikulturalne, multietničke i plurikonfesionalne zajednice. Kongres odbija saradnju s onim klubovima i iseljeničkim organizacijama koje Crnogorcima negiraju pravo na suverenu državu, vlastitu kulturu i jezik.

(XII) Kongres poziva sve crnogorske demokratske snage da u ovom današnjem presudnom istorijskom trenutku naše zajedničke domovine osmisle svoju sigurnu budućnost na pravno i politički najprimjereniji način, uključujući i referendum o njezinoj suverenosti, kao samostalne i slobodne države. To je naš imperativ. Time se otvara perspektiva i demokratskim snagama u Srbiji da se na pravno i politički najprimjereniji način izjasne za Srbiju kao suverenu i samostalnu državu. To je imperativ našeg regiona Evrope».

2. Plaidoyer za internacionalizaciju crnogorskoga državnog pitanja

Kao jedan od osnivača Crnogorske Svjetske Asocijacije Nacionalna je zajednica 2000. godine

poduzela niz aktivnosti u realizaciji zaključaka II. Kongresa. U dogovoru s predsjednikom CSA Blažom Sredanovićem, a u ime CSA i NZCH, članovi Koordinacionog odbora CSA iz Hrvatske poduzeli su konkretnu inicijativu za internacionalizaciju crnogorskoga državnog pitanja. Napisali su programsko pismo i 31. ga listopada 2000. uputili veleposlasticima svih evropskih država u Hrvatskoj. Pismo je upućeno i generalnom sekretaru OUN-a i svim članicama Vijeća sigurnosti OUN-a. Ono glasi:

“Crnogorska svjetska asocijacija, nezavisna i nevladina organizacija koja obuhvata nacionalne zajednice Crnogoraca u sedamnaest zemalja svijeta, želi Vas upoznati, u skladu sa svojim zadacima i odgovornostima, sa svojim zaključcima o rješenju crnogorskog pitanja.

Međunarodna zajednica Crnoj Gori priznaje da je prepoznatljiva po svojim demokratskim iskoracima i podržava je u njezinu otporu velikodržavnoj politici ekonomskog tlačenja, monetarne kolonizacije i ustavnog obespravljanja.

Crnogorska svjetska asocijacija pozdravlja demokratsko buđenje srpskog naroda izraženo u njegovoj izbornoj volji da Srbiju konstituiše kao suverenu državu, članicu međunarodne zajednice država.

Istorijski je čas da i građani Crne Gore osiguraju svoju budućnost u suverenoj crnogorskoj državi i pluralističkom građanskom društvu.

Crnogorska svjetska asocijacija apeluje na Vas da se, u skladu s Vašim ugledom, mogućnostima i odgovornostima, založite za internacionalizaciju crnogorskog pitanja. Želimo vjerovati da ćete učiniti sve što je u vašoj moći da se, na temelju načela međunarodnog prava i u interesu uspostavljanja mira i sigurnosti u ovom evropskom regionu, omogućiti crnogorskom narodu, dakle svim državljanima Crne Gore, da se na

demokratski i pravno najprimjereniji način izjasne o svome pravu na samodređenje za suverenu Crnu Goru i za njeno uključenje u evroatlantske integracije.

Crnogorska svjetska asocijacija je uvjerena kako je moralna obaveza i temeljni interes međunarodne zajednice da i crnogorskom narodu - kao i srpskome, razumije se – omogućiti da svojom slobodnom i demokratskom voljom odluči da li će svoju suverenost ostvarivati samostalno ili u redefinisanoj državnim savezu sa suverenom Srbijom. Crnogorski narod ne traži ništa što već nije pravna i civilizacijska tekovina na kojoj svoju budućnost grade republike bivše Jugoslavije.

Obraćamo se Vašoj ekscelenciji s molbom da Vašu vladu upoznate s našim zaključcima i crnogorsko pitanje preporučite njenoj političkoj pažnji kao pitanje od strateškog interesa za evropsku sigurnost i uspostavljanje nove evropske zajednice država.”

Kao udruga koja okuplja građane demokratske Hrvatske, NZCH je sa sadržajem ove političke inicijative upoznala i predsjednika Republike Hrvatske Stjepana Mesića, obraćajući se upravo njemu “kao najvažnijem ustavnom čimbeniku hrvatske vanjske politike, s molbom da uložite svoj međunarodni ugled u tumačenju glavnim faktorima međunarodne politike u ovom našem regionu kako da principijelno i djelotvorno, a ne deklarativno i kompromiserski, pomognu Crnoj Gori da se i ona, napokon, iščupa iz smrtonosnoga ‘bratskog zagrljaja’” (pismo od 31.10.2000.).

Posjećen je veći broj poslanstava u Hrvatskoj pri čemu je stranim diplomatama strpljivo objašnjavan smisao zalaganja za međunarodno suverenu državu Crnu Goru, članicu OUN-a.

Pismo o internacionalizaciji crnogorskog državnopravnog statusa aklamacijom je podržano na velikom okupljanju Crnogoraca na Lučindan 28. listopada 2000. godine. Sadržaj je

obrazložio njegov autor Dragutin Lalović, sveučilišni profesor i član Koordinacionog odbora Crnogorske svjetske asocijacije.

Objašnjavajući pismo kao «plaidoyer za završnu internacionalizaciju crnogorskog pitanja radi konačnog priznanja međunarodnog subjektiviteta Crne Gore», prof. Lalović je naglasio:

«u ovom obraćanju međunarodnoj zajednici nema ni spomena imena, štoviše simbola nekoć najviših i najsmionijih nada i stremljenja naših najboljih ljudi, a u naše doba okrutne more današnjih generacija: nema Jugoslavije.

Kao Crnogorci, a hrvatski državljani, prisjećamo se da je o snažnome južnoslavjanskom savezu bratskih naroda snatrio Njegoš, čovjek koji nas je učinio duhovnim Evropljanima, kada se recimo obraća svijetlom banu Jelačiću u slavnom pismu u kojem iskazuje žaljenje što mu ne može priskočiti u pomoć u "našoj narodnoj stvari" s četom svojih valjanih Crnogoraca. A Stjepan Radić, možda duhovno i etički najznačajniji hrvatski političar ovog stoljeća, pred smrt iskazuje žaljenje što, ovaj, nije dočekao da mu se ostvari najdraži san da se i Bugarska nađe u velikoj južnoslavenskoj zajednici.

*Za moju generaciju, koja je politički stasala 1968.-71. Jugoslavija je kao takav san prestala postojati još 1971./72. godine: nama, ili bolje u nama, otada je postala posve izvanjskom formom našeg života. Postala je, nažalost, upravo ono što je uman političar Marko Nikezić bio lucidno najavio: **nadnacionalna prinudna uprava nad jugoslavenskim narodima.***

Danas Jugoslavije više nema, niti je može biti, niti itko politički razborit više snatri o njoj. Koliko su je puta ubijali, čudo da je i ovoliko potrajala. Završila je u agoniji i sramoti jer ju bezočno i bezumno dokrajčio zločinački političar čiji će tragovi do neba i vo vjeki smrđeti nečovještvom.

Okupljajući crnogorske iseljenike diljem svijeta, Crnogorska svjetska asocijacija smatra svojom

dužnošću da pripomogne koliko je u njezinoj moći ne bi li se izbjeglo da se rušenje trule jugoslavenske zgrade ne sruči na glave Crnogoraca. Stoga apeliramo na međunarodnu zajednicu da pomogne našoj matičnoj domovini da civilizirano, dakle bez mržnje i krvoprolića, iskorači iz sadašnje okrutne more i najzad se okrene svojoj budućnosti u suverenoj evropskoj državi Crnoj Gori.»

3. Programski dokument: «Crna Gora i Evropa»

Inicijativa je obnovljena 15. veljače 2001., novim pismom hrvatskih članova KO CSA upućenim veleposlanicima država Evropske unije u Hrvatskoj, a u ime CSA i NZCH. Podsjećajući veleposlanike da su im u prethodnom pismu iznijeli zaključke CSA glede crnogorskog državnog pitanja, sada se ističe: "...Mi još jednom apeliramo na Vašu ekselenciju da se založi za internacionalizaciju crnogorskog pitanja. Ovom prilikom želimo upoznati vašu Ekselenciju i Vašu Vladu s našim odgovorom na zaključke Vijeća ministara Evropske unije (usvojene 22. siječnja), koji se odnose na rješavanje jugoslavenskog pitanja. Bili bismo veoma obavezni Vašoj ekselenciji ako biste mogli izvijestiti Vašu Vladu o našim stajalištima i privući njezinu pozornost na crnogorsko i jugoslavensko pitanje, budući da je to pitanje od strategijskog interesa za Evropu i novu evropsku zajednicu nacija.»

Uz to je pismo priložen programatski tekst (engleska verzija) «Crna Gora i Evropa», napisan 5. veljače 2000. Evo njegova sadržaja:

«U ponedjeljak 22. januara, Savjet ministara Evropske Unije obznanio je zapadnoevropske poglede na sadašnju situaciju u SR Jugoslaviji i preporučio postupak i model rješavanja ključnih problema te zemlje. Polazeći od toga da budući dogovor mora

odgovarati objema stranama, Savjet ističe nužnost novoga ustavnog dogovora između Srbije i Crne Gore, te želi vjerovati da se on može postići u okviru jugoslovenske federacije; zatim uopšteno upozorava da pregovarački proces ne smiju ugroziti ničije jednostrane akcije i pritom posebno pohvaljuje konstruktivnu ulogu predsjednika SR Jugoslavije Vojislava Koštunice.

S evropskim se uglednicima valja najprije složiti. Sadašnja situacija u SR Jugoslaviji doista je neodrživa i ne može se riješiti bez ustavnoga redefinisanja odnosa između Crne Gore i Srbije. To je i naše ubjeđenje. Utoliko prije što je upravo Crna Gora inicijator pregovaračkog procesa, koji je započela predloživši precizan paket mjera za rješenje državnih odnosa Crne Gore i Srbije. Srpskom partneru predložila je novi ustavni dogovor o savezu nezavisnih i međunarodno priznatih država, sa nekoliko zajedničkih funkcija. Sada napokon više nema nikakvih razloga za odlaganje tih pregovora, budući da je i u samoj Srbiji nedavno uspostavljeno novo, demokratski izabrano vodstvo, koje može legitimno zastupati srpske državne interese.

S evropskim se stajalištem slažemo, dakle, i u tome da se samo partnerski postići dogovor koji će odgovarati objema stranama, i crnogorskoj i srpskoj državi.

Ali Savjet ministara EU još ne shvaća da takav dogovor, koji će odgovarati objema stranama, za što se s punim pravom zalaže, više nikako ne može biti postignut u okviru jugoslovenske federativne države. Jer jugoslovenske federativne države naprosto više nema. Niti je može biti!

Zar poštovanoj gospodi doista treba objašnjavati da je Jugoslavija kao savezna država moguća samo kao zajednička država srpskoga i crnogorskog naroda, kao državno jedinstvo Srbije i Crne Gore, sa zajedničkim političkim institucijama (strankama, udruženjima, parlamentom, vladom, predsjednikom i vojskom)? Zar zaista ne znaju da SR Jugoslavija nije takva država? Da u njoj ne postoji nijedna zajednička institucija: počevši

od Vojske Jugoslavije, koja se u Crnoj Gori doživljava kao strana sila, i parlament i vlada i predsjednik Jugoslavije samo su faktori srbijanske politike? Da tzv. predsjednik Jugoslavije Vojislav Koštunica nije i predsjednik Crnogoraca, njihovim glasovima nije izabran, budući da je Crna Gora bojkotovala tzv. savezne izbore koji su svojom protivustavnom logikom srpske nacionalne majorizacije u načelu onemogućavali ravnopravnost crnogorskog naroda u tobože zajedničkoj državi.

I ne samo to: još je mnogo važnije shvatiti da Jugoslavija kao takva više ne može postojati i da nikakvim dogovorom ne može biti uspostavljena kao zajednička, dakle federativna država i srpskoga i crnogorskog naroda. Dugogodišnje iskustvo pokazuje da su nacionalne strategije Srbije i Crne Gore potpuno nepomirljive. Za Crnu Goru je prihvatljiva samo federativna država koja se temelji na ravnopravnosti Crne Gore i Srbije; za Srbiju je pak prihvatljiva samo formalno federativna država, koja će osigurati njezinu 'prirodnu' premoć nad 'mlađim bratom'. Za Crnu Goru je Jugoslavija zamisliva samo kao 'mala Evropa', za Srbiju pak samo kao 'velika Srbija'. Zato Crna Gora ne mrzi nikoga, pa ni Srbiju, i zato Srbija ne podnosi nikoga, pa ni sebe samu.

Stoga bi evropski državnici najzad morali uvažiti ustavnopravnu činjenicu da Jugoslavija više ne postoji ni kao federacija ni kao država, te da demokratska politička volja crnogorskih građana, na slobodnom referendumu, za izlazak iz takve nepostojeće države nipošto nije jednostrana akcija odvajanja, nego je jedini način da Crna Gora osigura svoju budućnost.

Crnogorska javnost, i u domovini i u iseljeništvu, zahvalna je međunarodnoj zajednici što je u posljednjih nekoliko godina principijelno i otvoreno podupirala hrabru i nepokolebljivu borbu Crne Gore protiv Miloševićevog despotskog režima. U toj teškoj borbi oblikovan je savremeni demokratski projekat preobražaja Crne Gore u suverenu državu, sposobnu

da se uključi u evropske i svjetske privredne, političke i kulturne integracije. Na tom je putu Crna Gora već daleko odmakla i izgradila gotovo sve samostalne institucije koje su joj kao državi potrebne u procesu demokratske tranzicije i konsolidacije, uključujući i monetarnu suverenost.

Utoliko je razumljivija naša duboka indignacija što sada - kada je takva odlučna i promišljena crnogorska politika najzad urodila plodom, legalnim izbornim rušenjem despotskog i evrofobičnog režima, koji je ponajprije srpski narod ugrozio u njegovoj životnoj supstanci, kada su se najzad i u samoj Srbiji probudile demokratske snage – međunarodna zajednica kratkovido okreće leđa svojoj dosadašnjoj principijelnoj politici i Crnu Goru hoće bezobzirno i nepromišljeno prinuditi da odustane od svog projekta suverene države i pluralističkoga građanskog društva.

Da se razumijemo! Svako će razborit, i među Crnogorcima, razumjeti zašto odgovorni evropski političari strijepe nad sudbinom Srbije i nastoje ojačati i stabilizovati tek započeti i krhki demokratski proces u Srbiji. Ali niko razuman, naročito među Crnogorcima, ne može shvatiti kojom se to političkom logikom rukovode evropski čelnici kada misle da se podrška početnoj i još potpuno neizvjesnoj demokratskoj transformaciji Srbije može dati samo na račun već razvijenog demokratskog procesa i već osvjedočene proevropske politike Crne Gore.

Evropska zajednica se duboka vara ako vjeruje da Srbiji može pomoći samo tako da žrtvuje Crnu Goru. Ponovo ističemo: nije problem u Crnoj Gori, ona hoće i predlaže savez ravnopravnih suverenih država. Problem je u Srbiji, koja takav savez neće, jer ne želi biti suverena nacionalna država srpskog naroda!

Pozivamo cjelokupnu međunarodnu zajednicu, naročito evropsku, da odlučno pomogne srpskom narodu da najzad, kao posljednji u našoj regiji, uspostavi svoju suverenu nacionalnu državu. Neka

međunarodna zajednica uvaži da sama Crna Gora ne može učini više nego da konstituisanjem svoje slobodne države Srbiju 'prisili na slobodu'. Samo promišljena i usklađena politika cijele evropske zajednice može djelotvorno pomoći novome političkom vodstvu Srbije, koje još ne može ili se ne usuđuje shvatiti da se najprije sama Srbija mora konstituisati kao suverena i međunarodno priznata država. U zemlji poharanoj i poniženoj debaklom nacionalističkog projekta 'velike Srbije', ogromni su problemi s kojima se srpsko vodstvo suočava. Premda je njegove strijepnje moguće razumjeti, očekujemo od njega da politički odgovorno za sudbinu svog naroda, a time i cijele naše regije, trezveno pogleda u oči stvarnosti sopstvenog teško bolesnog društva. Pred njim su brojni zadaci: od nužnosti sistematske denacifikacije, ustavne zabrane djelovanja fašističkih stranaka i sudskog procesuiranja ratnih zločinaca, preko političkoga, ekonomskog i duhovnog preporoda, do izgradnje same srpske države kao savezne države, s osiguranjem autonomnog statusa Vojvodine i Kosova. Tek bi takva demokratska, ustavna i federativna država Srbija mogla postati privlačnim partnerom budućih integracijskih procesa u našem dijelu Evrope.

Stoga upozoravamo evropsku zajednicu da svoju politiku mora graditi na čvrstim principima i realnim interesima. Neka se ne zavarava iluzijama o mogućem održanju jugoslovenske države, jer time neće pomoći nikome, ni Srbiji ni Crnoj Gori, a sebe će politički i moralno diskreditovati. Na crnogorskom se pitanju, dakle, iskušava civilizacijska vjerodostojnost projekta savremene evropske zajednice narodâ, u koji se i Crna Gora želi uključiti – pozivajući i Srbiju da to učini - kao međunarodno priznata država, članica OUN-a i evropskih asocijacija.

Crnogorska svjetska asocijacija već mjesecima preduzima promišljenu i koordinisanu akciju, preko nacionalnih udruženja u evropskim zemljama, da evropskim diplomatima i vladama objasni savremeni

smisao crnogorskog pitanja. Najnoviji stavovi Savjeta ministara EU jasno pokazuju da u tome još nismo uspje-li i da crnogorsko iseljništvo u evropskim zemljama mora istrajati i pojačati svoju aktivnost u argumentovanom pridobijanju evropske demokratske javnosti i njihovih vlada. Pokrenimo svu našu političku pamet i patriotsku volju da međunarodna zajednica principijelno politički podrži i konkretno ekonomski pomogne našoj matičnoj domovini da se okrene svojoj budućnosti – samostalnoj evropskoj državi Crnoj Gori.»

Prof. dr. sc. Dragutin Lalović i dr.sc. Radomir Pavićević sudjelovali su, u ime CSA, u radu međunarodneekspertskekonferencije “Budućnost Crne Gore”, održanoj u Bruxellesu 15. veljače 2001., koju je organizirala CEPS-a (Evropski centar političkih studija). Na njoj su predstavili tekst «Crna Gora i Evropa». Prof. Lalović je politološki obrazložio stajališta CSA o međunarodnom državnom subjektivitetu Crne Gore. Pozornost zaslužuje i ekspertiza CEPS-e (Centre for European Policy Studies), pod naslovom *A European Solution for the Constitutional Future of Montenegro* (analizu je priredila skupina analitičara, pod vodstvom Michaela Emersona, kao predložak za raspravu), koja je ponudila “evropsku soluciju” ili “evropski model” za Crnu Goru, temeljeći ih na slijedećemu: Evropska unija danas je takva “politička zajednica u kojoj je umnogome oslabljen primat ‘suverene nacionalne države’, osobito za male države [...] U toj modernoj Evropi zastarjele borbe za nezavisnost i suverenost države ustupaju mjesto mnogostrukim povezanostima, preklapajućim političkim strukturama. To nisu puke akademske apstrakcije političkih znanstvenika. To je moderna evropska formula za mirnu multinacionalnu i multietničku integraciju”. Prema tom stajalištu, nacionalne države (pogotovo “male”) nemaju

nikakve perspektive. Na temelju toga zaključuje se – premda je očito kako jugoslavenska federacija više nije moguća – kako je nužna neka vrst “asimetrične unije”, preraspodjele nadležnosti, uz rekonstrukciju danoga jugoslavenskog okvira. Pritom se priželjkuje demokratska rekonstrukcija danoga jugoslavenskoga državnoga okvira kao najracionalnije forme posredovanja integracije Crne Gore u evropski sustav država.

3. Neobjavljeno otvoreno pismo o nacionalnom identitu crnogorske države

U okviru zagovaranja principijelnog rješenja crnogorskoga državnog statusa pozornost zaslužuje polemičko suprotstavljanje grubim osporavanjima i same potrebe i mogućnosti političkog subjektiviranja Crne Gore kao suverene države. Reagirajući na takva osporavanja, prof. Lalović i dr. Pavićević uputili su 15. travnja 2001. «Otvoreno pismo predsjedniku Narodne stranke Crne Gore” Draganu Šoću:

«Upoznali smo Vas, prije dva mjeseca, na stručnom skupu u Briselu o “Budućnosti Crne Gore”, na kojemu ste izložili svoja gledišta o državnopravnom statusu Crne Gore; mi smo pak tamo izložili naša stajališta, u ime Crnogorske svjetske asocijacije. Zar nam se pričinilo da ste tada podržali izlaganje predsjednika Đukanovića?

Na nas ste ostavili utisak čovjeka koji zastupa ubjeđeno i ubjeđljivo svoje političke poglede. Učinilo nam se, štaviše, u neformalnim razgovorima, da ste sposobni i slušati, čak i čuti, mišljenja koja se razlikuju od Vaših. To nas i motiviše da Vam se obratimo ovim otvorenim pismom, u povodu Vašeg intervjua nedjeljniku Monitor (od 13. aprila 2001.).

Zalažete se, velite, za ‘očuvanje i demokratsku rekonstrukciju SRJ’, jer smatrate da jedinstvena federativna država obezbjeđuje ‘nacionalno jedinstvo

i državne osobitosti Crne Gore i Srbije'. Pritom još ističete da je ideja jugoslovenstva potrošena, pa ne oklijevate zaželjati: 'voljeli bismo da se ta državna zajednica zove imenom država koje je čine' (pri čemu samo 'ime zajedničke države treba promijeniti', iako pomirljivo dodajete da Vam ni ime 'Jugoslavija, ili neko treće, ne smeta', bitna Vam je sadržina). A što je za Vas bitno? Bitno je 'očuvanje jedinstvenog međunarodno-pravnog subjektiviteta' jugoslovenske države.

Vaše zalaganje za **očuvanje** Jugoslavije i **očuvanje** njenog međunarodnog subjektiviteta definiše Vas kao **konzervativnog realistu**. Što Vas određuje kao političara koji je u osnovi zadovoljan postojećim stanjem, koje biste dakako ponešto dotjerali, štaviše 'demokratski rekonstruisali'.

Sumnju, međutim, izaziva Vaše suvereno odbacivanje ideje jugoslovenstva i samog imena te toliko Vam drage zajedničke države. Ime Vam i smeta i ne smeta, ono može ali i ne mora biti. A vidimo što priželjkujete: da se ta nije-važno-kako-se-zove **državna zajednica** ipak zove imenom **država koje je čine**. Recimo: 'Državni savez Srbije i Crne Gore'? Ili možda: 'Državna zajednica Srba i Crnogoraca'?

Nakon tolikog okolišanja oko 'nebitnog' imena otkriva se Vaša temeljna tjeskoba, ljudska i politička: pa, Vi se zapravo zalažete ne za rekonstrukciju (ne)postojeće jugoslovenske federacije, nego za savez dvije države, dakle za **zajednicu država**, dakle za **konfederaciju**! Da se nijeste greškom našli u pogrešnoj izbornoj koaliciji, pa je Vaša gromopucateljna povika na 'dukljanske fanatike' samo opsjenjivanje prostodušnih?!

Da preduhitrimo Vašu indignaciju: uzvrat ćete kako se zalažete za **nacionalno jedinstvo**, pri čemu ističete da je 'i srpstvo i crnogorstvo dio našeg identiteta i da gušenje bilo kojeg od tih dijelova predstavlja nasilje nad Crnom Gorom'. Čijeg to **našeg identiteta**, gospodine Šoć? Imenujte ga, ako možete – samo ga nemojte, nije

dostojno Vaše pameti, nazvati 'većinskim pravoslavnim narodom'; pa bismo, blago nama, nakon Muslimana koji su najzad pronašli svoje nacionalno ime i postali Bošnjaci, za uzvrat imali Crnogorce koji su izgubili svoje drevno nacionalno ime i postali – Pravoslavci! Mašalah!

Ali, da i mi ne okolišamo! S Vama se slažemo u bitnome: Srbija i Crna Gora su **dvije države**. No, Vi smatrate da su to dvije nacionalno srodne države, naprosto dvije **srpske države**. I to ne želite jasno i razgovijetno reći. Jer, čak i da ste u pravu, da Crnogorci doista nijesu nacija, nego tek geografski i istorijski specifičan dio srpskog naciona, ni Vi ne sporite da ti 'I Srbi i Crnogorci' imaju svoju sopstvenu državu, da su je vazda imali. Ako je i srpska, **nije Srbija**. A valjda nećete osporiti ni to da i srpski narod, koji je nedavno ponovo pronašao svoju demokratsku dušu, zaslužuje da ima sopstvenu **nacionalnu državu**.

Neće se, valjda, do vijeka samozatajno skrivati iza morskog im i nametnutog imena Jugoslavije, koju doista više niko razuman (uostalom, ni nerazuman!) neće – nijedna od južnoslovenskih nacija, od Slovenaca do Bugara. Ne mislite, daleko bilo, da je baš srpska nacija izuzetak, da joj nije stalo čak ni do sopstvene države!?

Razumjeli smo Vas: ime Vam nije važno, bitno je da su **svi Srbi u jednoj državi, ma gdje bila**. Uključujući i Srbe/Crnogorce, a možda – valja se nadati – i Srbe/Bosance, štaviše i Srbe/Hrvate. A ime te državne zajednice odavno je i s pravom po zlu poznato – zove se "Velika Srbija". Poznato je da Vaši koalicioni partneri nijesu odustali od nacionalističkog projekta "velike-male Srbije", iako većina građana u Srbiji već jeste.

Ili Vas možda ipak nijesmo dobro razumjeli? Kao pametan političar i častan Srbin/Crnogorac, Vi zacijelo morate znati da je velikosrpski projekt definitivno mrtav. U nastojanju da očuvate i 'srpsku i crnogorsku' komponentu crnogorskog nacionalnog bića, Vi još

uvijek ne uspijevate shvatiti i prihvatiti činjenicu da Jugoslavije (ime joj je program!) više nema niti može biti, te da je crnogorska državna samostalnost – uostalom, kao i srbijanska – jedini mogući odgovor na tu tvrdoglavu činjenicu. A nije moguća ne zbog Crne Gore – jer **prava federacija** uvijek odgovara manjem i nerazvijenijem partneru – nego zbog Srbije. Srbija sasvim legitimno hoće i mora da postane suverena nacionalna država srpskog naroda, sposobna i voljna da se najzad, nakon svih istorijskih iskustava, zadovolji svojom teritorijom i svojim građanima (bez obzira na etničko određenje) i odustane od pretenzija na tuđe teritorije i tuđe građane (srpske narodnosti). Već i Srbi/Srbijanci počinju shvatati: **Crna Gora je tuđa teritorija, kao što su Crnogorci (pa i Srbi/Crnogorci) građani druge države.**

Imamo pravo zapitati se: kada ćete i Vi to shvatiti, kao pragmatičan političar?

Osnovna slabost Vaše pozicije iskazuje se, pak, u Vašem zalaganju za očuvanje **jedinstvenoga jugoslovenskog međunarodnog subjektiteta**. Tvrdokorno insistiranje baš na tome kao bitnome, čini Vašu poziciju potpuno neodbranljivo. Svakom je poznato da je čak i Staljinov SSSR dopustio da ne samo cijela savezna država, nego i njene članice Ukrajina i Bjelorusija, imaju međunarodnopravni subjektivitet i budu članice Organizacije ujedinjenih nacija; ako je mogao čak i SSSR, zašto ne može SRJ? Ali mi se ne zalažemo za to neprincipijelno rješenje, nego naprosto za normalnu ideju da obje države, i Srbija i Crna Gora – u kakvim god međusobnim odnosima bile – budu međunarodnopravni subjekti i članice OUN. Ako se demokratska vodstva obje države tako dogovore, na osnovu referendumski izražene volje svojih građana, ko može biti protiv toga – nije upereno ni protiv koga i svima odgovara?

Najmučniji utisak ostavljaju Vaš gubitak samokontrole kada gotovo sikćete protiv 'dukljanskih

fanatika', i Vaše upravo smiješno precjenjivanje sopstvenih izbornih izgleda. Ođvažujete se čak i na takve logičke smionosti da iz činjenice da je i gospodin Svetozar Marović najzad nedvosmisleno prelomio i stao na čelo liste koalicije "Pobjeda je Crne Gore" - zaključite da je toj koaliciji 'dogorjelo do nokata'. Ma idite, molim Vas, gospodine Šoć! Zar nije mnogo logičnije zaključiti da je i gospodin Marović, čuven sa svoje uzdržanosti i razboritosti, najzad izvukao političke zaključke iz činjenice da se jugoslovenska država, kao ustavni savez Srbije i Crne Gore, više nikakvim pa ni magičnim neimarstvom ne može rekonstruisati?

Zato mi Vas pitamo: kada će i Vama najzad 'dogorjeti do nokata'?

Žao nam je što Vam moramo otvoreno i javno iskazati puno zgražanje nad Vašim savezništvom s notorno anticrnogorskim snagama Socijalističke narodne partije (koja se već i samim imenom izjašnjava kao nacionalno socijalistička, a da o njenom govoru mržnje i ne govorimo!), s kojima ni đavo ne bi tikve sadio. A pod pretpostavkom da ste doista u pravu kada razgolićujete bijedu nacionalističkog ekskluzivizma, pa i antisrpskog crnogorčenja, kako je moguće da tu bijedu prepoznajete kod drugih, a ne kod sopstvenih koalicijskih partnera, čije je anticrnogorstvo već osvjedočeno, i na posljednjim mitinzima? Što će častan Srbin/Crnogorac u društvu mračnih šovinista i političkih gubitnika? Zašto pristajete da svoje ime date pod lažni savez 'za Jugoslaviju'? Zar ne shvatate da upravo Vi dezorijentišete sve časne ali i neupućene 'i Srbe i Crnogorce', kojih je u Crnoj Gori mnogo, dokazujući im da je njihov raskošni dvojni identitet zapravo maska za srpski nacionalni ekskluzivizam?»

Za tadašnje je crnogorske javne prilike karakteristično da ovo pismo, koje se čuva u dokumentaciji NZCH, nije htio objaviti ni tjednik Monitor niti drugi listovi kojima je također upućeno. Valjda se jednima činilo uzaludnim,

a drugima previše politički korektnim. Time ni samom adresatu nije pružena prigoda da sebe možda pozicionira na razboritiji i patriotskiji način.

4. Programski dokument: «Apel zapadnim demokratijama»

Krajem 2001. godine crnogorska demokratska i patriotska javnost i u domovini i u iseljeništvu bila je psihološki posve spremna za neposredno sazivanje i održavanje referenduma o međunarodnopravnoj suverenosti Crne Gore. Napetost je bila na vrhuncu, a ishod je izgledao neminovan. No, stajalište stanovitih uglednih evropskih državnika, prvenstveno francuskog predsjednika Jacquesa Chiraca, spram legitimnih crnogorskih aspiracija bilo je otvoreno neprijateljsko.

Takva je situacija navela članove KO CSA iz Hrvatske (ujedno i članove vodstva NZCH) da se «Apelom zapadnim demokratijama», 23. prosinca 2001. još jednom dramatično obrate evropskoj demokratskoj javnosti. Evo njegova sadržaja:

«Obraćamo Vam se u ime brojnog crnogorskog iseljenništva, koje s velikom zabrinutošću i nadama prati politička zbivanja u našoj otadžbini Crnoj Gori i oko nje.

Uoči konstitutivnog referenduma u Crnoj Gori, našu zabrinutost izaziva kako duboka podijeljenost u samoj Crnoj Gori oko osnovnih pitanja njezine budućnosti kao države, tako i pretežno negativan stav nekih visokih faktora međunarodne politike prema legitimnim crnogorskim aspiracijama.

Nedavna izjava francuskog Predsjednika gospodina Žaka Širaka među nama je veoma mučno odjeknula. Ocijenjujemo je politički nekorektnom i pravno ništavnom, budući da unaprijed odbacuje čak i plebiscitarnu volju crnogorskog naroda (tj. građana Crne Gore), tvrdeći da 'Evropska unija ne bi priznala nezavisnu Crnu Goru'. Porazno je da političar njegova

formata može kao lični stav učiniti tako težak faux pas, koji svjedoči ne samo o neprijateljstvu prema jednom malom evropskom narodu i njegovoj državi, nego i podriva ukupnu demokratsku vjerodostojnost francuske politike u realizaciji projekta o evropskoj zajednici slobodnih država.

Naše je polazište: zahtjev Crne Gora da se konačno primjereno riješi njezin državni status ne bi Vam smio biti ni nerazumljiv ni neprihvatljiv. Molimo Vas uvažite da se već nekoliko godina Crna Gora nalazi u pravno i politički neodrživoj situaciji: niti je u Jugoslaviji, ni izvan nje! Crna Gora je u punom raskoraku, jer je jednom nogom još u jugoslovenskoj autokratskoj prošlosti, dok je drugom zakoračila u svoju demokratsku evropsku budućnost. Po starome više neće, po novome još ne može.

Osnovna je činjenica, pravna i politička, koju preporučujemo Vašoj pažnji: Jugoslavija više ne postoji niti je moguća kao demokratska savezna država. Sadašnje njezine ključne institucije (Predsjednik SRJ, Vlada SRJ, Parlament SRJ, Vojska SRJ) samo su po nazivu jugoslovenske, a sve su i de facto i de jure čisto srpske. To su bile i pod Miloševićevom diktaturom, a ostale su i do danas. Stoga je u tome fantomskom institucionalnom okviru potpuno iluzorno očekivati rjesenje po praznoj formuli: 'demokratska Crna Gora u demokratskoj Jugoslaviji'.

Kao što znate, stara Jugoslavija (SFRJ), prestala je postojati po mjerodavnoj međunarodnoj pravnoj procjeni (mišljenju Badinterove komisije) jos davne 1991. godine. Tada se većina država-republika, članica dezintegrirane federacije, referendumom bila izjasnila za samostalnost. Nažalost, ne i Crna Gora koja je bila jedina država, članica bivše SFRJ, koja se referendumom 1992. odlučila za opstanak Jugoslavije (kao SRJ).

Takva se odluka veoma brzo pokazala kobnom iluzijom, budući da su svi elementi državnosti Crne Gore kao druge savezne države bili u novoj,

nominalno 'zajedničkoj državi' (tzv. SR Jugoslaviji), dovedeni u pitanje. Tek kao rezultat toga ponovljenoga, mučnog iskustva sa zajedničkom državom, ali i smjelog i dosljednog djelovanja skupine liberalnih i socijaldemokratskih političara, kao i većeg dijela crnogorske inteligencije, koji su se opirali diktatu, etničkom čišćenju i ratnom razaranju, Crna Gora se posljednjih godina najzad osvijestila i otrgla iz hegemonijskog 'zagrljaja'. Većinska Crna Gora više nije zarobljena iluzijom o jugoslovenstvu, jer je kroz otpor srpskoj hegemoniji shvatila da može opstati jedino ako promišljeno izgradi sve instrumente svoje državnosti (prije svega ekonomske, monetarne i pravno-političke).

Danas je Crna Gora gotovo po svim obilježjima suverena država, koja, kao takva, želi i mora ponovno principijelno definisati svoje odnose sa Srbijom kao državom. To je i svrha i sadržaj crnogorskog referenduma koji je najavljen za proljeće 2002. godine.

Mi, crnogorski iseljenici, iščekujemo taj referendum s velikim nadama, uvjereni da će na njemu biti demokratski iskazana većinska politička volja građana da se Crna Gora afirmiše kao međunarodni pravni subjekt, kao članica OUN. Ali, nije na nama da izvana mudro odlučujemo umjesto samih crnogorskih građana, kao što i od Vas imamo pravo očekivati, da ne odlučujete mimo ili protiv njih!

Obraćamo Vam se stoga apelom da pomognete - jer Vi to možete - da se pripreme za taj referendum i njegovo održavanje odvijaju u demokratskoj i racionalnoj atmosferi, tako što ćete svojom 'aktivnom neutralnošću' svim akterima crnogorskoga političkog procesa omogućiti da javno, argumentovano i tolerantno raspravljaju o rješenju crnogorskog državnog pitanja.

Samo na taj način možete pozitivno pomoći crnogorskom političkom tijelu da u njemu prevlada sila argumenta nad argumentom sile, da se otklone iluzije o jugoslovenstvu, koje još postoje u dijelu crnogorskog naroda, te da se onemogućiti protivustavno djelovanje

ekstremističkih protivcrnogorskih političkih snaga, koje otvoreno i agresivno osporavaju i samu crnogorsku državu.

Crnogorska svjetska asocijacija, nezavisna i nevladina organizacija (koju čine udružene nacionalne zajednice crnogorskih iseljenika u sedamnaest zemalja svijeta), uvjereni je kako je pravna obaveza i temeljni interes međunarodne zajednice da i crnogorskom narodu - kao i srpskome, razumije se - omogući da svojom slobodnom i demokratskom voljom odluči da li će svoju suverenost ostvarivati samostalno ili u redefinisanoj državnoj saveznoj sa suverenom Srbijom. Crnogorski narod ne traži ništa što već nije pravna i civilizacijska tekovina na kojoj svoju budućnost grade sve demokratske države u Evropi".

Premda je i ovaj apel naišao na gluhe uši evropskih pragmatičnih eurokrata, neke pozitivne reakcije nisu izostale. Za ovu je kroniku najznakovitija reakcija veleposlanika SR Jugoslavije u Zagrebu, Milana Simurdića, koje je zahvalio na poslanom Apelu i izrazio interes da o njezinu sadržaju razgovara s njegovim autorima.

4.1. Uoči formalnog ukidanja SR Jugoslavije – razgovor delegacije NZCH i CSA s jugoslavenskim ambasadorom (6. veljače 2002.).

Inteligentnije i smionije od mnogih svojih kolega iz "zapadnih demokracija" akreditiranih u Zagrebu, ambasador SR Jugoslavije, 6. je veljače 2002. u službeni posjet pozvao delegaciju NZCH i CSA i odvažio se da im gospodski pruži priliku da obrazlože smisao i temeljne postavke svojih stajališta, te da ga, kao predstavnika formalno zajedničke države, obavijeste o položaju i djelovanju NZCH.

U ovome pomalo fantomskom razgovoru, u ime NZCH i CSA sudjelovali su predsjednik NZCH R. Pavićević i član Predsjedništva NZCH

D. Lalović. Razgovor je protekao u atmosferi punoga ambasadorovog uvažavanja argumenata crnogorske delegacije o rješenju crnogorskoga državnog statusa, te o neodrživosti Jugoslavije kao tobože zajedničke države. Crnogorska se delegacija pritom našla u paradoksalnoj situaciji da neodrživost Jugoslavije objašnjava diplomatski korektnom, uljuđenom i iskreno jugoslavenski orijentiranom predstavniku te iste SR Jugoslavije.

Iz toga znakovitog razgovora, u sjeni skorošnjeg neminovnog raspleta jugoslavenske drame, za ovu su kroniku zanimljivi naglasci iz kazivanja predsjednika NZCH R. Pavićevića.

Uvodno se zahvalio na pozivu za razgovor i prilici da potanko izloži stavove prema rješenju crnogorskog pitanja. Njegovo je izlaganje dalje ovako teklo:

“Ključni je zadatak NZCH da okupi Crnogorce u što većem broju, s prioriternim zadatkom stvaranja osnova za generacijsko očuvanje identiteta. Da je to moguće na ovim prostorima, o tome svjedoči naša etnička zajednica u Peroju. Kako bismo to ostvarili, kao i svaki narod na svijetu, uspostavili smo kontakte s kulturnim, prosvjetnim i znanstvenim institucijama Hrvatske i Crne Gore. Uz ostvarivanje osnovnog cilja, ovom metodom najprominentnije vrijednosti crnogorske kulture približavamo građanima Hrvatske. Ako to činimo zajedno sa Hrvatskim građanskim društvom Crne Gore onda je efekat veći, jer stimuliramo veću i trajniju saradnju dvije matice, dva ministarstva kulture, itd. To poticanje ne prelazi granice, preko kojih bismo se miješali u rad institucija sistema dvije države. Posljednjih smo godina imali uspjeha, jer smo radom, jasnoćom i javnošću svojih stavova i djela uspjeli smanjiti dotada snažna destruktivna djelovanja na naše nacionalno biće.

Naša veza s iseljeničkim organizacijama iz Crne Gore je urodila plodom, po uzoru na druge narode, pa

i na srpski i hrvatski. Organizirali smo se u CSA koja okuplja sve iseljenike u svijetu bez obzira na vjeru i naciju, a crnogorskog su porijekla (jedino još nijesu mogli biti obuhvaćeni građani u Srbiji crnogorskog porijekla).

1. Stvaramo i razvijamo trajne osnove okupljanja, koje pretpostavljaju postojanje demokratske i suverene, savremene Crne Gore, članice OUN-a, koja će nam omogućiti da zaustavimo vjekovni proces odnarođivanja i asimilacije Crnogoraca po svijetu.

2. Identitet ne možemo očuvati bez matične države, zato smo podržali sve demokratske snage na istorijskom putu emancipacije građana Crne Gore i emancipacije Crne Gore kao države i društva. Taj proces je prešao Rubikon i njega više niko ne može zaustaviti.

Ne žalimo za svim onih velikim djelima koje su Crnogorci kroz više od 70 g. učinili u zajedničkoj bivšoj državi. Naprotiv, ponosni smo na njih. No, dok su svi narodi iz te bivše države paralelno imali u svim zemljama svijeta uz jugoslavenske klubove i svoje nacionalne klubove, Crnogorci su izgubili državu, svoje crkve i društva. Zadnje je takvo društvo osnovano još davne 1918. g. u sjevernoj Kaliforniji. Nacionalna država je naš imperativ, jer bez matične domovine nema očuvanja identiteta. Pozvali smo i demokratske snage u Srbiji da na najdemokratskiji način riješe svoje nacionalno pitanje, da Srbiju definiraju kao demokratsku nacionalnu državu, jer je to imperativ cijele naše evropske regije, zalog njezine stabilnosti i prosperiteta.

3. Novi svjetski poredak bi mogao, uz pozitivne efekte koje donosi tranzicijskim zemljama, ugroziti naše nacionalne vitalne interese isključivo greškom političkih oligarhija. Naš je stav, kada je u pitanju CG, da ih niko ne može i ne smije “prodati”, nego ih moramo sačuvati.

Usprkos svim pokušajima razbijanja, kohezijska snaga crnogorskog iseljeničtva je sve jača. CSA i sve

njene članice se ne miješaju u neposredno odlučivanje građana Crne Gore da odluče o svojoj sudbini. Ali je CSA svjesna i svoje snage, jer je čitava još jedna, po broju, iseljena Crna Gora (od kojih je dio i asimiliran u mnogim zemljama) dužna i voljna barem ublažiti mnogostruke, vanjske i unutrašnje, pritiske na Crnu Goru.

Njen zadatak je da svim demokratskim sredstvima smanji te pritiske. Pozdravili smo demokratske iskorake u Srbiji, ali ne možemo ne osuditi sve nedemokratske pritiske na Crne Goru koji dolaze iz nje. I danas ništa manje negoli prije! Njihov izvor vidimo u hegemonističkoj politici i orkestriranoj velikosrpskoj propagandi prema Crnoj Gori. Oni se sastoje u negiranju crnogorske nacije, njenog prava na samoopredjeljenje, vjeru, kulturu, jezik. Drugi pritisak je od strane dijela međunarodne zajednice, koju provode državni istih onih zemalja koje su Crnu Goru ukinule 1918. g. Kunu se na demokraciju, a nemaju je, za sve svoje građane, ni u svojim zemljama. No, neka se ne zavaravaju: Crna Gora nije Korzika, a Crnogorci nisu Baski.

Najpogubniji je treći, unutrašnji pritisak na sam opstanak Crne Gore, pritisak koji ostrvljeno provode nominalno crnogorske političke stranke. Upravo je nevjerojatno da mogu i u 21. vijeku još postojati i takve „stranke“ koje uče vlastiti narod da se odriče svoje nacije i svoje domovine, a on ih izdržava. One dijele Crne Goru ideološki, nacionalno, plemenski, vjerski, kulturološki, podižući psihološki i etnički pritisak. U posljednje vrijeme, tome destruktivnom repertoaru valja pridodati i otvorene prijetnje teritorijalom podjelom.

Da zaključim. Sve što je rečeno ukazuje na to zašto imamo izuzetno složenu društvenu situaciju u Crnoj Gori, tešku ekonomsku i socijalnu problematiku, te upozorava da je dosegnuta ona kritična tačka iz koje je jedini izlaz da Crna Gora dovrši svoj suverenitet u preostala dva segmenta (vojni i međunarodnopravni),

a da Srbija definiira svoju državu na čitavom svom (ali samo na svome!) teritoriju. Ako političke stranke ne mogu ili neće reći srpskom narodu kako vide rješenje statusa Kosova unutar Srbije, naprimjer, ne bi smjele Crnu Goru držati kao taoca svoje nesprenosti i nesposobnosti. Ostaci poražene politike, koja je prisutna u dijelu stranaka u Crnoj Gori i princu Crnogorske mitropolije Ristu iz drugog svjetskog rata, liječe frustracije ali ne mogu zaustaviti progres.

U ime generacija mladih crnogorskih iseljenika, koji se okupljaju ovog ljeta s mladima iz Crne Gore, da izgrade zajedno svoju budućnost, pozivam Vas da uz ovaj Apel upućen svijetu učinite sve da Crna Gora i Srbija, kao članice OUN-a, na najdostojanstveniji način pokažu svijetu da protekla decenija nije bila njihova volja nego tek sramno djelo manjeg dijela pripadnika oba naroda, ljudi „skromnih mogućnosti i bolesnih ambicija“.

Ove su riječi izgovorene, dakle, 6. veljače. Već 14. ožujka SR Jugoslavija prestala je i formalno postojati. Ali ne sasvim: zamijenio ju je oročeni surogat nazvan „Državna zajednica Srbija i Crna Gora“. P prvi put kao tragedija, drugi put kao farsa.

5. Stav prema formiranju „Državne zajednice Srbija i Crna Gora“

Međutim, uspješna internacionalizacija crnogorskoga državnog statusa dovela je Crnu Goru u situaciju da mora poštivati evropski politički pragmatizam i složenu igru interesa glavnih aktera evropske politike. U evropskoj konzervativnoj optici, potpuno razdvajanje Crne Gore od Srbije, te crnogorska vanjska suverenost, ocijenjeni su kao „jednostrani“ akti i nepromišljena politička pustolovina. Stoga je Evropska unija vodstvom Srbije i Crne Gore nametnula tzv. „beogradski sporazum“ (službeno nazvan „Političke osnove

za preuređenje odnosa Srbije i Crne Gore”), jer je potpisan u Beogradu, 14. ožujka 2002. godine.

Prve reakcije crnogorske javnosti, i u domovini i u iseljeništvu, bile su posve emocionalne, prožete dubokim razočaranjem, ogorčenjem i bijesom. Toliko iščekivani referendum brutalno je odložen za pune tri godine. Za nezavisnost opredijeljena crnogorska demokratska javnost Sporazum je doživjela kao kapitulaciju pred diktatom evropske birokracije, koja grubo krši temeljno ustavno pravo crnogorskog naroda na vlastitu samostalnu državu. Crnogorski predstavnici koji se ga potpisali, optuživani su da su kukavički i sramno podlegli pritisku i iznevjerili sami sebe i Crnu Goru.

Vodeći računa o takvome, razumljivom ali i po same Crnogorce krajnje opasnom raspoloženju, Crnogorska svjetska asocijacija uputila je razlozan poziv za “punu prevlast razuma”, ističući da “u ovim sudbonosnim trenucima za sve nas, nije vrijeme za očajavanje i emocije... iako nije sve onako kako smo željeli i očekivali”. Sporazum treba shvatiti kao “privremeno rješenje”, nakon kojega je nastala “veoma složena i teška situacija”, ali kojim su i položene “zdrave osnove” za **jačanje pokreta za nezavisnu Crnu Goru**. Poziv završava apelom da se u taj pokret uključe “sve snage u Crnoj Gori koje promovišu i zastupaju ideju državnog suvereniteta” (*Pobjeda*, 23.3.2002.).

Netomnakonpotpisivanjatogameđudržavnog sporazuma, 15. i 16. ožujka, u Herceg-Novome je održana međunarodna stručna konferencija “Crna Gora i Evropa”, a u organizaciji novoosnovanog Centra za međunarodne studije Univerziteta Crne Gore, na čelu sa prof. Milanom Popovićem.

Ocjene stručne javnosti bile su, dakako, kompleksnije i analitičnije, ali se može reći da je i u njoj prevladavala kritička procjena o Sporazumu

kao sadržajno i proceduralno veoma lošem rješenju, koje će politički destabilizirati Crnu Goru i ugroziti njezine demokratske i ekonomske reforme. Takvu je negativnu ocjenu najuvjerljivije obrazložio prof. Milan Popović, upozoravajući na loše ili nejasne strane političkog sporazuma te naglasivši da njime “Crna Gora ulazi u zonu opasne državne i političke krize”. (*Pobjeda*, 17.3.2002.).

Nasuprot tome, prof. je Lalović na tom skupu izložio prvu politološku analizu i kritičko vrednovanje beogradskog sporazuma. Generalno ga je, sa stajališta političke razboritosti, ocijenio pozitivnim, važnim korakom u pravcu **dovršenja crnogorske nacionalne državnosti, premda još ne i u pravcu demokratske i ustavne države**.

Istaknuo je očigledne prednosti Sporazuma pri čemu je najvažniji rezultat ukidanje Jugoslavije kao kvazizajedničke države. Ukidaju se sve jugoslavenske institucije, čiju legalnost i legitimnost Crne Gora dotada nije priznavala (predsjednik SRJ, savezni parlament, Vlada, Vojska SRJ). Delegitimiraju se projugoslavenske formacije u Crnoj Gori i Srbiji, koje su dotada uživale podršku međunarodne zajednice kao tobožnji faktori stabilnosti. Rješava se teško pitanje vojske, koja više nije jedinstvena (vojni se rok služi u matičnoj državi). Ostalo je neriješeno samo još pitanje međunarodnopravnog subjektiviteta Crne Gore, koji se još ostvaruje preko “državne zajednice” zvane “Srbija i Crna Gora”, pri čemu je ravnopravnost “država-članica” zajamčena rotacijom njihovih predstavnika na funkciji ministra vanjskih poslova.

Sporazumom Crna Gora ne gubi ništa što je već bila stekla kao država, nego čini značajan ‘korak i pol’ prema dovršenju svoje državnosti. Izbjegnuto je unutarcrnogorski raskol, koji bi se

neminovno dogodio održavanjem referenduma čije bi rezultate poražena snaga odbila priznati. Veoma je važno da su se ovim aktom i predstavnici Evropske unije i predstavnici Srbije obvezali da će rezultate budućeg referenduma o crnogorskoj nezavisnosti priznati. I najvažnije: time je **osiguran miran rasplet političke drame i civiliziran razlaz Srbije i Crne Gore**.

Istaknuo je i njegove bitne nedostatke: crnogorski predstavnici nisu bili ovlašteni potpisati akt koji flagrantno krši temeljne odredbe Ustava Crne Gore i prihvatiti moratorij na ustavni referendum od tri godine; pristali su čak i na to da će Crna Gora izvršiti promjene svog ustava ili donijeti novi ustav do kraja 2002. - što se prema Ustavu, čl. 2., može provesti samo putem referenduma. Time su, na svoju odgovornost, uveli zemlju u neku vrst izvanrednog stanja (derogirajući ustavnu odredbu, čl. 4. o vladavini prava, kojom se ustvrđuje: "vlast je vezana ustavom i zakonom"). Predsjednik Crne Gore usudio se preuzeti suverene prerogative, ako se suverenost definira kao "moć odlučivanja o izvanrednom stanju" (C. Schmitt). Sporazum je nevjerodostojan i zbog toga što ga je potpisao nelegalni i nelegitimni predsjednik SRJ (koga Crna Gora dosada uopće nije priznavala).

Ocijenio je da se *Sporazumom* obrazuje tip *heterogene državne tvorevine (koji ima i federalne, i konfederale elemente, ali i one koji su labaviji od nekih postojećih rješenja u EU, poput valute, tržišta, carina)*. Zaključio je da je nova "državna zajednica" puki institucionalni provizorij, prelazni aranžman za paralelno mirno oblikovanje Srbije i Crne Gore u samostalne nacionalne države.

Dva zaključna elementa ove politološke analize i danas zaslužuju da se ne prepuste zaboravu.

Prvi. Posebnu je pažnju privukla Lalovićeve analiza uloge predsjednika Republike Crne Gore

Mila Đukanovića u pregovaračkom procesu u kojoj je ocijenio je da je riječ o nedvojbenoj Đukanovićevoj pobjedi. Naime, drugi je glavni potpisnik-predsjednik SR Jugoslavije V. Koštunica, koji se zalagao za "jačanje jugoslavenske federacije" - potpisao ukidanje «države» na čijem je čelu. M. Djukanović, naoko u defanzivnom stavu, branio je projekt crnogorske suverene države, i potpisao upravo ono što je htio.

«Sporazum ocijenjujem razboritim državničkim potezom, vrhuncem političke vještine crnogorskog predsjednika. Uspio je navesti evropske posrednike da ga prinude da učini upravo ono što on želi učiniti, ali što zbog dubokih podjela u Crnoj Gori i velikog pritiska iz Srbije, nije bio u stanju sam učiniti. Sada mu je Evropa makla s puta posljednje prepreke na putu ka punoj državnosti, osim one završne (o međunarodnom subjektivitetu), koju mora čekati još tri godine. A u međuvremenu bi Crna Gora još bila ovlaštena da u razdoblju od pola mandata vodi 'zajedničku' vanjsku politiku 'Srbije i Crne Gore'».

No po Lalovićevu sudu Sporazum ipak nije trijumf Mila Djukanovića, naprotiv, početak je njegove silazne putanje. «Njegov autoritarni model vladavine mogao je biti prihvaćen kao djelotvoran u otporu hegemonističkim pretenzijama i u tvrdom nadmudrivanju s bezdušnim eurokratima. Ali crnogorska demokratska javnost s pravom zazire od političara - koliko god on bio sposoban - koji vjeruje da o sudbonosnim državnim pitanjima može sam odlučivati. Teorijski rečeno: **dosada je Đukanović s pravom smatran zalogom nezavisne nacionalne države, odsada će biti doživljen kao možda ključna prepreka uspostavljanju demokratske i ustavne države**. Zbog toga očekujem da će na slijedećim predsjedničkim izborima crnogorski građani

izabrali onoga kandidata koji će im pružiti jamstva da će odlučivati s njima, a ne umjesto njih. A u opoziciji (u kojoj još nikada nije bio!), kao lider jake političke stranke imat će priliku dokazati se i kao političar demokratskog profila. Čovjek njegovih političkih sposobnosti bit će nezaobilazan i u pravome demokratskom ambijentu.»

Potpisivanje ovog Sporazuma, zaključio je prof. Lalović, bez saglasnosti koalicijskih partnera, veoma je hrabar i gotovo samoubilački potez crnogorskog predsjednika. «Svu je odgovornost preuzeo na sebe, svjestan da takva odluka ne može biti popularna, da će sa svih strana biti izložen žestokim osporavanjima, pa i optužbama za izdaju nacionalnih interesa. Ali je znao da takvu odluku, kao samoiznudjeni minimum osiguranja daljnjeg koraka prema suverenosti, mora (čak i izričitim ustavnim odredbama uprkos) donijeti sam. Ta tko bi drugi? Žrtvovao je sebe da bi Crna Gora dobila tešku partiju s nadmoćnim protivnikom. Morao je biti svjestan posljedica po svoju ličnu političku sudbinu: oni koji mu ni dosada nisu vjerovali, do kraja će ga zamrziti; oni pak koji ga cijene biće zastrašeni da na sebe i za sebe preuzima misiju oca nacije. A svi će, žurno, u njegovu političkom majstorstvu prepoznati demonsku volju za moć, kojoj slobodni građanin i ponosni Crnogorac ne smije vjerovati ni kada mu najbolje darove donosi».

Drugi. Postavljajući odlučno pitanje što je crnogorskim političarima i građanima činiti kako bi za tri godine referendum o punoj nezavisnosti dočekali spremni, Lalović je odgovorio:

«Puna je nezavisnost neminovnost i za Srbiju, a ne samo za Crnu Goru. Ponavljam, bitno je da se Evropa ovim aktom obavezuje da će priznati i jednu i drugu nezavisnu državu, da jamči njihov miran i siguran razlaz. No,

nezavisna država, za svakog demokrata, samo je nužan, ali ne i dovoljan uslov crnogorske i srpske demokratske perspektive. Odlučujuće je kakva država! Ovo prelazno razdoblje nije puka odgoda neminovnoga, nego i šansa koju treba iskoristiti za temeljnu demokratizaciju i liberalizaciju crnogorske države, za demontiranje nepodnošljivog sustava korumpirane vladavine, za ubrzanje ekonomskih reformi, za uključenje u regionalne i evropske asocijacije. Uz snažnu podršku evropskih političkih i finansijskih institucija, očekujem postupan rast demokratskih potencijala u objema državama i njihovu suradnju u procesu političke, ekonomske i tehnološke modernizacije njihovih krajnje zapuštenih društava».

Poslije pune četiri (a ne tri!) godine, za koje se ne može reći da su primjereno iskorištene, referendum je ponovno na dnevnom redu crnogorske povijesti. Nažalost, izostao je ma i postupan rast «demokratskih potencijala u objema državama», pa nije došlo do temeljne «demokratizacije i liberalizacije crnogorske države», dakle, ni do ozbiljnijeg pokušaja demontiranja «nepodnošljivog sustava korumpirane vladavine». Osim u jednom elementu: čelni čovjek crnogorske države ostupio je s položaja predsjednika Republike Crne Gore i postao predsjednik Vlade. Nažalost, taj nedvojbeno promišljen korak nije bio praćen i drugim, koji je logično trebao slijediti, da se za predsjednika Crne Gore izabere politička ličnost koja će svojim ugledom i karizmom pojačati frontu crnogorskih snaga. Nominirajući svog bliskog suradnika za čelnu poziciju u državi, Djukanović je poništio moguće pozitivne efekte svojeg povlačenja. No, valja reći i to da glavni razlog demokratskom deficitu i u Crnoj Gori, a ne samo u Srbiji, leži u činjenici da se u Srbiji dogodio

nasilni konzervativni kontraudar, političkim atentatom na čelnog čovjeka moderne Srbije, nenadoknadivoga političkog znalca i vrsnog političkog teoretičara Zorana Đinđića.

Neki ključni simbolički državotvorni potezi ipak nisu izostali. Ustavnim su promjenama najzad utvrđeni, na primjeren način, crnogorski dan državnosti, državna himna i zastava. Takvu su odluku s velikim odobravanjem prihvatili i hrvatski Crnogorci, o čemu svjedoči i pismo čestitike i podrške, koje su NZCH i vijeća crnogorske nacionalne manjine uputile čelnim političarima Crne Gore predsjedniku Republike F. Vujanoviću, predsjedniku Parlamenta R. Krivokapiću i predsjedniku Vlade Republike Crne Gore, M. Đukanoviću. U tom se pismu (od 12. srpnja 2004.) ističe :

*«Vijest da ste odlučili upravo 13. juli proglasiti nacionalnim **Danom državnosti** svaki je naš čovjek dočekaao ozarena lica i puna srca, o čemu svjedoči jednodušna podrška s kojom ju je oduševljeno pozdravilo nekoliko stotina naših ljudi okupljenih na našem subotnjem petrovdanskom saborskom blagovanju.*

*S podjednakim entuzijazmom primljene su i vaše državničke odluke o **državnoj zastavi, državnoj himni i državnom grbu** Republike Crne Gore. U njima prepoznajemo čin mudre i dosljedne, nepokolebljive političke volje da se primjereno okruni dugogodišnja državotvorna strategija utvrđivanjem suverenih simboličkih obilježja crnogorske državne opstojnosti.*

Visoko cijenjena gospodo!

Budite uvjereni da smo svjesni povijesnog značaja tih odluka: za nas, građane i građanke Republike Hrvatske, one su veoma važan oslonac za očuvanje i razvijanje naše nacionalnog identiteta, kao i poticaj i uspješno uživanje naših kolektivnih političkih prava u demokratskome hrvatskom političkom i društvenom ambijentu. Može se sa sigurnošću ustvrditi da će ih,

kao i mi, doživjeti i cjelokupno crnogorsko iseljništvo rasuto diljem svijeta, izloženo već decenijama kušnjama asimilacije i opasnostima odnarođivanja.

Želja nam je da vaše odluke budu i važno uporište za demokratsko i široko okupljanje svih stvaralačkih nacionalnih snaga, za uspješno razvijanje crnogorskog društva i što punije zadovoljavanje interesa svakog crnogorskog građanina. Jer se samo na toj čvrstoj osnovi može dovršiti i na referendumu nadmoćno afirmirati puni crnogorski državni subjektivitet.

Molimo vas da izraze naše zahvalnosti i podrške prenesete crnogorskoj javnosti, kao i naše pune spremnosti da, kao i dosad, aktivno pomazemo u oblikovanje crnogorske nacionalne budućnosti, kao evropske države i suvremenoga građanskog društva.”

6. NZCH i gašenje CSA

Ova hronika ne bila potpuna, ako još jedno pitanje ne bi bilo precizno osvijetljeno. Riječ je o sudbini CSA i njezinu sustajanju, unatoč velikom naporima i značajnim rezultatima u dvogodišnjem razdoblju njezina djelovanja.

Što se dogodilo? S kakvim se to poteškoćama suočila CSA u svom radu, poteškoćama koje su postupno rastle i dovele do zamiranja, čak i gašenja njezina organiziranog postojanja.

Bez pretenzije na cjelovitost, a na osnovi dokumentacije bivših članova Koordinacionog odbora CSA D. Lalovića i R. Pavićevića te iz razgovora s njima, mogu se istaknuti slijedeći elementi odgovora na pitanje o sudbini pr-vog organiziranog pokušaja objedinjavanja crnogorskog iseljništva u svijetu.

Prvo. Od samog je osnutka CSA bila suočena sa svjesnim bojkotom u vlastitim redovima. Od 14 članova Koordinacionog odbora, njih pet već u startu nije ni sudjelovalo, niti željelo sudjelovati u radu CSA. Štoviše, aktivno su

se angažirali protiv CSA, njezina programa, njezina ustrojstva i njezinih čelnih ljudi. Umjesto konstruktivnog rada, posvetili su se destrukciji i blaćenju same ideje svjetske asocijacije, i u svojim sredinama i u matičnoj državi. Unatoč naporima da se sukobi prevladaju i nesporazumi izglađe, na čemu se posebno angažirao član KO CSA dr Pavićević (radni posjeti udruženjima u Njemačkoj, Švicarskoj, Austriji), nije bilo uspjeha. Osim osobnih motiva i kalkulacija, koja bi bila moguća objašnjenja takvog naoko nerazumljivog ponašanja? Najprije, riječ je o članovima druge nadnacionalne asocijacije, na nivou Evrope, koji nisu prihvaćali ni samu ideju bilo kakve svjetske asocijacije, koja bi od njihove bila šira i važnija. Zatim, nije im odgovarala politička profilacija CSA u borbi za internacionalizaciju crnogorskog državnog pitanja. Sebe su, nasuprot njoj, definirali kao nepolitičku asocijaciju, koja se bavi isključivo kulturnim i karitativnim radom. Naposljetku, njihovi su interesi i stajališta umnogome bili podobni za instrumentalizaciju u sklopu uskih stranačkopolitičkih igara u samoj Crnoj Gori.

Drugo. Glavni pokretač i čelni čovjek CSA, njezin predsjednik Blažo Sredanović, u početnom razdoblju, u prvih godinu dana, uspješno se odupirao napadima, gradeći politiku CSA u suradnji sa svojim suradnicima u Koordinacionom odboru na pozitivno definiranom programu i akcionom planu, s primarnom zadaćom internacionalizacije i prava ne referendumsko izjašnjavanje crnogorskog naroda. Znao je potaknuti, ohrabriti, čuti i uvažiti različita mišljenja. No, s protokom vremena, njegova se početna angažiranost, sa smislom za kolektivni rad, postupno gubila i ustupila mjesto leaderskom samoljublju. Djelovao je kao da Koordinacioni odbor ne postoji, zbog čega su još dva člana toga

KO istupila iz njega. Prenebregao je čak i statutarne norme, koje su striktno nalagale održanje izbornog kongresa CSA, nakon dvije godine (dakle, u ljeto 2002.). Umnogome zbog njegova protivljenja, kongres nije održan. Odbio je inicijativu članova CSA iz Hrvatske da se članstvo CSA proširi novim crnogorskim udruženjima u Sloveniji i Mađarskoj, premda su se ta udruženja službeno očitovala da žele sudjelovati u radu CSA. Nije uspio ni da CSA učlani kao organizaciju pri OUN, premda je na to bio obavezan Statutom CSA. Održao je samo jednu sjednicu KO CSA, a potom nije poštovao njezine zaključke. Kritike na svoj rad više nije podnosio, nego je počeo sa sumnjičenjima i svađalačkim ispadima. Nakon višemjesečnih uzaludnih nastojanja, članovi CSA iz Hrvatske zaključili su da pod takvim uvjetima njihovo djelovanje u CSA postaje neodrživo i neopozivo su se povukli iz vodstva CSA (20. rujna 2002.). U pismu o razlozima razlaza, upućenom predsjedniku CSA i članovima KO CSA iz Amerike, članovi KO CSA iz Hrvatske (Lalović, Pavićević, Banović) ocijenili su da više niti mogu niti imaju pravo tolerirati takvo ponašanje, zaključujući ga riječima:

“Posebno apelujemo na g. predsjednika da uvaži naše stajalište kako **odbijanje ili odlaganje primanja novih udruženja-članica ocijenjujemo udarom na sam smisao postojanja naše Asocijacije**. Dužni smo biti kristalno jasni i reći da u slučaju da otklonite naš prijedlog, a ne ponudite bolju alternativu, istrajete li i dalje na za nas potpuno neshvatljivom i neprihvatljivom stajalištu, tada ćemo biti prisiljeni **zamrznuti članstvo našeg udruženja u CSA, a kao pojedinci povući se iz takvog ‘rada’ KO CSA** i nakon toga i javno se obratiti svim crnogorskim udruženjima i istaknutim pojedincima po svijetu, kojima je do demokratskog udruživanja na dobrovoljnoj bazi,

da s njima pokušamo demokratski rekonstruisati našu svjetsku Asocijaciju.”

Umjesto argumentiranog odgovora i dijaloga o krupnim razlozima razmimoilaženja i krize CSA, osobno intonirani i s kućnim odgojem nespojivi stil odgovora predsjednika CSA prekinuo je sve mogućnosti bilo kakve suradnje. CSA otada više ne postoji.

Treće. Prava je povijesna ironija je da upravo uspješnost djelovanja CSA u razdoblju do beogradskog sporazuma prikrila rastuće slabosti u njezinoj organiziranosti i u demokratskom deficitu njezina predsjednika. Navedeno saopćenje CSA o karakteru beogradskog sporazuma, koje se ističe svojom razboritošću, djelo je predsjednika CSA, koji se o njemu nije konzultirao ni sa kim u vodstvu CSA. Unatoč tome, svi su članovi KO CSA naknadno su sa zadovoljstvom i velikim pohvalama odobrili sadržaj toga saopćenja i naročito njegovu temeljnu poruku o *životnoj potrebi formiranja pokreta za nezavisnu Crnu Goru*. Usprkos velikom razočarenju odgodom referenduma, CSA se u tom teškom trenutku ponijela na mudar i produktivan način. Nastupalo je novo razdoblje, s posve novim zadacima, s primarnom ulogom CSA da se iseljništvo primjereno organizira i djeluje kao konstitutivni dio tog pokreta. Bilo je nužno bitno promijeniti način rada, pravno ustrojiti asocijaciju, demokratizirati osnovicu njezina djelovanja, sačuvati njezinu punu neovisnost kao nevladine organizacije. Tome obliku djelovanja više nije bio dorastao predsjednik CSA, odbijajući da shvati i prihvati da soliranje i improvizacija postaju smetnjom demokratskom i konstruktivnom djelovanju crnogorskog iseljništva u svijetu.

Četvrto. Premda je CSA na vrhuncu svog djelovanja, tokom 2001., bila dobrodošao partner crnogorske vladajuće elite u borbi za puno

političko subjektiviranje Crne Gore, nema nikakve sumnje da striktno pridržavanje CSA temeljnog postulata - da je dužna djelovati kao *nezavisna i nevladina organizacija koja treba biti povezana za OUN* - nije bilo bez velikih kušnji. Diskretni i manje diskretni, opetovani pokušaji instrumentalizacije CSA, s patetičnom kvazipatriotskom retorikom, dolazili su s različitih strana. I od strane političke vlasti (dijela njezinih specijalnih struktura) i od strane opozicije. Nije bilo jednostavno izdržati u pomnom čuvanju vlastite samosvojne pozicije, kada se jaka CSA činila primamljivim mamcem lovaca na ljudske duše i slabe karaktere.

Sve su to mogući razlozi, subjektivne i objektivne prirode, zbog kojih prvi pokušaj demokratskog objedinjavanja crnogorskog iseljništva u svijetu nije uspio. Usprkos ogromnoj količini dobre volje i uspješnim akcijama u afirmaciji crnogorskih interesa pred međunarodnom zajednicom i u zemljama u kojima žive, crnogorski iseljenici više nemaju svoju svjetsku asocijaciju. Hrvatski Crnogorci, neposredno i posredno angažirani u radu CSA, ipak vjeruju da je riječ o **privremenom porazu jedne velike ideje, ideje koja nema alternative**, jer se ne žele prepustiti tokovima asimilacije i odnarođivanja, vjerujući da su kadri izboriti se za njegovanje nacionalnog identiteta i novih crnogorskih generacija u iseljništvu. **Novim, demokratskim crnogorskim asocijacijama, i na evropskom i na svjetskom planu, pripada budućnost.**

7. Hrvatski Crnogorci i Pokret za nezavisnu evropsku Crnu Goru

U jesen 2004. gotovo su sve relevantne političke i intelektualne grupacije u Crnoj Gori - stranke, institucije, udruženja, ugledni pojedinci - najzad odlučile da pristupe objedinjavanju

svojih snaga i obrazuju široki društveni "pokret za nezavisnu evropsku Crnu Goru".

Nakon ozbiljnih priprema, Pokret je siječnja 2005. najzad institucionaliziran s definiranom političkom platformom okupljanja, akcionim planom i organizacijskom strukturom. NZCH je svoje zadovoljstvo izrazila i svoja očekivanja iskazala formiranjem Pokreta, u pozdravnom pismu od 27. siječnja 2005., u kojem se, između ostaloga, ističe:

"Ponosni smo na vas, na vašu političku hrabrost i razboritost, što ste se odlučili da oko te ključne ideje pokrenete široko, izvanstranačko i nadstranačko okupljanje svega što u Crnog Gori slobodarski diše, sanja i umuje.

Kao građani demokratske Hrvatske, koji su proživjeli sjaj i bijedu osamostaljivanja iz preživjele južnoslavenske zajednice bliskih naroda, slobodni smo vam uputiti ne samo izraze iskrene podrške, nego i nekoliko poruke, za koje molimo da ih primite i shvatite kao naše najdublje uvjerenje.

Najprije, važno je da vaš program i djelovanje afirmativno postavite, kao okupljanje svega najboljega za najbolju Crnu Goru, bez ikakve nacionalističke političke i ideološke isključivosti, lične surevnjivosti i jalovog nadgornjavanja.

Potom, projekt za suverenu Crnu Goru treba racionalno braniti i afirmisati na konkretnim životnim pitanjima crnogorskih građana (privreda, zdravstvo, obrazovanje, razvoj), s uvjerljivim argumentima da je samo nezavisna, liberalna, pluralistička i demokratska crnogorska država sposobna i voljna zajamčiti puna prava svih svojih građana, svih svojih manjina.

I na kraju, ali ne i najmanje važno, sigurno smo da ste potpuno svjesni kako je vaš pokret za suverenu Crnu Goru istovremeno i pokret za suverenu Srbiju, najveća podrška samom srpskom narodu da pronađe politički izlaz iz agonije u koju ga je survala njegova politički neodgovorna intelektualna elita.

Uvjereni da vi to možete, želite i umijete, najsrdajnije vas pozdravljamo!»

U djelovanje organa Pokreta uključeni su i ugledni Crnogorci koji žive u Hrvatskoj: prof. emeritus V. Simović, slikar D. Popović, književnik M. Kovač.

Postojanje i djelovanje Crnogoraca kao organizirane nacionalne zajednice - i u Hrvatskoj i posvuda u iseljeništvu - nije moguće bez čvrstog oslonca na matičnu državu, Crnu Goru. NZCH je tada ocijenila da država Crne Gora sve uspješnije postaje taj neophodni oslonac. Budući da je promišljeno i demokratski, postupno i odlučno zaokružila sve elemente svoje unutrašnje suverenosti i time stvorila osnove svoje budućnosti. Stoga je NZCH iskreno podržala ideju i program Pokreta za suverenu i demokratsku CG. U skladu s time, predsjednik NZCH R. Pavićević, na velikom petrovdanskom saborovanju Crnogorca 2005., pozvao je članove nacionalne zajednice da kao samosvjesni pojedinci svojim potpisima iskažu punu podršku pokretu za Crnu Goru i time dodatno ohrabre građane Crne Gore da sami pravedno odluče o konačnom rješenju crnogorskoga nacionalnoga i državnog pitanja. Pozvao je Crnogorce i pripadnike svih nacija porijeklom iz Crne Gore, posebno one u zemljama bivše Jugoslavije, da se pridruže ovoj inicijativi individualne podrške Crnoj Gori. Zaključio je:

«Jer samo će takva Crna Gora, koja je ponovo pronašla svoju slobodarsku dušu, moći na primjeren način pomoći svome iseljeništvu, kao što je to znala činiti dok je postojala kao suverena država do 1918. To je i kardinalni preduslov za to da bi Crnogorci po svijetu u svim zemljama zaista mogli očuvati svoj nacionalni identitet (kulturom, jezikom), da bi se ublažio, ako ne i zaustavio, pogubni proces asimilacije, naročito

u zapadnoevropskim zemljama. Demokratska globalizacija nije ni moguća ni zamisliva, bez saznanja i volje da je evropsku integraciju neophodno graditi na punom uvažavanju i razvijanju prava i identiteta malih naroda, koji samo zajednički mogu biti subjekti vlastite sudbine.»

Na Petrovdanskom saboru u Kršanu, 16. srpnja 2005., svečano je pročitana i aklamacijom prisutnih prihvaćena **Lista podrške nezavisnoj evropskoj Crnoj Gori**. Njezin tekst glasi :

“Crnogorsko državno pitanje iduće je godine definitivno na dnevnom redu evropske historije.

Pred sobom i pred Evropom, naša matična država suočiće se najdemokratskijim iskušenjem svoje političke zrelosti, s referendumom o svojoj državnoj samostalnosti i društvenoj budućnosti.

*Ponosni smo na političku hrabrost i razboritost crnogorskih građana i građanski okupljenih u **Pokretu za nezavisnu evropsku Crnu Goru**, koji je oko te ključne ideje već pokrenuo široko, izvanstranačko i nadstranačko djelovanje svega što u Crnoj Gori slobodarski i razborito misli i osjeća.*

Kao samosvjesni građani i građanke demokratske Hrvatske, koji su proživjeli sjaj i bijedu osamostaljivanja iz preživjele južnoslavenske zajednice bliskih naroda, iskazujemo ovim putem, svaki od nas pojedinačno svojim imenom i prezimenom i potpisom, punu našu podršku političkim ciljevima Pokreta da se «Crna Gora konstituiše kao nezavisna, demokratska, multietnička država i članica Evropske unije».

Svojim potpisima odazivamo se pozivu Pokreta koji je upućen i crnogorskom iseljeništvu da ‘podrži konstituisanje međunarodno priznate države Crne Gore i trajno uspostavljanje otvorenih i bliskih odnosa između Crne Gore i Srbije’.

Naše lično izjašnjavaanje izraz je iskrene želje da učestvujemo u aktivnostima koje će se odvijati kroz

ovaj državotvorni Pokret. Smatramo našom moralnom obavezom da i ovim putem nedvosmisleno poručimo građanima Crne Gore da smo sigurni kako će oni znati suvereno i pravedno, na referendumu, sami odlučiti o konačnom rješenju crnogorskoga državnog pitanja.

Pozivamo Crnogorce i pripadnike svih nacija porijeklom iz Crne Gore, posebno one koji žive u zemljama bivše Jugoslavije, da nam se pridruže u ovoj inicijativi i podrže građane Crne Gore da sami odluče o našoj zajedničkoj evropskoj budućnosti.

Ovu časnu državotvornu inicijativu pokrećemo na našem tradicionalnom Petrovdanskom saboru Crnogoraca koji žive u Republici Hrvatskoj.”

Slijedećih su mjeseci Listu masovno potpisivali članovi crnogorske nacionalne zajednice u Hrvatskoj.

U toku 2005. Hrvatsku su posjetili čelni ljudi Pokreta, g. B. Lukovac, R. Bojović, M. Špadijer, D. Kujović. Održane su zapažene tribine u Splitu, Rijeci i Zagrebu. Svojevrsnu je kulminaciju predstavljala tribina *Evropska budućnost Crne Gore*, održana 2. prosinca u Zagrebu, a u organizaciji Koordinacije vijeća crnogorske nacionalne manjine RH. Na njoj su problematiku rješavanja državnog statusa Crne Gore sustavno izložili koordinatori Pokreta B. Lukovac, R. Bojović i M. Spuza, te svećenik župe Dobrota u Boki Kotorskoj i poznati crnogorski intelektualac, nedavno preminuli don Branko Sbutega. Osobito je toplo bilo primljeno nadahnuto izlaganje neprežaljenog don Sbutega (koje se prenosi u cijelosti u ovom broju *Ljetopisa*), pod znakovitim naslovom “Konačno doživjeti neovisnu Crnu Goru”.

Time valja i zaključiti ovu impresivnu kroniku. Sa zadovoljstvom sam se odazvao zamolbi urednika *Ljetopisa* da je ispišem, a oni su mi stavili na raspolaganje svoju dokumentaciju

i vrijeme za razgovore. Pred vama je, dakle, podroban i dokumentiran osvrt na djelovanje umnih hrvatskih Crnogoraca, na njihovo lucidno i dosljedno građenje valjanih osnova evropske budućnosti Crne Gore, kao nacionalne države njihova matičnoga slobodarskog naroda. Takvim su djelovanjem, preko svoje NZCH, svoje najbolje mogućnosti ugradili u crnogorski državotvorni projekt, što im daje pravo da se nadaju u primjeren epilog na referendumskom izjašnjavanju crnogorskih građanki i građana, 21. svibnja ove godine.

Tri godine rada vijeća i predstavnika nacionalnih manjina

piše: Danilo Ivezić

Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj otvorio je bitno drugačiju stranicu u rješavanju manjinske problematike. Način rješavanja položaja i prava nacionalnih manjina je novost i za Europu, novost koja je postavila standarde, kojima se članice Unije trebaju prilagoditi i dosegnuti ih.

Da podsjetimo.

13.12.2002. godine Hrvatski sabor donosi «Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina» (kojim je zamijenjen stari, često osporavani i nikada dosljedno primijenjeni «Ustavni zakon o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj» iz 1991. godine).

23.12.2002. godine Ustavni zakon stupa na snagu (danom objave u Narodnim novinama).

U ožujku 2003. godine Konstituiran je Savjet za nacionalne manjine (kao svojevrsni «čuvar Ustavnog zakona»), iako ne u punom, Ustavnim zakonom propisanom, sastavu.

16. travnja 2003. godine Vlada RH je raspisala izbore za članove vijeća i predstavnike nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj.

18. svibnja 2003. godine održani su izbori za članove vijeća i predstavnike nacionalnih manjina, a 15. veljače 2004. godine održani su dopunski izbori za članove vijeća i predstavnike nacionalnih manjina u RH..

Tri godine postojanja Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina, mada nedostatno vrijeme za primjenu svih rješenja u praksi, ipak je dovoljno za analizu i osvrt na dosadašnja

iskustva, probleme, vrijednosti i slabosti u njegovoj primjeni.

Iako su mnogi očekivali da će zakon doživjeti sudbinu jednog većeg broja kvalitetnih, ali nikada u u praksi primijenjenih, zakona, prevarili su se. Upravo oni na koje se odnosi ovaj zakon, 22 nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj, pokazali su izuzetnu zrelost i racionalnost u interesnoj sferi, za provedbu Ustavnog zakona. Prvi ispit je uspješno položen na početku formiranja Savjeta za nacionalne manjine (2003.god.) i ostvarivanje njegovog važnog zadatka, preraspodjela sredstva za financiranje udruženja i društava pripadnika nacionalnih manjina (sredstva za programe rada u 2004. godini). Očekivana svađa i kolaps kod raspodjele sredstava se nije desio. Pojedinačni interes nije nadvladao onaj opći, pa je Savjet, bez intervencije sa strane, staloženi i dogovorno, ispunio zadaću (koju nastavlja i u narednom periodu).

Katalog manjinskih prava koje regulira Ustavni zakon određen je **člankom 7.** i on glasi:

«Republika Hrvatska osigurava, ostvarivanje posebnih prava i sloboda pripadnika nacionalnih manjina koja oni uživaju pojedinačno ili zajedno s drugim osobama koje pripadaju istoj nacionalnoj manjini, a kada je to određeno ovim Ustavnim zakonom ili posebnim zakonom, zajedno s pripadnicima drugih nacionalnih manjina, naročito:

1. *služenje svojim jezikom i pismom, privatno i u javnoj uporabi, te u službenoj uporabi;*

2. *odgoj i obrazovanje na jeziku i pismu kojim se služe;*

3. *uporabu svojih znamenja i simbola;*

4. *kulturna autonomija održavanjem, razvojem i iskazivanjem vlastite kulture, te očuvanja i zaštite svojih kulturnih dobara i tradicije;*

5. *pravo na očitovanje svoje vjere te na osnivanje*

vjerskih zajednica zajedno s drugim pripadnicima te vjere;

6. pristup sredstvima javnog priopćavanja i obavljanja djelatnosti javnog priopćavanja (primanje i širenje informacija) na jeziku i pismu kojim se služe;

7. samoorganiziranje i udruživanje radi ostvarivanja zajedničkih interesa;

8. zastupljenost u predstavničkim tijelima na državnoj i lokalnoj razini, te u upravnim i pravosudnim tijelima;

9. sudjelovanje pripadnika nacionalnih manjina u javnom životu i upravljanu lokalnim poslovima putem vijeća i predstavnika nacionalnih manjina; (podvukao i naglasio D.I.)

10. zaštitu od svake djelatnosti koja ugrožava ili može ugroziti njihov opstanak, ostvarivanje prava i sloboda.

Uvođenje vijeća i predstavnika nacionalnih manjina u politički sustav (u lokalnu samoupravu) istinski predstavljanovinu i dosadane primijenjenu praksu u ostvarivanju manjinskih prava. Vijeća i predstavnici sudjeluju u odlučivanju (ali ne odlučuju). Cjelokupno poglavlje Ustavnog zakona (III) posvećeno je razradi točke 9, 7. članka, o vijećima i predstavnicima nacionalnih manjina, od članka 23. do članka 34.

Iako je Ustavnim zakonom točno određena djelatnost vijeća i predstavnika, u praksi je često dolazilo do preklapanja i miješanja nadležnosti s udrugama, društvima i drugim, od ranije konstituiranim, oblicima organizacionog djelovanja nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj. Razlog, vjerovatno, leži u činjenici nesnalaženja u novonastalim okolnostima, i zablude da je Ustavni zakon kategoriju zaštite nacionalnog identiteta u cijelosti prenio na vijeća i predstavnike, krivog iščitavanja zakona. Nepoznavanje zakonskih odredbi dovodilo je do tumačenja da su Ustavnim

zakonom, praktički, ukinute udruge i njihovu ulogu preuzimaju vijeće i predstavnici. Prethodno citirani 7. članak Ustavnog zakona veoma jasno pokazuje da su ovakva tumačenja i shvaćanja apsurdna i posve neutemeljena. Ustavni zakon u **članku 16.** definira djelatnost udruga, vijeća i predstavnika nacionalnih manjina u ostvarivanju nekih prava u zaštiti nacionalnog identiteta. Tim člankom se na jasan način kaže koje to aktivnosti vijeća i predstavnici obavljaju skupa s udrugama, a koje, vijeća i predstavnici, ne trebaju obavljati. U članku 16. Ustavnog zakona se, između ostalog, kaže:

«(1) Pripadnici nacionalnih manjina, njihove **udruge i vijeća** nacionalnih manjina odnosno **predstavnici** (boldao i podvukao D.I.) nacionalnih manjina slobodno održavaju veze s narodom s kojim dijele ista etnička, jezična, kulturna i/ili vjerska obilježja, te s pravnim osobama sa sjedištem na području države tog naroda koje obavljaju djelatnost odgoja i obrazovanja, znanosti, kulture, nakladničke (izdavačke) i humanitarne djelatnosti.

(2) **Udruge** pripadnika nacionalnih manjina i **vijeća** nacionalnih manjina odnosno **predstavnici** (boldao i podvukao D.I.) nacionalnih manjina mogu od tijela države naroda s kojim dijele obilježja iz stavke 1. ovog članka i od pravne osobe te države primati, bez plaćanja carine, novine, časopise, knjige, filmove, videokasete, nosače zvuka, u ograničenom broju primjeraka, koje koriste za svoje potrebe, i mogu ih, bez plaćanja naknade, dijeliti pripadnicima nacionalne manjine.

(3) **Udruge** (boldao i podvukao D.I.) pripadnika nacionalnih manjina (ne pominju se vijeća i predstavnici - op.D.I.) mogu za pripadnike nacionalnih manjina organizirati gostovanja profesionalnih i amaterskih kulturno- umjetničkih grupa, te organizirati druge kulturne i umjetničke priredbe i izložbe (podvukao

D.I.) koje pridonose obogaćivanju kulture i identiteta nacionalne manjine. U ovakvim slučajevima strane osobe koje sudjeluju u izvođenju priredbi i izložbi ne moraju imati radnu dozvolu...»

Vijeća osiguravaju **kolektivna politička prava** manjinama, udruženja pak njihov **kolektivni nacionalni identitet**. Država pomaže takva udruženja, jer je životno zainteresirana za «bogatstvo različitosti», za pluralističko društvo bez diskriminacije.¹

Prava vijeća nacionalne manjine sadržana su u slijedećem:

Ono (vijeće) - **predlaže** tijelima jedinice samouprave mjere za unapređivanje položaja nacionalne manjine u državi ili na nekom njenom području, uključujući davanje prijedloga općih akata kojima se uređuju pitanja od značaja za nacionalnu manjinu tijelima koja ih donose; **ističe** kandidate za dužnosti u tijelima državne uprave i tijelima jedinica samouprave; **daje mišljenje i primjedbe** na programe radijskih i televizijskih postaja na lokalnoj i regionalnoj razini namijenjene nacionalnim manjinama ili na programe koji se odnose na manjinska pitanja; **treba biti obaviješteno** o svakom pitanju o kome će raspravljati radna tijela predstavničkog tijela jedinice samouprave, a tiče se položaja nacionalne manjine (*Članak 31. Ustavnog zakona*). Vijeće, dakle, *predlaže, inicira i kontrolira*, ali nema pravo odlučivanja. Ona (vijeća) su sastavni dio političkog sustava, preko njih su nacionalne manjine unutra, u sistemu, kao nezaobilazni dio procesa donošenja odluka. Preko vijeća se osigurava ostvarenje političkih kolektivnih prava kao i zaštita tih prava.

POTEŠKOĆE U RADU VIJEĆA

- Nakon izbora i konstituiranja vijeća i predstavnici nacionalnih manjina ne bilježe značajnije aktivnosti na planu realizacije Ustavnim zakonom definiranih prava. Nepostojanje volje u jedinicama lokalne samouprave da ispune svoje obaveze predviđene člankom 28. Ustavnog zakona, u smislu osiguranja sredstva za rad vijeća i predstavnika i ostalih materijalnih uvjeta za njihovo djelovanje, pasiviziralo je većinu vijeća i predstavnika u godini izbora. Osnovni problem u radu je bilo pitanje prostora i tehničke osposobljenosti vijeća i predstavnika za izvršavanje svojih zadaća. Samoorganiziranjem i samoinicijativom u 2004. godini dolazi do vidnih pomaka u radu i djelovanju vijeća i predstavnika, tako da su do konca 2005. godine većina dobila prostor i sredstva za rad. Time je početna pretpostavka i bitan preduvjet bilo kakvog rada vijeća i predstavnika ostvaren.

Sedam vijeća crnogorske nacionalne manjine (koliko je i formirano nakon izbora) samostalno ili u zajedništvu s crnogorskim udrugama i društvima na svom području riješili su prostorne uvjete za rad. Dio sredstava dobijaju od jedinica lokalne i regionalne samouprave i uprave. Ona su nedovoljna da bi pokrila i troškove zapošljavanja osobe koja bi obavljala administrativne poslove (izuzimajući Vijeće crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba). Ovo je problem s kojim se danas susreće većina vijeća nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj.

- Do kraja nedefinirani status koordinacija vijeća, i po vertikali i po horizontali, i jednoobraznosti (vijeća jedne nacionalne manjine)

¹ Dragutin Lalović: «Ulazak Crnogoraca u politički sustav Hrvatske», Ljetopis crnogorski br. 1, str. 65

i mnogostrukosti (vijeća različitih nacionalnih manjina), u smislu pravne osobnosti - barem do razine županije, je zapreka u efikasnijem djelovanju vijeća, a sve to vezano uz ulogu koordinacija u Ustavnom zakonu. Tek manji broj vijeća iskoristio je pravo na osnivanje koordinacija. Koordinacije su formirane u većim gradovima (u tome prednjači Zagreb), a na državnoj razini od pripadnika iste nacionalne manjine i to u tri, četiri slučaja. Vijeća crnogorske nacionalne manjine formirala su svoju Koordinaciju, čime je u praksi realizirano pravo dato člankom 33. Ustavnog zakona.

- Kako osigurati da na narednim izborima za članove vijeća i predstavnike, koji bi se trebali održati sredinom 2007. godine, izađe znatno veći broj pripadnika nacionalnih manjina, (rezultati izbora iz 2003. pokazuju izuzetno nisku stopu izlaska - oko 8%), je značajno pitanje koje mora biti riješeno u narednoj godini (2006.) Čime bi se dobilo prvo, na legitimnosti, i drugo, na opravdanosti postojanja samih vijeća i predstavnika. Prijedlog da izbori za vijeća i predstavnike budu organizirani u isto vrijeme kada i izbori za jedinice lokalne samouprave se čini najpogodnijim rješenjem. U tehničkom smislu stvara osnovu za znatno veći postotak izlaska pripadnika nacionalnih manjina u izboru za članove vijeća i predstavnike. Usklađivanje izbora otvara pitanje mandata članova vijeća jer se može a) ići na usklađivanje sadašnjih mandata (produžiti mandat za dvije godine - do 2009.) ili b) mandat članovima vijeća izabranim 2007. god. odrediti na dvije godine do 2009. Oba rješenja su u neskladu s člankom 25. stavak 5. Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina, koji mandat članova i predstavnika određuje na **četiri godine**.

Iskustva trogodišnjeg djelovanja vijeća i predstavnika nacionalnih manjina otvaraju i

jedno dosta značajno pitanje, eventualne, izmjene i dopune pojedinih članaka Ustavnog zakona, kojima bi se riješio status vijeća u sredinama gdje pripadnici jedne nacionalne manjine čine više od 15% u ukupnom udjelu stanovništva jedinice lokalne samouprave. Sama ta činjenica im omogućuje odlučivanje i direktno učešće u odlučivanju (izbor u predstavničko tijelo) jedinice lokalne samouprave, pa nema potrebe za izborom vijeća.

Jubilej Nacionalne zajednice Crnogoraca Rijeka (1995.-2005.)

piše: Nikola Lučić

Osnivanje udruženja NACIONALNE ZAJEDNICE CRNOGORACA RIJEKA, koje je ostvareno 12. jula 1995 godine, u poznatim okolnostima bio je smjeli čin grupe od 16 građana Rijeke, crnogorske nacionalnosti, koji su osnivanjem udruženja objektivno doprinijeli vlastitoj sigurnosti ali i sigurnosti svih pripadnika crnogorske nacionalnosti.

Bivajući još jednom instrumentalizovana od nosioca velikosrpske ideologije, Crna Gora i Crnogorci, nosili su oznaku agresora na Republiku Hrvatsku sa čime su morali da žive, baš nimalo krivi, svi Crnogorci u Hrvatskoj. Osnivanjem svojeg nacionalnog udruženja, u okviru zakonskih mogućnosti, Crnogorci Rijeke i Primorsko Goranske Županije, svim svojim aktivnostima od osnivanja nastojali su pokazati i dokazati da su pripadnici naroda koji nema nikakve niti historijske niti savremene aspiracije na hrvatske prostore, koji bi ga činili agresorom.

Sa druge strane, bila su to vremena kada su Crnogorci bili priznati kao nacija u Republici Hrvatskoj, dok ih se negiralo u državi koja je formalnopravno trebala biti i njihova tzv. Savezna Republika Jugoslavija.

Zahvaljujući tradiciji multietničke i multikulturne tolerancije Grada Rijeke i Primorsko Goranske Županije, udruženje Crnogoraca je nailazilo na puno razumijevanje i podršku kod organa državne i lokalne vlasti. Ta podrška nam je omogućavala da sa zavidnim uspjehom ostvarujemo sve naše kulturne programe u relativno dugom periodu od 10 proteklih godina.

Demokratsko ustrojstvo unutarnje organizacije, omogućavalo nam je očuvanje jedinstva. Stvaran je ambijent u kojem svaki pripadnik udruženja može ostvariti svoje ciljeve i programe, uz puno poštovanje lične inicijative. Zahvaljujući takvoj organizaciji, u prošlih 10 godina uspjeli smo sačuvati međusobnu slogu i jedinstvo unatoč osobnim različitostima.

Ubrzo nakon osnivanja, udruženje je od Grada Rijeke dobilo u najam prostor veličine cca 40 m² u centru grada (ul. Dolac br. 8). Prostor smo uredili prema našim potrebama i mogućnostima, te odmah krenuli sa pripremanjem naših kulturnih programa.

Da bi angažirali što veći broj pripadnika crnogorske nacionalnosti, naše djelovanje smo usmjerili na nekoliko područja, koja su usklađena prema osiguranju finansijske podrške organa državne uprave i lokalne samouprave.

Zahvaljujući prostornim uvjetima, odabrali smo sljedeća područja djelovanja: Područje likovne djelatnosti, područje muzičke djelatnosti, područje izdavačke djelatnosti, područje kulturnih manifestacija, crnogorska ljetna škola i područje razvijanja veza sa matičnom domovinom.

Područje likovnih djelatnosti podrazumijeva priređivanje likovnih izložbi profesionalnih i amaterskih stvaralaca iz Hrvatske i iz Crne Gore. Svake godine smo priređivali prosječno 5 izložbi što znači da smo do sada ostvarili preko 50 likovnih izložbi.

Na području muzičkih djelatnosti osnovali smo pjevački zbor "Montenegrine", koji je za sada ženski pjevački zbor sa kojim učestvujemo na našim kulturnim manifestacijama i u okviru Etnosmotre Grada Rijeke.

Iz područja izdavačke djelatnosti, do sada smo objavili reprint izdanja tri naslova, a sa ostalim

udruženjima učestvujemo u izdavanju lista "Crnogorski glasnik" koji izlazi dvomjesečno. Kod izdavanja književnih djela, vodili smo računa da budu djela značajna za prezentaciju Crnogorske istorije te nacionalnog i duhovnog identiteta Crnogoraca.

Područje kulturnih manifestacija je djelatnost koja angažira najveći dio članstva Nacionalne zajednice Crnogoraca Rijeke. Već tradicionalno u okviru Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske čiji smo član, organiziramo Petrovdanski Sabor, manifestaciju koja okuplja najveći broj Crnogoraca republike Hrvatske. Manifestacija ima svoj program prikaza kulturnih i sportskih dostignuća Crnogoraca sa područja Hrvatske. Sem toga, na saboru se ostvaruju kontakti i sa predstavnicima državne vlasti iz Crne Gore i Matice crnogorske, sa kojom imamo tradicionalno dobru suradnju. Na Petrovdanskom saboru ostvarujemo i suradnju sa Crnogorcima iz Kranja, kao i sa autohtonim Crnogorcima iz Peroja, koji također uzimaju učešće u kulturnom programu Petrovdanskog sabora.

U program Petrovdanskog sabora uvrstili smo i svečano polaganje vijenca na grob Narodnog heroja Svetozara Vučinića na Maloj Učki zajedno sa pripadnicima SAB opštine Opatija.

Posebno područje djelovanja našega udruženja je organizacija Crnogorske ljetne škole, koju u okviru Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske organizira i vodi naše udruženje. Škola ima sjedište u našim prostorima u Rijeci i mi smo je kadrovski i tehnički solidno opremili. Škola se već niz godina održava u Istri ili Rijeci a svrha joj je da mladi naraštaji sačuvaju osjećaj kulturne i duhovne pripadnosti crnogorskoj naciji. Škola se održava prema programu odobrenom od prosvjetnih organa Republike Hrvatske i Republike Crne Gore.

Program Crnogorske ljetne škole prezentiran je na VVEB stranicama kako bi bio dostupan mladim Crnogorcima širom svijeta.

Ostvarujući svoje kulturne programe u sredini u kojoj živimo, naše stalno nastojanje je ostvarivanje veza i kontakata sa našom matičnom domovinom. U cijelom periodu od našeg osnivanja, nastojali smo i značajno uspijevali ostvariti veze i saradnju sa državnim, kulturnim i vjerskim institucijama u Crnoj Gori.

U okviru delegacije NZCH 2003 god. ostvarili smo posjetu državnim organima Republike Crne Gore u vili "Gorica", kao i ministarstvima kulture obrazovanja i školstva, te tom prilikom dogovorili modalitete suradnje.

Na Badnji dan 2004 god. delegacija Nacionalne zajednice Rijeka posjetila je Mitropolita Crnogorske pravoslavne crkve gosp. Mihaila kojom prilikom je naložen badnjak ispred dvora Kralja Nikole I na Cetinju. Ta posjeta bio je znak naše pune podrške ponovnom ustoličenju Autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve, kao snažnog simbola Crnogorske nacionalne osobnosti i duhovnosti.

Preseljenjem 2002 god. u druge veće prostore u Križanićevoj ulici br.2/1, Zajednica je stvorila još bolje uslove za rad i ostvarivanje svojih kulturnih programa. Kako su ovi prostori veći (118 m²) i sa više prostorija, mogli smo na jednom mjestu objediniti pored udruženja NZC Rijeka i sjedišta Gradskog vijeća crnogorske nacionalne manjine kao i Županijskog vijeća crnogorske nacionalne manjine što nam zajednički rad čini racionalnijim i uspješnijim negoli prije.

Crnogorska ljetna škola

piše: *Dragutin Lakić*

Ljetnu školu već od 1997. godine organizira Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske.

Te 1997. prva je škola otvorena u Peroju. To malo mjesto što su ga vjetrovi historijskih zbivanja sudbinski povezali s Crnogorcima, oživjelo je tog nedjeljnog popodneva i ispunio se njegov trg kojim dominira čuvena koščela. Bio je to zaista lijep skup mještana i gostiju. Došli su Crnogorci iz svih krajeva Hrvatske, a najbrojniji su bili Riječani jer je tada naš ogranak preuzeo zadatak realizacije ljetne škole. Ljetna škola «Montenegrina - Peroj 1997.» bila je u svakom pogledu nezaboravna. Bila je to mala škola koja je ostvarila velike pomake. Okupila je djecu, ugradila im prijateljstvo, uputila ih u osnovna znanja o kulturi, historiji i tradicijama naroda kojem pripadaju. Škola je osim u Peroju, radila u nekoliko navrata Dječjem odmaralištu Puntizela kod Pule i prošle godine po prvi put u Crikvenici.

Kroz sve te godine školu je pohađao značajan broj učenika. Svi su oni pokazali posebno zanimanje i uložili velik trud u svladavanju sadržaja iz crnogorske književnosti i jezika, historije, geografije, kulturnog stvaralaštva i etike.

Od svojih početaka Škola teži modernizaciji nastavnog procesa i izvođenju nastave radioničkog tipa tj. nastavnici su ustvari savjetnici, a učenici sami biraju metode i način rada za neke nastavne jedinice. Izdavanje internih skripata uvelike je olakšalo praćenje nastave i učešće u njoj.

Polaznici su upoznavali zemlju svojih predaka te saznali nešto od bogate kulturne tradicije i običaja crnogorskog naroda. Također se među učenicima škole razvilo prijateljstvo, a zadovoljstvo kvalitetom i radom škole dokazuje

i interes djece i roditelja drugih nacionalnosti koji su izrazili želju da se aktivno uključe u njezin rad. Posebna želja učenika jest i da se jedna od narednih škola održi u Crnoj Gori. Osim što su učili o domovini svojih predaka, učenici su upoznavali i kulturno-povijesne znamenitosti Republike Hrvatske. Održani su brojni izleti po Istri, otocima i Gorskom kotaru.

Organizacija Škole

Nastava ljetne škole "Montenegrina" je organizirana i realizirana u skladu s postojećim pozitivnim propisima, koji reguliraju način dopunskog obrazovanja za manjinske narode u Republici Hrvatskoj, te u skladu s važećim zakonom o manjinama. Nastavom škole "Montenegrina" obuhvaćeni su učenici osnovne i srednje škole. Nastava je organizirana na principu šestodnevno radnog tjedna, sa radom u jednoj prijepodnevnj smjeni.

Nastava obično počinje u 8 sati, a nastavni dan u prosjeku ima 5 nastavnih sati, dok se u popodnevnim satima organizira nastava u prirodi i sportska natjecanja. Tjedni fond je 30 nastavnih sati.

Ciljevi Škole

Učenici formiraju pozitivan odnos prema svojoj matičnoj državi Crnoj Gori saznajući osnovne karakteristike govora na tlu Crne Gore, pojedinosti iz historije jezika i književnosti, kao i odabrana književna djela iz crnogorske književnosti. Oni istovremeno oblikuju svoju nacionalnu svijest, razvijajući tolerantnost i uvažavanje drugih kultura i naroda. Za savremeni pristup nastavi historije, a posebno za mlade u Hrvatskoj, značajne bi bile ekskurzije po Crnoj Gori gdje bi polaznici mogli obaviti terenski rad,

obilazak muzeja, arhiva, biblioteka i značajnih kulturnoistorijskih spomenika. Tokom obrade tema iz nastavnog programa kulturno stvaralaštvo i etika, pažnja je usmjerena na objašnjenje i usvajanje znanja o crnogorskoj kulturi kroz komparativni pristup s modernim i razvijenim društvima, a posebno onim u okruženju. Naglašena povezanost znanja sa istorijom, koju učenici posjeduju kao i iz drugih područja, imaju za cilj da pomognu u racionalnom objašnjenju i poimanju određenih pojmova u kulturi. Time se proučavanje kulturoloških problema približava pitanjima koja su bliska svakodnevnom životu i ujedno podstiču samostalnost, tj. zainteresiranost učenika, da samostalno tragaju za informacijama i znanjima, a da preko njih razumiju i objasne kulturno stvaralaštvo u Crnoj Gori. Sadržaj programa geografija Crne Gore koji je namijenjen školi obuhvata izučavanje osnovnih geografskih obilježja Crne Gore, prirodnih i društveno-ekonomskih karakteristika. Ovako koncipiran program čini osnovu znanja za poznavanje geografije Crne Gore. U okviru teme Crna Gora u savremenim integracijskim procesima predviđeno je ukazivanje na značaj integracijskih procesa u Evropi i svijetu te uključivanje Crne Gore u njih, a posvećena je i posebna pažnja životu i radu Crnogoraca van granica Crne Gore.

DOGAĐAJI, LJUDI, KNJIGE

Politički događaj godine (2005.)

Pokret za nezavisnu evropsku Crnu Goru*

priređio: Rade Bojović

I. Platforma Pokreta

I.I. Profil Pokreta

Pokret okuplja građane Crne Gore, svih nacija i vjera, pripadnike različitih političkih partija, zaposlene u državnim i privatnim preduzećima i ustanovama, članove nevladinih i sindikalnih organizacija, aktiviste strukovnih, omladinskih i biznis asocijacija, pripadnike raznih profesija i društvenih slojeva, iseljenike iz Crne Gore i sve koji žele da se Crna Gora konstituiše kao nezavisna, demokratska, multietnička država i članica Evropske unije.

Pokret svoje djelovanje zasniva na mobilizaciji građana Crne Gore u cilju afirmisanja dalekosežnog značaja državotvorne političke ideje i snažnog podsticanja crnogorske evroatlantske orijentacije. Pokret će preko svojih tijela i putem odgovarajućih javnih aktivnosti – u zemlji i inostranstvu - isticati svoju čvrstu opredijeljenost za obnovu nezavisne i međunarodno priznate proevropske države Crne Gore i izgradnju demokratskog, otvorenog, građanskog i multietničkog društva.

Pokret će, afirmišući pravo na slobodno i različito mišljenje, usmjeriti svoju energiju u pravcu demokratskog rješenja crnogorskog državnog pitanja, pritom stalno ističući potrebu modernizacije crnogorskog društva i inspirišući se naslijeđenim vrijednostima i najboljim tradicijama Crne Gore.

I.II. Osnovni ciljevi Pokreta Konstituisanje nezavisne države

Obnova nezavisne države je uslov i garancija donošenja slobodnih i samostalnih odluka o korišćenju nacionalnih resursa i ukupnim perspektivama Crne Gore. Upravljanje svojom sudbinom je nepotpuno i limitirano bez raspolaganja suverenim državnim institucijama i samostalnim političkim instrumentima koji treba da omoguće svim građanima Crne Gore bolju i sigurniju budućnost. Uspostavljanjem nezavisnosti stvaraju se uslovi za dobre i napredne odnose između Crne Gore i Srbije i za stabilan razvoj crnogorskog društva. Obnova nezavisne države Crne Gore, nakon skoro jednog vijeka, od vitalnog je značaja za sve njene građane i narode – ne toliko zbog nesumnjive istorijske pravde već prevashodno zbog interesa i evropske perspektive sadašnjih i budućih generacija.

Članstvo u Evropskoj uniji

Ubrzano pristupanje zajednici slobodnih i suverenih evropskih država (Evropska Unija) za samostalnu Crnu Goru treba da bude primarni zadatak i strateški politički cilj. Državna nezavisnost je optimalan društveni model, koji otklanja nedostatke aktuelnog ustavno-pravnog okvira i krupne tekuće probleme, na putu u evroatlantske integracije. Pristupajući Evropskoj uniji kao ravnopravan član i politički subjekt samostalna Crna Gora stiče nove značajne mogućnosti da se izgrađuje kao demokratsko i slobodno društvo.

* Na temelju višemjesečnog djelovanja inicijativne grupe od 18 članova, formirane 5. septembra 2004., pripremljeno je konstituisanje Pokreta za nezavisnu evropsku Crnu Goru. Datumom osnivanja Pokreta smatra se održavanje konstitutivne sjednice Savjeta Pokreta, koja je održana 28. januara 2005. Na njoj su usvojeni temeljni dokumenti: Platforma Pokreta i Preporuka o modelu organizacije Pokreta.

Otvoreni i prijateljski odnosi sa Srbijom

Crnogorska multietnička kultura, istorijska bliskost naroda koji žive u Srbiji i Crnoj Gori, međusobna geografska, politička i ekonomska upućenost, predstavljaju nesumnjiv razlog za izgradnju što boljih odnosa sa Srbijom. Aktuelni odnosi - koji su opterećeni naslagama dalje i bliže prošlosti, nerješivim zadatkom da se ostvari ravnopravnost dvije strukturalno različite države, prisutnom težnjom Srbije za političkom dominacijom, kao i postojanjem notornih asimilatorskih tendencija - moraju biti napušteni. Samostalna Crna Gora treba da podstiče i izgrađuje nove odnose sa Srbijom koji će otkloniti defekte postojećeg kvazi-državnog aranžmana i osigurati razumne interese obje države. Crna Gora i Srbija treba da sarađuju na osnovama pune ravnopravnosti, podstičući inicijative za interesno povezivanje i integracije u skladu sa najboljim evropskim dostignućima i standardima. Novi odnosi koji bi se temeljili na državnoj nezavisnosti i ravnopravnom međunarodno-pravnom statusu treba da vode unapređenju međusobnih veza. Snage okupljene u državotvornom pokretu težiće stvaranju najboljih odnosa sa demokratskim snagama u Srbiji.

Doprinos regionalnoj stabilnosti i prosperitetu

Naš cilj je da nezavisna Crna Gora utemeljena na multietničnosti i multikulturalnosti stalno teži izgradnji povjerenja u regionu jugoistočne Evrope i pruža doprinos prevazilaženju teškog nasljedja iz bliske prošlosti koje nesumnjivo opterećuje odnose između pojedinih zemalja bivše Jugoslavije. Takođe, uvjereni smo da je nezavisna Crna Gora uslov regionalne stabilnosti,

čime bi se ujedno okončao proces disolucije bivše Jugoslavije.

Doprinoseći jačanju evropskih vrijednosti i standarda, budućnost Crne Gore vidimo u odlučnom zalaganju za put koji vodi istini, pomirenju i praštanju, kao i uspostavljanju prijateljskih odnosa među državama u našem regionu. Na taj način, Crna Gora može da postane važan oslonac u izgradnji politike mira, stabilnosti i povjerenja u jugoistočnoj Evropi. Samim tim, smatramo da nezavisna Crna Gora treba da teži razvijanju najboljih i svestranih odnosa sa državama nastalim iz SFR Jugoslavije.

Takođe, visok prioritet treba da ima i saradnja sa drugim susjedima i zemljama u regionu, polazeći od dobrih iskustava, produktivnih političkih i ekonomskih veza i nesumnjive potrebe za daljim povezivanjem i međusobnim povjerenjem. Uz nastavljanje saradnje na prostoru Jugoistočne Evrope i Balkana, naglasak u domaćoj regionalnoj politici mora imati i povezivanje na prostoru Mediterana.

Međunarodna saradnja

Pored ubrzanog priključenja Evropskoj Uniji, perspektivu Crne Gore vidimo i kroz participaciju u brojnim međunarodnim političkim, ekonomskim i bezbjednosnim strukturama. Što skorije pristupanje Partnerstvu za mir, Svjetskoj trgovačkoj organizaciji, Interpolu, projektima za suzbijanje međunarodnog terorizma i organizovanog kriminala, kao i drugim evropskim organizacijama i programima i organizacijama u okviru sistema Ujedinjenih nacija – treba da budu spoljnopolitički prioriteti Crne Gore.

Pored tijesnog povezivanja sa zemljama Evropske Unije, vjerujemo u neophodnost

održavanja bliskih i prijateljskih veza sa SAD-om, Rusijom, Kinom, kao i stalnim unaprjeđivanjem odnosa sa drugim zemljama. Interes Crne Gore je održavanje produktivnih odnosa sa svim zemljama koje mogu pružiti doprinos razvoju Crne Gore i koje imaju značajnu ulogu u međunarodnim odnosima.

Demokratija i vladavina zakona

Samodemokratska Crna Gora ima perspektivu. Crna Gora, kakvoj stremimo, treba da bude dovoljno prostrana i poželjna za sve njene građane, ma koje vjere, jezika, nacije ili etničke grupe bili ili ma koja politička uvjerenja imali. Nezavisna Crna Gora treba da sadrži, gradi i afirmiše kulturu dijaloga i tolerancije prema različitom mišljenju i demokratskom političkom opredjeljenju, kao i istrajnost da se kroz odgovarajuće institucionalne forme pronadju najbolji putevi za opštu dobrobit Crne Gore.

Državotvorni pokret, svojom akcijom i načinom djelovanja, treba da pomogne građenju temelja za razvoj konsenzualne demokratije i najširih dogovora koji će voditi uređenoj, naprednoj, stabilnoj i slobodnoj Crnoj Gori kao opšte prihvatljivom interesu svih njenih građana. Istovremeno, perspektivu Crne Gore vidimo kao uređenu pravnu državu u kojoj su građani jednaki pred zakonom i u kojoj je moguće ostvariti efikasnu pravdu. Poredak konstitucionalne demokratije i vladavine zakona je nezamjenljiv uslov ukupnog razvoja Crne Gore i njenog priključenja modernim i naprednim društvima.

Demokratska, građanska i multinacionalna država Crna Gora, zasnovana na vladavini prava, tržišnoj ekonomiji i afirmaciji individualnih i kolektivnih prava i sloboda – predstavljaće najbo-

lji okvir za život svih njenih građana i svih njenih naroda.

II. Pravci djelovanja Pokreta

Mobilisanje snaga opredijeljenih za nezavisnu evropsku Crnu Goru

Nezavisnost Crne Gore i integrisanje u evroatlantske procese i strukture predstavlja dio osnovnih programskih opredjeljenja većine crnogorskih parlamentarnih partija ali i stav mnogih drugih organizacija i institucija, nevladinih udruženja, kao i velikog broja istaknutih naučnih, kulturnih, privrednih i javnih ličnosti. Podrška nezavisnosti predstavlja raspoloženje najvećeg dijela građana Crne Gore. U tom smislu, državotvorni pokret nudi osnovu za okupljanje svih u Crnoj Gori i brojnih crnogorskih državljana izvan nje koji žele da Crna Gora bude samostalan i ravnopravan međunarodni subjekt. Okupljanje, objedinjavanje i mobilnost svih independistički opredijeljenih snaga ostvarivaće se kroz odgovarajuće djelovanje koje će se uspostaviti na nacionalnom planu i lokalnim nivoima, u Srbiji, u inostranstvu i našoj dijaspori, kao i putem različitih javnih akcija koje će se voditi u periodu do ostvarenja proklamovanog cilja.

Snaženje svijesti o prednostima nezavisne evropske Crne Gore

Položaj i perspektiva nezavisne evropske Crne Gore biće predstavljena građanima kroz brojne oblike djelovanja kako bi svi mogli razumjeti, prihvatiti i podržati proklamovanu državotvornu orijentaciju. Akcije koje će se voditi, na jasan i uvjerljiv način će izložiti nedostatke sadašnjeg državnog položaja, njegova ograničenja u pogledu ostvarivanja demokratskog razvoja, evropskih integracija, unapredjivanja životnog

standarda građana, kao i model bržeg i šireg otvaranja Crne Gore i povezivanja sa svijetom. Istovremeno, biće podrobno objašnjene prednosti državne nezavisnosti i ravnopravne pozicije u međunarodnim odnosima. Pokret će u tom cilju pripremiti odgovarajuće javne publikacije, popularna medijska izdanja, dokumentarne video i filmske materijale, putem kojih će se na adekvatan način iznijeti činjenice i saznanja koja afirmišu platformu državotvornog pokreta.

Kampanja tolerancije i pozitivne energije

Djelovanje Pokreta biće primjer pozitivne društvene kampanje. Pokret će se založiti za dijalog među neistomišljenicima i toleranciju prema suprotnom mišljenju, kao i za afirmaciju svih oblika javne komunikacije unutar Crne Gore. Istovremeno, odbaciće se svaka netrpeljivost i osvetništvo prema drugačijem pogledu i stavu i doprinosiće se eliminaciji rječnika mržnje, uvreda i diskriminacije. Pozitivna državotvorna kampanja biće ulog u izgradnji novih odnosa u Crnoj Gori, novih odnosa sa Srbijom i produktivnoj komunikaciji sa međunarodnom zajednicom.

Pokret će demonstrirati povjerenje u snagu i superiornost argumenata, u nadmoćnost ponuđene vizije Crne Gore i društvenih odnosa za koje se zalaže. Pokret će pokazati odlučnost u djelovanju kako bi se sačuvale i zaštitile najbolje vrijednosti Crne Gore i njeni vitalni interesi. Snage okupljene u Pokretu, uz poštovanje i afirmisanje pozitivne akcije i tolerantnosti za oprečne stavove, iniciraće razgovore o različitim pitanjima koja su od fundamentalnog značaja za budućnost Crne Gore. Pokret će djelovati u pravcu smanjenja tenzija i postupaka koji bi mogli zaoštravati i pogoršavati odnose na političkoj sceni Crne

Gore, pritom ne odstupajući od svojih temeljnih državotvornih ciljeva.

Vizija nezavisne evropske Crne Gore

Mobilisanje najširih društvenih snaga u cilju konstituisanja samostalne i međunarodno priznate države Crne Gore pokazaće da se radi o akciji koja će njenim građanima, svim narodima i etničkim zajednicama, donijeti bolju životnu perspektivu, održiv ekonomski razvoj i budućnost zasnovana na postulatima ekološke države Crne Gore. Takođe, sve naše javne poruke insistiraće na - jednakim sistemskim šansama za individualni i zajednički prosperitet, većem stepenu građanskih prava i sloboda, zaštiti i afirmaciji nacionalnih i etničkih prava, ubrzanom razvoju državnih institucija i efikasnoj pravnoj državi, uspješnoj i odgovornoj vladi, što skorijem ovladavanju sa evropskim i međunarodnim standardima. U tom cilju, Pokret će izraditi strateški dokument koji će promovisati realne interese građana i predstavljati okvir za novu viziju Crne Gore. Ovaj dokument će biti publikovan i izložen sudu najšire javnosti, sa ciljem da kroz javnu raspravu bude usavršen i dobije uvjerljivu podršku građana Crne Gore.

Mladi u Pokretu

Državotvorni pokret u najvećoj mjeri treba da bude pokret mladih generacija Crne Gore. Nezavisna, demokratska i evropska Crna Gora treba da bude prepoznata kao njihova životna šansa i onaj politički okvir koji je u stanju da im obezbijedi profesionalni napredak i prihvatljiv društveni status. Pokret će stvarati uslove za djelovanje univerzitetske omladine i mladih iz svih društvenih slojeva u cilju snažne afirmacije

evropskih vrijednosti koje su prevashodno u interesu najvitalnijeg dijela domaće populacije. Masovno uključenje omladine u aktivnosti državotvornog pokreta sigurna je garancija nadmoći ideja koje predstavljaju temelje evropske Crne Gore.

Saradnja sa iseljeništvom

Iseljenici iz Crne Gore su brojni u zemljama bivše Jugoslavije, u Evropi i van nje. Značajan dio našeg iseljeničtva podržava nezavisnost Crne Gore i ima želju da bliže učestvuje u aktivnostima koje će se odvijati kroz državotvorni pokret. Pokret će biti otvoren prema iseljeničtvu u cilju njegovog punog pridruživanja i konkretnog doprinosa projektovanim ciljevima i zadacima. Saradnja sa iseljeničtvom treba da doprinese njegovom angažmanu u sredinama u kojima se nalazi - prema političkim partijama, parlamentima, vladinim institucijama, nevladinim organizacijama i sredstvima informisanja – a radi boljeg razumijevanja situacije u Crnoj Gori i proklamovanih opredjeljenja Pokreta. Takođe, posebno će se razmotriti način učešća onih organizacija iz iseljeničtva koje se opredjeljuju da budu dio državotvornog pokreta.

Državotvorni referendum

Ukoliko ne dođe do političkog sporazuma između Crne Gore i Srbije, odnosno dogovornog uređenja odnosa između dvije suverene države, Pokret će se založiti za demokratsko izjašnjavaње građana o nezavisnosti Crne Gore, saglasno Ustavu Crne Gore, Sporazumu o novim odnosima sa Srbijom i relevantnim međunarodnim dokumentima. U tom slučaju, državotvorni

referendum treba da bude organizovan u skladu sa najboljom praksom u Evropi i svijetu. To zahtijeva saradnju sa uglednim i stručnim međunarodnim organizacijama i pojedincima. Takođe, nužan je i dijalog između parlamentarnih političkih stranaka u Crnoj Gori u cilju postizanja saglasnosti o referendumske regulativi i prihvatljivoj proceduri. Tokom referendumske kampanje, Pokret će se, polazeći od svoje platforme, angažovati na pridobijanju ubjedljive podrške građana za nezavisnost Crne Gore, kao i na modelu demokratskog opredjeljenja građana koji će omogućiti da rezultati referenduma budu respektovani u zemlji i međunarodnoj zajednici.

III. Poruke domaćoj i međunarodnoj javnosti

Pokret poziva sve građane Crne Gore da daju svoj doprinos procesu uspostavljanja nezavisne Crne Gore i njenom ubrzanom priključenju zajednici slobodnih i ravnopravnih evropskih država.

Pokret poziva sve narode koji žive u Crnoj Gori da pruže podršku demokratskoj i suverenoj Crnoj Gori kao multietničkoj političkoj zajednici ravnopravnih nacija i etničkih zajednica.

Pokret poziva demokratsku javnost u Republici Srbiji da podrži konstituisanje međunarodno priznate države Crne Gore i trajno uspostavljanje otvorenih i bliskih odnosa između Crne Gore i Srbije.

Pokret poziva demokratsku međunarodnu javnost da razumije i podrži obnovu suverene crnogorske države i njen evroatlantski politički i civilizacijski put.

Pokret će ostati dosljedan svojoj demokratskoj državotvornoj misiji i svom zalaganju za crnogorsku suverenost na temeljima slobodne i demokratski izražene volje građana Crne Gore.

IV. Akcioni plan Pokreta

IV.I. Uvod

Strateški akcioni plan Pokreta za nezavisnu evropsku Crnu Goru (u daljem tekstu: Pokret) obuhvata neophodne uslove, aktivnosti, dinamiku i način djelovanja Pokreta u periodu od godinu dana. Projektovani jednogodišnji rok je predviđen kao najrealniji vremenski okvir imajući u vidu aktuelni politički i pravni kontekst /izmjene Ustavne povelje/, kao i član 25. Ustavne povelje.^{2[1]} Istovremeno, ukupne aktivnosti Pokreta sadrže skup političkih akcija i projekata koji imaju za cilj da promovišu jedinstvo i odlučnost građana suverenističke orijentacije u pogledu konačnog rješavanja državnog pitanja, kao i da istaknu značaj i prednost državotvorne političke ideje. Akcionim planom Pokreta precizirane su sve ključne aktivnosti koje su od značaja za uspješan rad, pri čemu su taksativno određeni osnovni pravci političkog i javnog djelovanja i apostrofirani projekti koji imaju za cilj da mobilišu i pridobiju javnost za independističko političko rješenje.

Djelovanje Pokreta je predviđeno kao oročen politički zadatak koji bi u svim pozitivnim varijantama morao da ima svoj konačan epilog do kraja aprila iduće godine.^{3[2]} Ovo podrazumijeva da Pokret sprovodi permanentnu državotvornu kampanju u narednih dvanaest mjeseci, što bi

u završnici njegovog djelovanja obuhvatilo i direktno učešće u referendumskom procesu. Pritom, planirane aktivnosti Pokreta su najvećim dijelom vezane za tekuću godinu i to najviše iz razloga pravovremenog pridobijanja javnosti za državotvorno političko rješenje. Zato je strategija djelovanja Pokreta suštinski postavljena u tri faze: a) *Prvu, koja obuhvata infrastrukturno i organizaciono osposobljavanje Pokreta, kao i početne šire aktivnosti prema javnosti /maj - avgust 2005/; b) Drugu, koja predstavlja težišnu fazu u djelovanju Pokreta a koja bi se mogla smatrati odlučujućom u pogledu animiranja javnosti i pridobijanja pristalica suverenosti /septembar 2005. – februar 2006./ i c) Treću, koja obuhvata finalni dio kampanje Pokreta i ujedno sastavni dio referendumske independističke politike /mart – maj 2006/.*

IV. II. Strateški ciljevi Pokreta

Pokret će svoje djelovanje koncentrisati u pravcu ostvarenja deset strateških ciljeva:

- • Da obezbijedi optimalan nivo jedinstva građana independističke orijentacije /uključujući političke organizacije i uticajne nevladine strukture/, kao i da se kroz ukupne aktivnosti afirmiše najveći mogući broj uspješnih pojedinaca;
- • Da pokaže nedvosmislenu spremnost i odlučnost u pogledu demokratskog državotvornog prava, kao i čvrstu vjeru u pozitivan ishod državnog pitanja;
- • Da državotvornu politiku promoviše kao multietničku i multikulturalnu politiku i da istakne vrijednosti otvorenog i građanskog društva;

^{2[1]} Ovim članom je predviđeno da po isteku perioda od tri godine države-članice imaju pravo da pokrenu postupak za promjenu državnog statusa, odnosno istupanje iz Državne zajednice Srbije i Crne Gore. To znači da proces međunarodnopravnog osamostaljenja Crne Gore može da otpočne nakon 4. februara 2006. godine.

^{3[2]} Uspješan ishod crnogorskog državnog pitanja svodi se na dvije opcije: a) Prvu, manje vjerovatnu, koja podrazumijeva sporazumno razdruživanje i međusobno priznanje Srbije i Crne Gore, bez obzira na model budućih odnosa i način pravnog legitimisanja postignutog dogovora; b) Drugu, izvjesniju, održavanje državotvornog referenduma, u skladu sa međunarodnom praksom i Zakonom o referendumu.

- • Da kroz svoje aktivnosti animira mladu populaciju /posebno studente kao dio buduće društvene elite/ ističući njen interes da svoju sudbinu veže za samostalnu proevropsku državu u kojoj će se stvoriti uslovi za profesionalnu i ličnu afirmaciju.

- • Da državno pitanje apostrofira kao demokratsko pitanje uz jasno izraženu volju na dijalog sa crnogorskim unionistima u pogledu pravednog i demokratskog rješenja državnog statusa Crne Gore;

- • Da državnu nezavisnost nedvosmisleno veže za evropski politički put i neophodnost što skorijeg ulaska Crne Gore u evroatlantske političke i bezbjednosne strukture, kao i da naglasi potrebu izgradnje otvorene Crne Gore koja je trajno opredijeljena za bliske odnose u regionu i prevazilaženje trauma iz nedavne prošlosti;

- • Da apostrofira vezu između nezavisne države i demokratske vlasti, suverene političke zajednice i vladavine zakona, kao i uzajamnost ideje nezavisnosti i razvijene tržišne ekonomije i socijalno uravnoteženog društva;

- • Da naglasi opredijeljenost prema otvorenim i prijateljskim odnosima između Crne Gore i Srbije, kao i da istakne političku korelaciju između nezavisne crnogorske države i dobrih crnogorsko-srpskih odnosa;

- • Da uspostavi tijesnu saradnju sa crnogorskom dijasporom i stvori pretpostavke za bliske i produktivne veze između državnih i lokalnih vlasti u nezavisnoj Crnoj Gori i naših iseljenika;

- • Da pokrene društvenu energiju u pravcu budućnosti i razvoja Crne Gore i razvije osjećanje zajedništva i odgovornosti svih građana u pogledu realnih šansi da se izgradi pravednije i ekonomski snažnije društvo.

V. Politički dokumenti Pokreta

a) Razlozi za nezavisnost (jun 2005.)

(1) Nezavisna država omogućava da upravljamo našom sudbinom.

Slobodni narodi žive u svojim državama, upravljaju sopstvenim dobrima i presudno odlučuju o svojoj sudbini. Ostali narodi zavise od tuđe volje, tuđih interesa, tuđe politike. Svjetski politički, ekonomski i vojni poredak čine suverene države (OUN, MMF, SB, NATO, STO). I Evropska unija je zajednica suverenih država. Jasno je da niko, ko drži do sebe, ne želi da se odrekne međunarodno priznatog suvereniteta. Samo nezavisna država nam pruža šansu da u značajnoj mjeri odlučujemo o našoj sudbini, upravljamo sopstvenim resursima i prije svega vodimo računa o svojim interesima.

(2) Državna zajednica sa Srbijom ne može biti ravnopravna.

Naša dilema nije državna zajednica ili nezavisnost, nego nezavisnost ili nestanak crnogorske državnosti i identiteta. Crna Gora će biti nezavisna ili će se utopiti u Srbiju i postati samo dio srpske države. Ne budimo naivni, sadašnja državna zajednica ne može dugo trajati. Istorija ne poznaje ravnopravnu zajednicu dvije države koje se strukturalno toliko razlikuju. Srbija je od Crne Gore - 6 puta teritorijalno veća, 11 puta brojnija, ima 12 puta veću ekonomiju. Zato nije moguća ravnopravna, trajna i uspješna državna zajednica Crne Gore i Srbije.

(3) Nezavisna država znači brži put u evroatlantske integracije.

Crna Gora se od raspada SFRJ, živjeći u

zajednici sa Srbijom, udaljila od demokratskih i naprednih društava. Iza nas su brojne izgubljene godine i usporen proces povratka u međunarodnu zajednicu. Već petnaest godina trpimo posljedice destruktivne srpske spoljne i unutrašnje politike. I SCG je metafora za lošu zajednicu i trajav povratak u okrilje demokratskog svijeta. Iskustvo nam nedvosmisleno govori da je nezavisnost uslov za optimalan put u evroatlantske integracije. Suverena Crna Gora će odmah postati članica OUN, međunarodnih finansijskih ustanova, Savjeta Evrope, "Partnerstva za mir". Takva Crna Gora ne može sporije, nego što je to danas, ići prema Briselu. Naprotiv, stvaraju se uslovi za najbrži mogući put prema Evropskoj uniji.

(4) Nezavisna država je uslov za prijateljske odnose sa Srbijom.

Suverena Crna Gora je uslov za razvoj prosperitetnih veza sa Srbijom. Istorijsko iskustvo, od 1918. godine pa sve do danas, jasno upozorava da velikosrpska državna politika ne doprinosi prosperitetu Crne Gore i Srbije. Zato smo uvjereni da je crnogorska nezavisnost temelj najboljih mogućih odnosa između Crne Gore i Srbije. To je jedini način da se otklone uzroci koji spriječavaju uspostavljanje stabilnih i naprednih veza između Crne Gore i Srbije. Sve što istorijski i savremeno povezuje Crnu Goru i Srbiju, tek na-kon konstituisanja dvije nezavisne države, podstaci će plodotvorne i bliske političke, ekonomske i kulturne odnose. Konačno, iza nas će ostati loša vremena, dok budućnost pripada politici otvorenih granica i prijateljskim crnogorsko-srpskim odnosima.

(5) Veličina Crne Gore je naša prednost.

Od preko 200 članica Ujedinjenih nacija,

Crna Gora ima više stanovnika od 40 i veća je od 30 država. Među razvijenijim i najstabilnijim evropskim državama su najmanje države – Island, Luksemburg, Kipar, Estonija, Malta, Monako, Lihtenštajn, San Marino, Andora. Iako sve ove države imaju slabije prirodne resurse od Crne Gore, prosječan nacionalni dohodak po glavi stanovnika u ovim državama je uglavnom preko 15.000 eura. Takođe, Kipar i Malta su, kao nove članice EU, teritorijalno znatno manje od Crne Gore. Ulaskom u EU, Crna Gora će imati isti uticaj u Savjetu ministara i isti broj poslanika u Evropskom parlamentu kao i druge slične država. Naša veličina nije naša mana već naša prednost. Geografski položaj Crne Gore, njeni prirodni i ljudski resursi i njena državna samostalnost - garantuju uspješnu evropsku budućnost.

(6) Nezavisna država je garant razvoja ekonomije i boljeg života građana.

Ekonomski sistemi u Crnoj Gori i Srbiji nijesu isti i odraz su različitih privrednih struktura. I Evropska unija je to priznala prihvatajući politiku "dvostrukog kolosjeka". Za razliku od prilično zatvorene srpske privrede, crnogorska ekonomija je otvorena prema svjetskom tržištu. Naša privreda, koja se pretežno oslanja na razvoj turizma, pomorske trgovine, poslovnih i finansijskih usluga, organske poljoprivrede i ekologije, zahtijeva suvereni državni okvir koji je uslov za vođenje uspješne ekonomske politike. Danas je crnogorska ekonomija na putu oporavka / *evropska valuta, niska inflacija, pad kamata, porast štednje, rast društvenog proizvoda, porast stranih investicija, smanjenje poreskih stopa, rast zaposlenosti, širenje privatnog sektora, smanjenje biznis barijera* / i zato je od presudne važnosti da naša država upravlja našom ekonomijom. Naš privredni razvoj

je uslovljen suverenim političkim okvirom koji će omogućiti da sve poluge ekonomske politike budu u našim rukama. To će istovremeno značiti direktnu vezu Crne Gore sa međunarodnim finansijskim institucijama i svjetskim tržištem kapitala.

(7) Suverena Crna Gora je najbolji okvir za očuvanje multietničkog društva.

Crna Gora je društvo različitih nacija, vjera i kultura. Naš multietnički, multikonfesionalni i multikulturni identitet predstavlja nemjerljivu vrijednost Crne Gore. Crnogorska državotvorna ideja počiva na afirmaciji i zaštiti svih kultura, nacija i religija. Za nas je neprihvatljiva bilo čija kulturna hegemonija i politika asimilacije, koja je ključno obilježje velikosrpske politike sakrivene iza političkog koncepta državne zajednice. Pravo na različitost i slobodu identiteta su ugaoni kamen nezavisne Crne Gore. Takođe, izgradnja građanskog društva, u kojem neće biti povlašćene nacije, najbolji je garant stabilnog i demokratskog razvoja Crne Gore.

(8) Nezavisnost je uslov samopoštovanja i povjerenja u vlastite snage.

Crnu Goru su velikosrpski ideolozi često optuživali da ne može sama da ekonomski i politički opstane. Od 1918., kada je zabranjeno crnogorsko ime, država, nacija i crkva, pa sve do danas, oni ističu neizlječivu crnogorsku zavisnost od Srbije. Sve ovo je smišljeno zbog toga da se u Crnoj Gori stvara inferiorni mentalitet koji će bježati od odgovornosti za vlastitu sudbinu. Računalo se da će se podsticanjem nevjerice u vlastite sposobnosti Crna Gora trajno držati pod okriljem tuđeg interesa. Zato je nezavisna država lijek za sve nas koji živimo u Crnoj Gori. Obnovom

sopstvene države, obnovićemo povjerenje u vlastite snage i stvorićemo naprednu ekonomsku i političku zajednicu. U Crnoj Gori žive vitalni i sposobni ljudi i zato je nezavisnost istorijska šansa za ubrzan napredak crnogorskog društva.

(9) Prošlost nas obavezuje na nezavisnost.

Crnogorska državotvorna tradicija traje čitav jedan milenijum. Malo je država u savremenoj Evropi čije je državno trajanje uporedivo sa crnogorskim, a još manje je evropskih država koje su tako skupo platile cijenu svog istorijskog opstajanja. Državotvorna i slobodarska ideja su srce crnogorske prošlosti. Naši preci nas obavezuju da ne zaboravimo herojsku priču o našoj prošlosti. A naša prošlost nas obavezuje na budućnost u čijem središtu je obnova državne nezavisnosti.

(10) Nezavisnost će biti potvrđena u miru i na demokratski način.

Pred Crnom Gorom je istorijska odluka. Ovoga puta, za razliku od tragičnih primjera u XX vijeku, Crna Gora će u miru i na demokratski način odlučiti o svojoj državnoj sudbini. Na slobodnom i demokratskom referendumu, u skladu sa najboljom međunarodnom praksom, građani Crne Gore će svojom voljom obnoviti svoju državu. Poslije 87 godina Crna Gora će se vratiti u svjetsku porodicu međunarodno priznatih država. Istovremeno, državna nezavisnost će staviti tačku na iscrpljujuće podjele i učiniće pobjednikom sve građane Crne Gore. Suverena crnogorska politika trajno će biti posvećena miru, demokratiji, dobrosusjedstvu i evroatlantskim integracijama.

b) Neistine o posljedicama crnogorske nezavisnosti (jul 2005.)

Prva neistina – crnogorski državljani koji žive u Srbiji izgubiće građanska prava.

Uobičajena šovinistička teza velikosrpskih propagandista, ali u stvarnosti se ništa neće promijeniti. Građani Srbije sa crnogorskim državljanstvom i već stečenim političkim i ekonomskim pravima u Srbiji, ukoliko to budu htjeli, dobiće dvostruko državljanstvo. Ova praksa je potvrđena prilikom razdavajanja Češke i Slovačke, a već je zaživjela i na prostorima bivše Jugoslavije. Vrijeme je potvrdilo ovaj demokratski pravni standard i nije moguć izuzetak ni u slučaju crnogorskih državljana koji su svoju životnu sudbinu vezali za Srbiju.

Druga neistina – bez pasoša neće biti moguć ulazak u Crnu Goru.

Državotvorna crnogorska politika je - politika otvorenih granica. Ovakav stav prevashodno važi prema Srbiji, pri čemu se radi o političkom mišljenju koje je sastavni dio proevropske crnogorske državne politike. Poznato je da se pasoši ne koriste između članica Evropske unije koje su potpisnice Šengenskog ugovora. Pasoši sve više postaju prošlost i na teritoriji bivše Jugoslavije. Opredijeljenje Crne Gore je ukidanje pasoške kontrole za građane susjednih država i država članica EU. Nezavisna Crna Gora neće tražiti pasoše građanima Srbije. Za nas nema dileme, otvorene granice prema Srbiji u najboljem su crnogorskom interesu. Uvjereni smo i da će Srbija građane Crne Gore tretirati na isti način.

Treća neistina - imovina srpskih građana biće ugrožena u Crnoj Gori.

Građani Srbije koji su vlasnici nepokretnosti u Crnoj Gori imaju ravnopravan pravni položaj

sa državljanima Crne Gore. Privatna svojina svih domaćih i stranih posjednika u Crnoj Gori je neprikosnovena i slobodna. Tako je sada, tako će biti i ubuduće. To znači i da će posjednici nepokretnosti iz Srbije bez ograničenja raspolagati svojom imovinom. Nove političke okolnosti ništa neće promijeniti u pogledu imovinskih prava državljana Srbije. Crnogorski zakoni i međunarodni pravni standardi potvrđuju ovakav stav.

Četvrta neistina - zapošljavanje srpskih građana biće ograničeno u Crnoj Gori.

U Crnoj Gori se svako može zaposliti pod uslovima predviđenim zakonom. Svakodnevno se zapošljavaju strani državljani, a ne samo građani Crne Gore i Srbije. Nezavisna Crna Gora i nezavisna Srbija međusobnim sporazumom, na jednostavan način i pod jednakim uslovima mogu regulisati politiku zapošljavanja srpskih i crnogorskih građana. Brojni su primjeri dobro uređenih odnosa u pogledu politike zapošljavanja u Evropi, kao i između bivših jugoslovenskih republika. Samim tim, ne postoji nijedan razlog zbog čega bi se posebno limitirao pristup srpskih građana crnogorskom tržištu rada. Ovakav pristup očekujemo i kada je u pitanju zapošljavanje crnogorskih građana u Srbiji.

Peta neistina - liječenje crnogorskih građana u Srbiji biće neizvjesno.

Liječenje nigdje nije besplatno. Ni u Crnoj Gori, ni u Srbiji, ni u inostranstvu. Građani Crne Gore koji se sada liječe u srpskim zdravstvenim centrima plaćaju za usluge koje im se tamo pružaju. U tom pogledu se ništa neće promijeniti. Naši građani će se i dalje liječiti u srpskim i drugim zdravstvenim ustanovama dok će Fond zdravstva Crne Gore, kao i do sada, finansirati pružene usluge.

Šesta neistina – crnogorski studenti će teško studirati u Srbiji.

I dalje će se studirati u Srbiji. Međutim, Crna Gora će morati da vodi računa o svojim kadrovskim potrebama što će zahtijevati da se finansiranje studija izvan Crne Gore preciznije uredi. Crnogorska država će materijalno podržati sve studente koji pohađaju fakultete kojih kod nas nema ili se školuju za deficitarna zanimanja. Nakon samostalnosti, našim studentima koji žele da se poslije završenih studija vrate u Crnu Goru biće posvećena pažnja i podrška nadležnih državnih organa.

Sedma neistina – biće ugrožena ekonomska saradnja između Crne Gore i Srbije.

Privredna saradnja između Crne Gore i Srbije je stabilna. Promet roba i usluga se odvija u skladu sa planom harmonizacije ekonomskih odnosa, što je ujedno i osnov za razvoj buduće privredne saradnje. I nakon crnogorske nezavisnosti, promet roba i usluga odvijaće se uz poštovanje zakona koji važe u Crnoj Gori i Srbiji. Obostrani interesi samo idu u prilog jačanju trgovinske razmjene. Pritom, Jugoistočna Evropa sve više postaje zona slobodne trgovine. Vrijeme ekonomskih sankcija je iza nas. Zajednički evrociljevi učiniće snažnijom međusobnu ekonomsku saradnju.

Osma neistina - srpski investitori će postati nepoželjni.

Crnogorska biznis regulativa je najliberalnija u okruženju, pri čemu ne postoji ni jedan politički i pravni razlog zbog kojeg bi se destimulisali srpski investitori. Naprotiv, Crna Gora je sasvim otvorena za strane investicije a naročito ima interes da razvija dobre poslovne veze sa Srbijom. Sve investicije u Crnoj Gori su pod jednakom pravnom zaštitom i tu se neće ništa mijenjati ni kada se radi o investitorima iz Srbije. Ovo jednako važi i za srpske držvaljane i kompanije koji su osnivači preduzeća u Crnoj Gori.

Deveta neistina - Crna Gora će se teško odbraniti od neprijatelja.

Jedna od besmislenijih teza. Crna Gora odmah po osamostaljenju postaje članica "Partnerstva za mir" a u perspektivi i članica NATO pakta. Samim tim, Crna Gora ulazi u najjači sistem kolektivne bezbjednosti na svijetu. Pritom, Crna Gora nema problema sa svojim granicama, niti sa svojim susjedima. Današnja Crna Gora je okružena prijateljskim državama i ne postoji ni jedan politički razlog koji bi proizveo sukobe na crnogorskim granicama. Pored toga, u bliskoj budućnosti, cijeli naš region će postati sastavni dio Evropske unije i NATO pakta.

Deseta neistina – Srbi će biti neravnopravni u nezavisnoj Crnoj Gori.

Poznata poruka velikosrpskih nacionalista koji već petnaest godina širom bivše Jugoslavije unesrećuju srpski narod. Danas, ovakav stav, samo potvrđuje postojanje žalosnih ostataka jedne poražene i zločinačke politike. Sjetimo se da su se Srbi iz Hrvatske, BiH i sa Kosova masovno preseljavali u Crnu Goru, pri čemu je veliki dio njih ostao da ovdje živi i radi. Današnja Crna Gora je građanska i multietnička država i po ocjenama UN, brojnih međunarodnih organizacija i diplo-matskih predstavnika, najbolji je primjer dobrih međunacionalnih odnosa u ovom dijelu Evrope. Srbi u Crnoj Gori su ravnopravni sa drugim narodima i ne postoji ni jedan argument koji bi mogao da dokaže suprotno. Nezavisna Crna Gora će nastaviti da razvija multikulturalno društvo u kojem će i građani srpske nacionalnosti moći afirmisati svoj identitet, kulturu i vjeroispovjest. Za nas je nezavisna Crnoj Gori nezamisliva bez ravnopravnosti svih nacija i vjera.

*** PRILOG

Istorijat konstituisanja i djelovanja Pokreta

<u>Rb.</u>	<u>Sadržaj aktivnosti</u>	<u>Datum</u>
1	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Formirana inicijativna grupa od 18 članova sa ciljem da pripremi osnivanje i temeljna dokumenta Pokreta za Nezavisnu Evropsku Crnu Goru. Inicijativnu grupu su sačinjavali: Milo Đukanović, Ranko Krivokapić, prof. dr Ljubiša Stanković, Branko Banjević, prof. dr Branko Pavićević, Jevrem Brković, prof. dr Ilija Vujošević, prof. dr Mijat Šuković, prof. dr Miodrag Perović, prof. dr Vukić Pulević, Krsto Pavićević, Radmila Vojvodić, prof. dr Srđan Darmanović, Marko Špadijer, prof. dr Dragan Vukčević, prof. dr Šerbo Rastoder, Sreten Perović, Branko Lukovac i Rade Bojović. Rad grupe su koordinirali Branko Lukovac i Rade Bojović. 	5. septembar 2004.
2	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Prvi sastanak inicijativne grupe: ▪ ▪ <i>Usvojen strateški plan u cilju realizacije državotvornog referenduma</i> 	15. septembar 2004.
3	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Drugi sastanak inicijativne grupe ▪ ▪ <i>Utvorđena platforma i model organizacije Pokreta</i> 	15. oktobar 2004.
4	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Treći sastanak inicijativne grupe ▪ ▪ <i>Usvojen profil i ciljevi državotvorne kampanje</i> ▪ ▪ <i>Utvorđena dinamika i model formiranja Savjeta i Izvršnog tijela Pokreta</i> ▪ ▪ <i>Utvorđen datum održavanja konstitutivne sjednice</i> 	12. novembar 2004.

5	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Održana konstitutivna sjednica Savjeta Pokreta ▪ ▪ <i>Usvojena dokumenta:</i> ▪ ▪ <i>Platforma Pokreta</i> ▪ ▪ <i>Preporuka o modelu organizacije Pokreta</i> 	28. januar 2005.
---	--	------------------

Rb.	Sadržaj aktivnosti	Datum
I	Organizacija	
1	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Formirano Izvršno tijelo /menadžment/ Pokreta ▪ ▪ Rad Pokreta koordiniraju Branko Lukovac i Rade Bojović. ▪ ▪ Izvršno tijelo je održalo 47 sjednica u periodu januar 2005. - april 2006. 	20. januar 2005.
2	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Izvršno tijelo usvojilo strateški Akcioni plan i godišnji budžet Pokreta 	april, 2005.
3	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Otvorene centralne kancelarije Pokreta ▪ ▪ formiran logistički tim ▪ ▪ formiran media-pull 	maj, 2005.
4	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Održana druga sjednica Savjeta Pokreta 	28. maj 2005.
5	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Konstituisan 21 opštinski savjet /ukupno oko 2.500 članova/ i 21 koordinaciono /operativno/ tijelo sa oko 600 članova. Formiranju opštinskih savjeta prisustvovalo je preko 15.000 građana. 	februar 2005. - januar 2006.
6	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Održana treća sjednica Savjeta Pokreta 	01. oktobar 2005.
7	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Održan promotivni miting Pokreta na Cetinju u prisustvu oko 3500 građana 	15. oktobar 2005.
8	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Pripremljeni opštinski akcioni planovi za realizaciju referendumske kampanje 	25. novembar 2005.
9	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Otvorene posebne ekancelarije Pokreta u 9 opština: Kotoru, H.Novom, Kolašinu, Mojkovcu, Andrijevići, Beranama, Danilovgradu, Bijelom Polju, Budvi. 	30. novembar 2005.
10	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Opštinska koordinaciona tijela realizovala oko 70 različitih promotivnih aktivnosti i programskih akcija. 	septembar 2005.- mart 2006.

11	▪ ▪ Održana četvrta sjednica Savjeta Pokreta	25. februar 2006.
II	Medijske aktivnosti	
1	▪ ▪ Ostvareni brojni medijski kontakti (preko 200 izjava, komentara, tekstova, saopštenja, intervjua itd.).	januar 2005. – april 2006.
2	▪ ▪ Održane 26 press-konferencije (55 učesnika)	april 2005. – april 2006.
3	▪ ▪ Formiran media-pull	maj, 2005.
4	▪ ▪ Formirana filmska dokumentacija o djelovanju Pokreta	april, 2005.
5	▪ ▪ Medijski pokrivena misije Pokreta u dijaspori	avgust-decembar 2005.
6	▪ ▪ Postavljen interaktivni web-site Pokreta (www.pokretcg.org)	avgust, 2005.
III	Mladi	
1	▪ ▪ Realizovan projekt animacije crnogorskih studenata u Srbiji i BiH u cilju prezentacije independističke ideje	oktobar-decembar 2005.
2	▪ ▪ Realizovan akcioni plan za animiranje univerzitetske omladine u referendumskom procesu	novembar 2005. – februar 2006.
3	▪ ▪ Realizovano uručenje nagrada najboljim studentima (15) završne godine studija na Univerzitetu CG.	decembar 2005.
4	▪ ▪ Realizovan multimedijalni projekt “Otvoreno na otvorenom” u 7 opština	septembar 2005. - februar 2006.
IV	Projekat “Kakvu Crnu Goru hoćemo”	
1	▪ ▪ Pripremljena stručna publikacija za potrebe višemjesečne javne debate o viziji nezavisne Crne Gore - “Kakvu Crnu Goru hoćemo”	decembar 2005.
2	▪ ▪ U toku je program realizacije javne debate u svim opštinama	januar / april 2006.
V	PR :Marketing	
1	▪ ▪ Distribuirana Platforma Pokreta u 40.000 primjeraka	maj 2005.

2	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Distribuiran pamflet "10 razloga za nezavisnost" u 50.000 primjeraka 	jul 2005.
3	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Distribuiran pamflet "10 neistina o posljedicama crnogorske nezavisnosti" u 50.000 primjeraka 	oktobar 2005.
4	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Distribuiran raznovrstan promotivni materijal u oko 170.000 primjeraka (<i>naljepnice, bedževi, zastave, zastavice, plakati, upaljači, majice, olovke, privjesci, auto-mirisi, kalendari, šalovi, kišobrani itd.</i>) 	jun 2005. – april 2006.
5	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Urađeni panoi za sve opštinske savjete Pokreta 	novembar 2005.
6	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ▪ Postavljen prvi veliki gradski pano /sa sloganom Pokreta/ na trgu u Podgorici. ▪ ▪ Postavljeni billboardi u opštinama 	oktobar/novembar 2005.
7	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Emitovan flash-spot 	septembar 2005.
8	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Realizovana kampanja sa plakatima /slogani Pokreta/ po modelu gerila marketinga u svim opštinama /3.000 plakata/. 	novembar-decembar 2005.
9	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Urađen promotivni film o Pokretu (15') za potrebe prvog donatorskog skupa /jun/. 	jun 2005.
10	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Realizovana reklamna kampanja preko printanih medija u cilju promocije računa Pokreta. 	jul-avgust 2005.
11	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Realizovana 15-dnevna reklamna kampanja u cilju promocije web-site Pokreta 	novembar 2005.
12	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Izabrana tri referendumska slogana Pokreta: 1 – <i>Razmišljaj evropski, glasaj nezavisno.</i> 2 – <i>Reci to ljepotom, kao Crna Gora.</i> 3 – <i>Ko ako ne mi. Kad ako ne sad.</i> 	oktobar 2005.
13	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Urađen i emitovan petodnevni spot za miting Pokreta na Cetinju. 	oktobar 2005.
14	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Urađen promotivni film o aktivnostima Pokreta (20') za potrebe dijaspore. 	novembar 2005.
15	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Utvrđen koncept PR kampanje Pokreta za potrebe završne faze referendumske kampanje. 	decembar 2005.
16	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Snimljena referendumska pjesma /ad hoc grupa muzičara i simfonijski orkestar/ 	januar 2006.

17	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Preko Pošte CG distribuirano 180.000 novogodišnjih čestitki svim domaćinstvima u CG 	januar 2006.
18	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Preko medija oglašene i emitovane novogodišnje čestitke Pokreta 	januar 2006.
19	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Podržana marketinška akcija dnevnika "Monitor" – poklon 3.000 šalova 	januar 2006.
20	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Podržana marketinška akcija lista "Vijesti" – poklon 30.000 crnogorskih auto-zastavica. 	januar 2006.
21	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Podržana marketinška akcija lista "Vijesti" – poklon 30.000 šalova 	februar 2006.
22	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Realizovana sedmična kampanja / plakati+medijski oglasi/ sa porukom: <i>Jedan vijek čekanja</i> <i>Jedan dan odluke</i> <i>Jedna je Crna Gora</i> 	mart 2006.
VI	Dijaspora	
1	Ostvareni kontakti sa iseljeničkim organizacijama u 15 zemalja	maj 2005.
2	Realizovana posjeta Australiji /Sidnej/	avgust 2005.
3	Realizovana posjeta Njemačkoj /Keln/	oktobar 2005.
4	Realizovana posjeta SAD-u /Njujork, Čikago, Detroit/	novembar 2005.
5	Realizovana posjeta Hrvatskoj /Zagreb/	decembar 2005.
6	Realizovana posjeta Njemačkoj /Nirnberg/	decembar 2005.
7	Realizovana posjeta Švajcarskoj /Cirih/	decembar 2005.
VII	Srbija	
1	Uspostavljene veze i dogovorene promotivne akcije sa crnogorskim zajednicama u Beogradu, N. Sadu i Lovćencu.	jul 2005.
2	Uspostavljene veze i dogovorena saradnja sa demokratskim političkim, nevladinim i intelektualnim grupama iz Srbije	jul-septembar 2005.
3	Održan promotivni press Pokreta u Beogradu /u prisustvu 52 novinara i 12 elektronskih medija/.	oktobar 2005.
4	Održana dva okrugla stola o perspektivama srpsko-crnogorskih odnosa	januar / mart 2006.

VIII	Međunarodna saradnja	
1	Ostvareni brojni kontakti sa diplomatama i međunarodnim organizacijama /OSCE, Savjet Evrope itd./	maj 2005. – mart 2006.
IX	Pravni tim	
1	Pripremljena komparativna analiza državotvornog plebiscita	oktobar 2005.
X	Finansiranje Pokreta	
1	Pokret je do 1. marta 2006. finansiran preko Fondacije "Nezavisnost". Od 1. marta 2006. Pokret se finansira preko posebnog računa otvorenog za potrebe referendumske kampanje.	januar 2005. – mart 2006.
2	Održan prvi donatorski skup (100 privrednika) u Podgorici na kojem su obećane donacije u iznosu od 791.400 eura	jun 2005.
3	Održan drugi donatorski skup (150 privrednika) u Budvi na kojem su obećane donacije u iznosu od 262.500 eura	novembar 2005.
4	Održan treći donatorski skup (60 privrednika) u Bijelom Polju na kojem su obećane donacije u iznosu od 67.110 eura	decembar 2005.
5	Pokret doniraju: preduzeća, preduzetnici, građani i iseljeništvo.	januar 2005. –mart 2006.
6	Ukupni prihodi i rashodi u periodu januar 2005. - 01. mart 2006. god. iznosili su 669.831 eur i obuhvataju finansiranje svih realizovanih projekata i aktivnosti Pokreta.	januar 2005.- mart 2006.
7	Počela donatorska kampanja namijenjena građanima /1 euro za referendumsku kampanju Pokreta/.	15. mart 2006.
8	U toku su pripreme za realizaciju posebnog donatorskog skupa /aukcija slika poznatih crnogorskih slikara/.	mart 2006.
XI	Podrška posebnim projektima	
1	Podržano preko 30 različitih projekata i aktivnosti koji su za cilj imali afirmaciju državotvornog i proevropskog identiteta Crne Gore	septembar 2005. – februar 2006.

XII	Pokret u suverenističkom bloku	
1	▪ Pokret je u svojstvu subjekta referendumske kampanje potpisao sporazum o formiranju suverenističkog bloka	mart 2006.
2	▪ Pokret je od dana konstituisanja do dana formiranja suverenističkog bloka ostvario pet ključnih ciljeva: <i>1- 1- kompaktnost i jedinstvo suverenista</i> <i>2- 2- promocija i afirmacija državotvorne ideje</i> <i>3- 3- podrška aktivnostima koje potvrđuju državotvorni i samosvjesni identitet</i> <i>4- 4- integrisanje dijaspore i iseljenika</i> <i>5- 5- raspisivanje državotvornog referenduma</i>	januar 2005. – mart 2006.

Konačno doživjeti neovisnu Crnu Goru*

piše: don Branko Sbutega

Krenimo od sadašnjice. Koja je dijagnoza Crne Gore? Gdje smo? U ostacima jednog propalog, na tragični način, uz puno krhotina, ruševina, leševa i žrtava dokinutog političkog projekta. Dokinutog svugdje osim u prostoru koji danas zovemo Državna zajednica Srbija i Crna Gora. Prostoru koji uz opterećenje jedne baštine, koju više ne može da nosi i podnosi, istovremeno prolazi kroz jednu brutalnu tranziciju u vlastitoj nedefiniranosti što hoće ne samo od sutrašnjeg dana, već i od sadašnjice. Pri tome ne mislim samo na Crnu Goru, nego na ukupan prostor. A kada govorimo o jučer Crne Gore, onda moramo ipak voditi računa o jednom specifičnom kontekstu iz kojega se ona danas izdvaja i izlazi. Prvo, slavila je skoro 250 godina jedne dinastije, a među slavenskim narodima tako duge dinastije ne postoji, osim Romanova u Rusiji. Dakle, bila je država. Država, koja je imala jedan vrlo specifičan i politički i povijesni usud kao žrtva u prvom svjetskom ratu, koja je nagrađena time što je izbrisana voljom velikih sila na Versailleskom kongresu, jer se *raison d'être* njene političke opstojnosti u očima tadašnje Evrope potrošio. Potrošio sa jednom, opet lokalnom specifičnošću, o kojoj bi se dalo dugo i naširoko zašto, da je velik dio njenog stanovništva kolaborirao sa idejom vlastitog samoponištenja. Baš prije par dana bio je tragični jubilej Podgoričke skupštine, jednog nepravog bića, ali u kojem je veliki dio populacije sudjelovao. Tako je Crna Gora završila u tvorevini Jugoslaviji, svedenoj na Austro-Ugarsku imperiju u malom, u kojoj je Srbiji

dana uloga Austrije, uloga koja nije obavljena, ili je obavljena na vrlo neuspješan i tragičan način. Zatim dolazi AVNOJ. Spomenimo ga, nemojmo zaboravljati te datume, oni su imali povijesnu težinu, u mnogim stvarima pozitivnu. I u mnogim stvarima negativnu. Ali vrijeme i distanca davatiće svakom svoje mjesto u povijesnoj memoriji. Crna Gora u svojoj povijesnoj memoriji sebe pronalazi ponovo u AVNOJ-u, dobivajući njime ono što je u Versaillesu izgubila. Tako da je period druge Jugoslavije njen tranzicioni period u povratku neke ideje svoje samobitnosti. Od oduzete državnosti i specifičnosti njene baštine, kulture i populacije, ona AVNOJ-em postaje ponovo jedan politički čimbenik, istina subordiniran jednom većem. Onako mala, unesrećena, bila je u toj Socijalističkoj Jugoslaviji na kraju svih reformi, na kraju svih institucionalnih formacija po novostvorenim republikama, da bi je na kraju raspad Jugoslavije zatekao u jednom vazalskom ekonomskom, kulturnom, intelektualnom i administrativnom stanju. I zatiče se nemoćna, kao vazal. I biva zatočena unutar jedne politike, unutar jedne medijske, političke, socijalne i kulturne kampanje. Ali ne baš toliko zatočena da nije imala bar taj nukleus vlastite samobitnosti, tih 15 posto njenog, nazovimo većinskog - a kad to kažem onda moram da upotrijebim jedan jako nesretan izraz, pogotovo kada svećenik upotrebljava u političkoj analizi - pravoslavnog stanovništva, koje u tom trenutku mora sebe da propituje što smo mi u svim ovim pritiscima, u svim ovim raspadima, u svim ovim rušenjima, tko smo mi? Ipak, tih 15-20 posto, opet kažem pod navodnike pravoslavnog stanovništva, osvještava «Mi nismo to što Beograd hoće i ta politika hoće da budemo zajedno s njima, mi smo nešto drugo». To je onaj

* Govor preminuloga don Branka Sbutega na tribini *Evropska budućnost Crne Gore*, koja je održana 2. prosinca 2005. u Zagrebu.

dio Crne Gore koji nije bio tako znan u hrvatskom medijskom prostoru, jer nije ni mogao biti znan budući da su traume koje su se ovdje slijevale s tih prostora bile odveć velike da bi se sada tražili sveci u kohortama smrti političke i agresije vojne. Ali to je postojalo. I to nije bilo 15 posto samo jednog dijela Crne Gore, već je uvećano za cijeli korpus Bošnjaka, Albanaca i Hrvata u Crnoj Gori. Crna Gora je de facto jedina od svih republika bivše SFRJ u kojoj manjine su baza njenih osjećanja...

... Skoro da i nema adrese sa koje nisu došle poruke ohrabrenja i vrlo konkretne pomoći kada je Crna Gora najednom unutar samog Miloševićevog korpusa postajala trojanski konj. Postajala je unutar te priče politička opozicija, i to je jedina politička opozicija koju Milošević ima iznutra, uz Kosovo. Iz Kosova znamo što je izraslo, iz Crne Gore znamo što je izraslo. Danas je Crna Gora već došla do te situacija da konačno može sebe da bira. I mislim da su uvjeti slobodnog biranja neprijeporni. Ali uvjeti slobodnog mišljenja i nisu baš. Jedan veliki dio Crne Gore nije nikad ništa birao. Dakle, to su populacije u kojima nema sigurne političke baštine i političkih uzusa, a ni političke svijesti. Dakle, neprijeporno je da će se referendum desiti vrlo slobodno, jednako onako kao što je bio slobodan u Hrvatskoj, kao što je bio slobodan u Sloveniji, Makedoniji, Bosni i Hercegovini. Ali mjera slobode populacije je mjera svijesti o vlastitoj budućnosti, viziji te budućnosti. Nažalost, Crna Gora nije imala i do danas nema kapacitet da formira onakvu viziju, u smislu da jasno kaže «to i to je naš ekonomski program, ovo je naš kulturni program...». Mora se početi od države. Teži početak nego što je kad već imaš sve strukture. Vi znate dobro da je Slovenija ušla u neovisnost sa velikim stupnjem pospremljenosti svih onih struktura koje olakšavaju servisiranje

države. To isto vrijedi i za Hrvatsku, ali ne tako optimalno, i vidimo koliko se Hrvatska muči iz dana u dan, da upravo te strukture koje servisiraju žuđenu i željenu državu, prostor vlastitog identiteta i vlastite slobode, dadu onaj optimalni rezultat i ona očekivanja, da dio onog sna s kojim ulaziš u slobodu ti se vrati kroz dnevnu praksu. Crna Gora će morati da se znoji da taj san ostvari. Ali njen san je njoj oduzet kao realnost 1918 godine, i 2006. je godina njene odluke o svojoj sudbini. Kakva će biti ta sudbina? Ja osobno sam optimista, ali nastojim i biti realan. Sudbina njenog referenduma će ovisiti prvenstveno o njoj. Ni Hrvatska nije u Bruxellesu odlučena, nije ni u Washingtonu odlučena, već je odlučilo građanstvo. Pa je tu odluku platila jako skupo, jer je iza nje došao rat, jer neko nije htio takvu odluku. Zašto vjerujemo da u Crnoj Gori na toj odluci neće biti velikih konflikata? Prije svega zato jer oni koji su proizvodili te konflikte, i u Sloveniji i u Hrvatskoj i u Bosni, nemaju više snage da ih proizvedu na isti način. Potrošeno, tri izgubljena rata, olinjala ekonomija, onemoćale snage. Ali, ne treba se ni tu previše radovati, iako ima jedan drugi razlog koji ulijeva nadu, a to je da u svim ovim strahotama koje su se dešavale pojedinačno ili zajednički svim ovim republikama u većoj ili manjoj mjeri, Crna Gora je dosada prošla zapravo divno. Bilo je pojedinačnih tragedija, bilo je kolektivnih neugoda, ali sve je to ništa u odnosu na ono što su drugi pretrpjeli. Mi smo zato kao manjine ostali vjerni takvoj Crnoj Gori. Crnoj Gori koja te ne ubija, nego štiti, koja te omogućava, iako možda ne onako kao Hrvatska, koja danas troši za crnogorsku manjinu više nego Crna Gora za sve svoje manjine, iako na njima počiva. Ali, mi znamo da je lojalnost prostoru na kojem živiš залог budućnosti da će ti prostor vraćati tu

lojalnost boljim životom, da ćeš se uključiti u život tog prostora, a ne isključiti, da nećeš biti počišćen ili samog sebe počistiti. To je vaučer za budućnost i Bošnjaka i Albanaca i Hrvata. Zato Crna Gora računa na svoje manjine i s pravom računa, i kad ne traži dobiva. Ali mora računati i na svoju većinu.

Što je hrvatski korpus danas u Crnoj Gori? Kvantitativno, malo značajan, mali koliko talijanski korpus u Hrvatskoj, ali ne i beznačajan za odnose Italije i Hrvatske. Ni u ugodnom ni u neugodnom smislu riječi. Nije ni Mađarski. Znajući to, Hrvatska im je dala sva prava. A kako mi osjećamo svoju funkciju u toj budućnosti, jer smo ipak onaj segment crnogorske kulture koji jeste zapadna kultura. A što je Europa nego njen par excellence iskaz. Što su normativi Europe, to je Europa, normativi, pravo, ne mislimo na gotiku, barok, katolicizam, protestantizam, mislimo na normativ. I gdje se ti normativi apliciraju, tamo je Europa. Tih normativa još nemamo, ali imat ćemo ih. Tim više što postoji sjećanje da je dio tih normativa preko naših spomenika, naših arhiva, naše memorije, naše kulturne baštine na teritoriju današnje Crne Gore bio prisutan do pada Austro-Ugarske monarhije. Dakle, nije Crna Gora bez linka čak i sa tim. Kao što ima link i sa velikom osmanlijskom kulturom, kao što ima link i sa velikim pravoslavnim kulturama sve do Moskve. I Bogu hvala da ima puno linkova, da može da se vezuje na puno programa, jer je mala, vlastiti program ne može da uspostavi ako ne vodi računa o ovim elementima koji je čine. Bogu hvala, vodi računa. Nadamo se da će nagrada za to vođenje računa, makar ne u savršenoj mjeri, ne na optimalan način, ne kako bismo željeli, biti isplaćena referendumskim rezultatom. I sami znate kakvo je bilo ponašanje Europske Unije u njenoj

političkoj moći vis a vis pitanja referendumskog iskaza Slovenije, Hrvatske, Bosne, jer to je svijet političke prakse i političkih interesa i to se mora uvažavati. Ali ne vidimo u Europi onih normativa i mogućnosti da neko jedan pošteno i pravedno organiziran referendum i njegove rezultate može na bilo koji način da negira. To ne bi moglo ni u Sloveniji i u Hrvatskoj, da nije bilo unutar ondašnje još SFRJ onih koji su krenuli to da urade uprkos volji naroda. I nisu uspjeli. Nažalost, Europa nije uspjela na vrijeme da ih zaustavi i spriječi tragediju; tolika je bila njena onodobna politička moć. Mi danas vjerujemo da je europska politička moć konstituirana jače; na primjeru Kosova vidjeli smo da danas divljanje nad ljudskom slobodom nije tek tako nepenalizirano i tako lako omogućeno. To je sreća Crne Gore. Ne znam da li je to u nečijim očima zaslužila ponašanjem u ovih zadnjih 15 godina, ali vjerujete mi jednu stvar, da je to ipak zaslužila svojom mučnom stoljetnom patnjom u kojoj je ideja slobode i samobitnosti u dubini bila osnovna iskra pokretačka. Pa u ime te patnje mislim da, pogotovo vi koji ste Crnoj Gori u susjedstvu, morate imati ne samo milosrđa, nego i veliko razumijevanje, uvažavanje i solidarnost za tu činjenicu. A i ono što mislim da je isto važno istaći je da Hrvatska nije velika zemlja, koliko god je Crna Gora mala, i da joj svaki susjed dobro dođe, te da dobar susjed mnogo više vrijedi, makar i mali, nego ne znam kako bogati, a sumnjivi, moćni i jaki. Hrvatska je zemlja velike obale, a obalna linija Europe je bila uvijek mjesto na kojoj se europska civilizacija branila; ne njeno kopno, i ja vjerujem da u jednoj integraciji europskoj dobrosusjedski odnosi Hrvatske i Crne Gore će biti velika šansa da se pokaže kako veliki interesi, i nacionalni i ekonomski i kulturni, mogu prevazići sve traume povijesti

Pozdravno slovo*

Piše: Veselin Simović Aga

Dozvolite mi da, u ovom kratkom obraćanju, prije svega izrazim zadovoljstvo što sam danas u tako odabranom društvu, ne samo s obzirom na intelektualni potencijal i moralni dignitet onih koji ga čine, nego i s obzirom na činjenicu da je društvo na ovom skupu ujedinjeno u plemenitoj težnji da se jednoj staroj i u povijesti afirmisanoj državi vrati status evropske i svjetske državne cjeline koji joj je nasilno oduzet početkom prošlog stoljeća.

Ja sam sudionik ovog skupa kao "jedan od sunarodnika" iz inostranstva. Iako nijesam ovlašten da govorim u bilo čije ime, siguran sam da dijelim mišljenje i uvjerenje većeg dijela onih izvan Crne Gore kojima je ona postojbina da je već odavno Crna Gora trebala biti samostalna i suverena država. Vrijeme je da se konačno ostvari davno izrečena Gledstonova tvrdnja, koja podsjeća na proročanstvo, da će "narodi Balkana sami odrediti svoj trajni status". Nije logično, iako nije teško dokučiti razloge, zašto se jednoj povijesno utemeljenoj državi osporava suverenost, a neke druge zemlje su to stekle, iako ranije nijesu postojale kao samostalne države.

Normalno je da Crna Gora samostalno vodi svoju politiku i određuje svoju sudbinu, da ne bude ni pod čijim tutorstvom, nego da prema svojem opredjeljenju ostvaruje bliskost i zajedništvo s drugim evropskim i svjetskim nacijama kao ravnopravna članica udružene Evrope, u koju će ugraditi dio svog istorijskog i savremenog subjektiviteta.

Crna Gora je kao mala evropska država, u doba svoje suverenosti bila u svijetu cijenjena i uvažavana. I sada su joj veliki izgledi da kao savremena samostalna država igra pozitivnu ulogu u razvijanju saradnje s drugim državama.

To se posebno odnosi na zemlje u ovom regionu, a naročito na one s kojima je do nedavno činila federativnu zajednicu. Svoje osnovne dugoročne razvojne težnje Crna Gora može ostvariti samo u uslovima svoje pune samostalnosti i suverenosti, kada će sama snositi odgovornost i voditi brigu o svome razvitku i prosperitetu.

Smatram da je važno istaknuti da sadašnja Crna Gora svojim opredjeljenjem za građansko društvo ima dobre osnove da, kao nezavisna država, brzo ispuni uslove koji se traže za pristup Evropskoj Uniji.

Za mene i mnoge moje sunarodnike samostalnost Crne Gore bila je "pusta želja", bilo je to svjetlo na kraju dugog tunela. To se svjetlo sada više ne samo nazire nego sve blještavije primiče i obećava zoru crnogorske samostalnosti, kojoj će uvjeren sam, i sudionici Pokreta koji se danas utemeljuje dati svoj dostojan doprinos.

Podržavajući predloženu Platformu Pokreta za nezavisnu Crnu Goru i pridružujući se težnjama i planiranim aktivnostima za ostvarenje državne samostalnosti Crne Gore želim naglasiti uvjerenje da će i crnogorski iseljenici dati odgovarajući doprinos u skladu s očekivanjima iz Platforme.

Meni lično neće biti teško, a to neće biti niti posebno potrebno, da uvjeravam javnost zemlje u kojoj živim (to je Hrvatska) da su opravdane težnje "građana jedne stare države da demokratskim putem povрати suverenost". Ta bi javnost sa zadovoljstvom pozdravila ostvarenje te težnje i, po mom uvjerenju spremna je i da oprostí nedjela iz nedavne prošlosti koja su joj učinjena od dijela građana Crne Gore.

Na kraju posebno želim iskazati podršku nastojanju da se stvori demokratska atmosfera u kojoj će se iskazati opredjeljenje građana Crne Gore, u nadi da će to biti odluka za samostalnu suverenu državu. U ostvarenju tog istorijskog poduhvata želim vam puni uspjeh.

IZLOŽBA MIHAILA JOVIĆEVIĆA

Gospodin nad vojskama*

Piše: don Branko Sbutega

Umjetnički čin, ili umjetnička gesta, svejedno, afirmiraju duhovni impuls i materijaliziraju ga sa većim ili manjim umijećem. Proporcija umijeća i afirmativnog impulsa, da ne kažem želje, nije uvijek u proporcionalnom odnosu. Materija traži ars= vještina, umijeće. Duh traži samoostvarenje, samoosvjedočenje. Na neki način povijest i kolektivne i individualne umjetnosti jeste povijest napetosti između onoga što se hoće i onoga što se umije posvjedočiti. To opće mjesto vrijedi i za kolektivnu biografiju prof. Mihaila Jovićevića, a ne manje vrijedi i za svakoga koji bi želio iskazati, utvrditi, potvrditi njegov umjetnički i likovni habit. Više puta i s raznih strana i iz različitih točki promišljanja tvrdeno je da je svaka slika jednog slikara zapravo dio jedne te iste slike. Možda je to točno, ali lingvistički neprecizno, i možda bi sretnija formulacija bila da je svaki slikar u cjelovitosti svoga opusa iskaz identičnog duhovnog segmenta. Ne od skoro i ne bez «ideoloških» razloga i motiva, povijest umjetnosti je tražila onaj evolutivni karakter, kako osobne tako i kolektivne umjetničke produkcije. Za to su manje zaslužni veliki uvidi u istu, a više privlačna Darwinova ideja evolucije. Kao da je duh dinosauruskog karaktera i svojstva. A nije!

Fragment po kvaliteti monumentalnog opusa Mihaila Jovićevića, koji se po prvi put podastire na uvid zagrebačkoj i hrvatskoj publici, fragment izabran iz goleme produkcije, goleme i višedecenijske, negira «evolucionistički karakter», kako njegovog tako i bilo kojeg umjetničkog djela.

Obzirom da se radi o osobi koja je kroz svoj pedagoški rad, desetljećima, uvodila brojne mlade likovne umjetnike Crne Gore u znanje o slikarskim tehnikama, a isto tako i o osobi koja je, zahvaljujući informatičkim sredstvima vremena u kojem živi i djeluje, bila itekako upoznata s onim što zovemo mogućnosti likovnog postupka, kao i poželjnosti likovne ekspresije, ne mogu ne ustvrditi kako je ova izložba zapravo po ko zna koji put negacija primjene modela koji vrijede za svijet potrošačke kulture i tzv. evolucionističkog mentaliteta.

Upoznat sam s opusom autora, radi se o stotinama i stotinama slika velikog i malog formata, počevši od onih nastalih u vrijeme kad je tek započeo kao srednjoškolac svoju likovnu produkciju, pa do ovih resentnih. Sve govore o istom i sve iskazuju isto, bez obzira na format, tehniku, naslov. I kad ne bih znao vrijeme nastanka, svaka od njegovih slika bi mogla biti i prva i posljednja.

Niko se ne prepire oko činjenice da je Biblija jedno od onih izvorišta svjedočanske duhovnosti, bez kojeg bi duhovna baština čovječanstva bila nezamisliva. A opet, i sama Biblija bi neovisno od konfesionalne pripadnosti bila nezamisliva bez onog dijela koji zovemo Novi Zavjet. Mihailo Jovićević od prve do zadnje slike takoreći, od prvog do zadnjeg likovnog uratka, upravo to iskazuje; iskazuje tu svečovječansku novozavjetnu baštinu, ucrtavajući je, oslikavajući je, modelirajući je u velikoj i maloj, kompozitno složenoj ili uprošćenoj formi, i to ne kao njen ilustrator, ilustrator biblijskog teksta i biblijske naracije - nipošto. Njegovim slikama nije namijenjeno da nas uzbude više nego što je on sam uzbuđen, niti fasciniraju preko mjere njegove fascinacije. Bez obzira na monumentalnost dimenzija mnogih od njih, one skrivaju ono što objavljuju, i

* Mihaila Jovićevića, pod naslovom «Gospodin nad vojskama», u GALERIJ ZVONIMIR u Zagrebu, od 5. do 12. studenoga. Pred velikim brojem posjetitelja izložbu su otvorili Don Branko Sbutega i Dimitrije Popović.

Mihailo Jovićević je rođen 1939. godine, završio je srednju umjetničku školu u Herceg Novome i Akademiju likovnih umjetnosti u Beogradu. Slikarstvo je studirao kod Mila Milunovića, a konzervaciju kod Milorada Medića. Bio je profesor na Kulturološkom fakultetu na Cetinju. Redovni je profesor Fakulteta likovnih umjetnosti na Cetinju i po pozivu na Akademiji likovnih umjetnosti u Trebinju. Bio je profesor likovne umjetnosti u srednjoj školi Dimitriju Popoviću.

objavljaju ono što je skriveno. Stoga su uzdignute na simboličnu razinu vrijednosti, iako im je likovni moment primarno sredstvo iskaza.

U misterioznom aktu umjetničkog čina i u misterioznoj mogućnosti, koja je dana samo odabranima, skrivena je i primarna pobuda i nezasluženi dar, i daleko sam od svake primisli tumačiti nedokučivost tvoračkog svojstva. Jedino što još preostaje, kakav takav pokušaj percepcije stvari. Možda se ni u najširim regionalnim prostorima, a potpisniku ovih redova u tom smislu izmiče i cijela Europa, u ovom trenutku ne tvori tako koherentan i stilski i tematski opus, opus koji je posvemašnje lišen koketerije i s temom i s vremenom. A svjedoci smo na neizmjerljivom broju primjera kako se itekako može koketirati na relaciji bezvremenog duha i vremenite stvari. Kompromisi se tu ostvaruju na svim planovima: i religioznom, i filozofskom, i kulturološkom i političkom. Prožimaju se i multipliciraju kompromisi. Dvorjanstvo duha u palači materije. Jovićeveva palača nije naslikana, niti onaj koji u njoj stoluje, ali sve kao da upućuje baš na tu stvarnost s one strane pojavnog. Velike teme i veliki simboli njegova su konstanta, neiscrpna i nepotrošena u beskrajnu varijanti i u beskrajnu oblika. I nepotrošeni su upravo stoga jer se on ne trudi slikati Duh, nego iskazati Njegove povijesne emanacije, koje tek samo na Njega upućuju, ne obuhvaćaju Ga, ali, iskazujući Ga u mirjadama stvorenja. Stoga napućenost njegovih likovnih uradaka ljudima i bićima ne djeluje nikad ni opterećujuće ni kaotično, jer uvijek nekako uspijeva da sve usmjeri ka arhetipskom izvoru svojih formi: Biću= Bogu.

Jovićević, čak i onda kad nazivom ili oblikom sugerira konfesionalni manir ili utjecaj, zapravo tome nikada ne pripada. Kao malo tko, zapravo i ne znam tko, izlazi iz tradicionalnih shema onoga što zovemo religiozno slikarstvo. A može li se biti religiozniji? Križ, Bogorodica, Božansko oko, ilustracije psalama, trenuci Isusovog prolaska kroz čovječanstvo, sve bi to

upućivalo na neki pokušaj da se likovnom fantazijom ilustrira duhovni doživljaj. A baš kao da ilustracija nedostaje, no doživljaj je cjelovit, i to me potresa, taj doživljaj, mističan i misteriozan, s onu stranu racionalne interpretacije i s one strane umjetničke konvencije.

Volio bih posjedovati bar sposobnost umjetnikovog doživljaja, kad sam već lišen sposobnosti umjetničkog iskaza. Slutim u ovim slikama više nego što mogu da percipiram, a kamo li da iskažem. Mihailo Jovićević je definitivno najveći slikar slutnje Boga, kojeg Crna Gora ima i kojeg je možda ikad imala. Ako bih već i trebao tražiti neku analogiju, onda bi to bilo među svim slikarima koje znam, sveti Franjo Asišk i- doduše slikar bez slika, osim one jedne, svoje vlastite biografije.

Priznajmo, ni druga polovina 20. stoljeća, kao ni početak ovog tisućljeća, nisu naklonjeni takvim duhovnim uvidima. Takvu nenaklonost zovemo duhom vremena (Zeitgeist). Mihailo Jovićević u maloj sredini u kojoj je djelovao i djeluje nije doduše bio prezren, ali njegovo djelo je bez obzira na hvale vrijedne refleksije praktično zatajano. Ta šutnja je rječiti govor i o vremenu u kojem je djelovao i djeluje i o vanvremenskom izvoru i poticaju njegove umjetničke fascinacije.

Zašto Zagreb ne bi mogao biti mjesto u kojem će se ovakvo duhovno i potresno slikarstvo moći čuti, prepoznati, i obnoviti. Samo takva sposobnost čini Zagreb planetarnim mjestom koje nije tek funkcionalno i simbolično glavni grad hrvatske države i hrvatskog naroda, nego istinska stolnica ljudskoga duha koji u Zagrebu uvijek može naći susretljivo mjesto i gostoprимnu šansu. Samo se tako uspijevalo zadobiti planetarno značenje. Ne postoji nebeski narod, već nebeski ljudi i nebeska mjesta. Nadam se da će nam ova izložba Mihaila Jovićevića u Zagrebu to iznova i iznova potvrditi. Potrebni smo takvih dokaza i takve utjehe i tog poticaja, više nego ikada, čini mi se.

KONCERT

Ratimir Martinović u Koncertnoj dvorani Lisinski

priređio: Danilo Ivezić

Svoj prvi nastup u Hrvatskoj Martinović je posvetio svom idolu Glennu Gouldu.

U organizaciji Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog 26. siječnja svoj prvi susret s izbirljivom zagrebačkom publikom, i prvi nastup u Hrvatskoj uopće, imao je jedan od najtalentiranijih pijanista mlađe generacije, Kotoranin, Ratimir Martinović.

Rođen je u Kotoru 1976. godine, gdje je završio niže glazbeno obrazovanje. Školovanje je nastavio u Novom Sadu u muzičkoj školi «Isidor Bajić» i na Akademiji umjetnosti u klasi profesora Kemala Gekića. Diplomirao je 1999. godine, magistrirao 2002., u klasi prof. Rite Kinke. Docent je za glavni predmet klavir, na Akademiji umjetnosti u Novom Sadu, postavši najmlađim docentom u povijesti Univerziteta u Novom Sadu. Usavršavao se kod poznatih pedagoga i pijanista kao što su: Karl-Heinz Kammerling, Hiriko Nakmura, Jacques Rouvier, Arie Vardi, Sergio Perticaroli, Arbo Valdma.

Nastupao je na preko četiri stotine recitala, komornih koncerata, koncerata s orkestrom, samostalnih koncerata i drugih manifestacija. Dobitnik je niza nagrada i priznanja.

Nastup Ratimira Martinovića u Lisinskom poznati kritičar Branimir Pofuk u *Jutarnjem listu* opisuje riječima:

«Izlazak u sniježnu i zaleđenu večer bio je doista mala cijena za užitak koji je svojim prvim recitalom, i prvim nastupom u Hrvatskoj uopće, priredio 29-godišnji crnogorski pijanist Ratimir Martinović... Bez

obzira na dobro nam znane okolnosti nedavne prošlosti, 2005. godine ipak se može opravdano postaviti pitanje zašto nam ga prije nitko nije doveo? Time je veća zasluga i Predsjednika NZCH dr. Radomira Pavićevića i don Branka Sbutege koji su u ovaj koncert uložili veliku volju i trud, a pročitati Sbutegine misli o Bachu i Glennu Gouldu u programu koncerta bio je dodatni užitak.

Martinović je, naime, u Zagrebu prvi put odsvirao program kojim će ove godine nastupati na još mnogo mjesta, uključujući i američku turneju... Povod je 50. godišnjica povijesne prve Gouldove snimke Bachovih Goldberg varijacija... To što je za klavir upravo poput Goulda često pogubljen, lica gotovo uronjenog u klavijaturu, kod Martinovića nipošto nije samo imitatorska poza, kao ni visoko pukovsko izdizanje prstiju nad tipkama u glazbi mirnijeg toka.

Ta pognutost i zadubljenost koja kao da i očima želi prodrijeti kroz crno - bijelu mrežu iza koje se skriva najčišća glazbena metafizika ikad darovana ljudima, znak je iskrenog i istinski zaljubljeničkog umjetničkog pristupa Bachovu geniju. Sve se to itekako lijepo i čulo u Martinovićevo gigantski snažnom, a istodobno izuzetno profinjenom muziciranju, kako u oblikovanju filigranskih ukrasa i kristalno bistrih Bachovih brzaka, tako i u dugom dahu i širokim lukovima pjevnih melodija. Iako je publika dugim pljeskom tražila još, jer u tako sviranom Bachu doista bi se moglo uživati satima, Martinović se držao dobrog i pobožnog glazbeničkog običaja da se nakon Goldberg varijacija nema više što tražiti i svirati. Preostalo je samo izreći veliko hvala na ovom predivnom glazbenom daru iz Crne Gore i upozoriti sve hrvatske organizatore glazbenih zbivanja na Ratimira Martinovića da ga što prije ponovo dovedu na naše pozornice.»

Goldberg varijacije, B.W.V. 988

Nastale su između 1741. i 1745. godine i publicirane su u Nürnbergu od izdavača Balthasar

Schmida. Bach ih je komponirao za potrebe Johanna Gottlieba Goldberga, u to vrijeme kapelmajstora kod grofa von Brühla u Dresdenu. Navodno je sam grof, koji je patio od kronične nesаницe, zamolio Bacha da za njegovog kapelmajstora i čembalistu Goldberga napiše jed-no djelo koje će istovremeno biti i nježno i duhovito, kako bi mogao da mu ispuni duga noćna bdenja. Nastala u vrijeme najznačajnije Bachove produkcije za ibstrumente s dirkama, ove varijacije kako zbog kompleksnih i mnogih tehničkih zahtjeva, tako isto i zbog najveće razine kontrapunktske vještine, spadaju u ona djela koja zajedno sa Umjetnošću fuge označavaju sami vrhunac na samo Bachove nego i cjelokupne muzičke umjetnosti. Izvorno su napisane za čembalo sa dva manuala i bile su za dugi period skoro zaboravljene i smatrane dosadnim materijalom tek vrijednim za vježbanje manualne tehnike. Tek 20. stoljeće iznova otkriva čudesnu muziku Goldbergovih varijacija, prije svega zahvaljujući pijanistici i čembalistici Wandi Landowskoj. Ali istinsku notornost kod ljubitelja vrhunske ozbiljne glazbe Goldberg varijacije zavređuju povijesnom interpretacijom tada 23- godišnjeg kanadskog pijaniste Gleonna Goulda koji ih je 1955. godine snimio za studio CBS u New Yorku, izvodeći ih na glasoviru. Od tada Goldberg varijacije su izvedene i tonski snimljene od mnogih pijanista i neprijeporno se smatraju jednim od najkompleksnijih tehničkih i interpretativnih zadataka izvođačkog umjeća.

Započinju Arijom koja je zapravo jedna sarabanda i čiji se tematski materijal rabi za strukturu pojedinih varijacija, ali za razliku od uobičajenog postupka, subjekt varijacije nije melodija arije, već bas, poput ciaccona. Nakon arije slijedi 30 varijacija, od kojih svaka i strukturom i karakterom varira i često radikalno mijenja

emocionalni naboj. Česta upotreba kanona bilo u čistom ili inverznom obliku, kao i kombinacija kontinuiranog basa sa strukturom fuge tvore neke od najkompleksnijih muzičkih struktura velike Bachove umjetnosti. Varijeteti i tonske promjene, ritmičke situacije i virtuozni pasaži zahtijevaju od svakog interpretatora maksimum tehničkog i interpretativnog kapaciteta, e da bi Golbreg varijacije doista blistale kao jedno od najcjenjenijih djela od brojnih ljubitelja klasične glazbe. Poslije tridesete varijacije arija da Capo zaključuje ovo veliko muzičko putovanje, vraćajući nas na sam početak, čime se muzički krug zatvara. Bez sumnje Goldberg varijacije su uvijek veliki praznik Duha koji se po Bachovoj muzici neprolazno utisnuo u iskustvo čovječanstva.

Don Branko Sbutega

Ogledi

Crnogorski ogled s državom (ili Черногорци, что такое?)

piše: Dragutin Lalović

1. U predvečerje referendumskog ogleada s državom

Uskoro će crnogorski demos slobodno i samosvjesno izraziti svoju opštu volju (volonté générale) o svojoj državi. Nakon predugog taktičkog laviranja i brojnih nedoumica, crnogorski parlament najzad je, 3. marta 2006., raspisao referendum o državnopravnom statusu Crne Gore za 21. maj ove godine. Utvrdio je i referendumsko pitanje, koje glasi: **“Želite li da Republika Crna Gora bude nezavisna država sa punim međunarodno-pravnim subjektivitetom?”**

Veoma je važno naglasiti da je odluka bila *jednoglasna*, uprkos suštinskim razlikama između dvaju suprotstavljenih političkih blokova, koje su se činile nepremostivima. Do takvog raspleta došlo je zahvaljujući političkoj taktici izaslanstva EU (s Miroslavom Lajčakom na čelu), koje je nametnulo svoje rješenje - s kojim niko nije bio posve nezadovoljan (prema klasičnom pravilu političke razboritosti: «ad evitanda mala maiora»). Koje je i jedna i druga strana mogla i morala prihvatiti, premda je «preporuka» o 55% danih glasova «za» (uz izlazak od preko 50% elektorata) u najmanju ruku pravno «ekscentrična».

Suverenistički blok je prihvatio ovu nalogo-davnu preporuku (unatoč brojnim i ozbiljnim prigovorima u toku pregovora, ponajprije zbog kršenja temeljnoga pravila demokratije «jedan čovjek, jedan glas»), jer mu se time nameće samo

ono što bi on sebi samome morao nametnuti: da nadmoćno pobijedi na referendumu.

Unionistički blok se pak složio s time da se pod zadanim uslovima izloži sudu crnogorskog elektorata, jer živi u uvjerenju da time njegovi izgledi da spasi krhku ideju «zajedničke države» postaju realni. Odbiti i takve pogodnosti graničilo bi za njega s političkim samoubistvom.

Što će odlučiti crnogorski demos, kakva će biti njegova opšta volja o vlastitoj budućnosti? Na to pitanje mjerodavan odgovor može dati samo referendum, kao politički i ustavnopravno jedini primjeren način očitovanja opšte volje crnogorskih građana o statusu i budućnosti vlastite suverene države.

Da bismo mogli valjano prosuditi izgleda skorašnjeg referendumskog izjašnjavanja, dva odlučujuća događaja iz recentne crnogorske političke istorije zaslužuju punu analitičku pozornost.

2. Formalna suverenost, a stvarna podređenost, u formalno zajedničkoj državi Saveznoj republici Jugoslaviji (referendum 1992.)

Državotvorno očitovanje volje crnogorskih građana, 1. marta 1992. godine, izrazilo je opštu volju crnogorskih građana da se održi **Jugoslavija kao savezna država**. Referendumsko pitanje s kojim su oni tada bili suočeni glasilo je: **«Da li ste za to da Crna Gora kao suverena republika nastavi da živi u zajedničkoj državi Jugoslaviji, potpuno ravnopravno sa drugim republikama koje to budu željele?»**. Apsolutna većina crnogorskih građana (96% glasova) dala je pozitivan odgovor na njega, izrazila je svoju želju da «nastavi da živi u zajedničkoj državi Jugoslaviji». Zapazimo formulaciju pitanja koja

* Autor je politolog, izvanredni profesor na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

podrazumijeva da je riječ o **suverenoj odluci suverene republike Crne Gore** – dakle, ne glasa se o tome je li Crna Gora suverena, nego se polazi od toga da ona to već jest u saveznoj državi. Drukčije rečeno, crnogorski građani tada se odlučuju da ne budu samo građani Crne Gore kao države (republike), nego i građani jugoslavenske zajedničke države. Ali uz značajno preciziranje: da Crna Gora i njezini građani, budu ravnopravni s drugim republikama i njihovim građanima. I uz odlučujuće uslovljavanje: **ako druge republike i njihovi građani to budu željeli!** U toj su želji ostali, međutim, potpuno usamljeni. Čak ni u **suverenoj republici Srbiji** građani nisu bili ni pitani žele li da nastave živjeti u zajedničkoj državi. Kao da su Srbija i srpski građani samorazumljivi čuvari zajedničke države.

Pogledamo li pobliže smisao referendumskog pitanja, teško mu je u tadašnjim uslovima osporiti svaku političku razboritost. Njime Crna Gora, kao normativno suverena republika u saveznoj državi (prema ustavu SFRJ iz 1974.), pruža ruka svima koji to žele da se očuva zajednička država, na osnovama pune dobrovoljnosti i ravnopravnosti. Pritom je njezina odluka bila unaprijed dvostruko hendikepirana. Najprije time što Crna Gora tada nije bila i zbiljski suverena, jer je njezina politička subjektivnost prethodno bila brutalno ukinuta tzv. «antibirokratskom revolucijom». A zatim i time što zajedničke države SFRJ **više nije ni bilo**, budući da se prethodno politički i pravno dezintegrisala; a građani dviju suverenih republika već su bili odlučili da idu svojim putem. Štaviše, Slovenija i Hrvatska već su bile i međunarodno priznate nacionalne države. Ali po cijenu rata i vojne intervencije JNA, kao tobožnjeg čuvara Jugoslavije. Cijena koju je Hrvatska morala platiti u ljudskim žrtvama i materijalnim

razaranjima bila je ogromna. Stoga je takav put bio zatvoren za Crnu Goru. U toj situaciji, Crna Gora se pravi da je suverena i da je zajedničku državu moguće spasiti: crnogorski građani uslovno optiraju za pokušaj spašavanja barem «krnje Jugoslavije», kao četvoročlane federacije. No, suverene republike BiH i Makedonija optiraju za samostalan državni razvoj, zastrašene prijetećim srpskim nacionalističkim hegemonizmom. Uz biblijsku dramu Bosne, koja je zorno pokazala što bi čekalo malenu Crnu Goru da se tada usudila uputiti vlastitim putem. I da je tada to željela, Crna Gora nije imala nikakve mogućnosti da se bez velikih žrtava iščupa iz «bratskog» zagrljaja. Ali ona to i nije željela, nego je naprotiv bila većinski opsjednuta misionarskim tlapnjama o spašavanju Jugoslavije. Nije pretjerano kazati, da je tada Crna Gora bila jedina republika koja je odbila prihvatiti činjenicu da **Jugoslavije više nema**. Ta ju je kobna zabluda vodila u teške stranputice, napose na etičkom planu, jer je bila primorana da bude saučesnik agresije na Hrvatsku i Bosnu.

Tako je Crna Gora kao suverena republika suvereno, na referendumu, odlučila da ne bude suverena! Nova «zajednička» država, Savezna republika Jugoslavija, bila je to samo po imenu. U toj je državi Crna Gora bila sasvim podređen partner, koji je služio kao paravan da se ne prepozna kako je zapravo uspostavljena «velika Srbija». S punom ideološkom, političkom, ekonomskom i vojnom hegemonijom nad Crnom Gorom. Tek kada je Miloševićev nacionalistički i autokratski režim doživio masovno osporavanje u samoj Srbiji (u demonstracijama krajem 1996. i početkom 1997.), nacionalno osviješteni i politički samosvjesni dio crnogorske političke elite, najzad se počeo oslobađati vazalne zavisnosti i odlučno braniti crnogorske državne interese.

Na tom tegobnom putu, uz opasnost potpunoga unutrašnjeg raskola, postepeno su i dosljedno izborni ključni elementi crnogorske zbiljske suverenosti, na političkom i ekonomskom planu. Najveće simboličko iskušenje koju je uspješno savladao novi politički kurs prema suverenosti Crne Gore kao nezavisne države nedvojbeno je bila kosovska kriza početkom 1999. godine. Crna Gora se tada odlučno i pametno desolidarizovala sa suicidalnom nacionalističkom politikom srpskog vodstva prema Kosovu i time izbjegla međunarodnu kaznenu operaciju koja se sručila na Srbiju. No, umjesto da sruši Miloševića i njegov osobni režim, međunarodna vojna intervencija je nerazumno kaznila Srbiju i njezine građane, a njegovu poziciju privremeno još i učvrstila. Sve su maske pale, kada je u srpnju 2000. Milošević i formalno izvršio državni udar i «ustavnim promjenama» ukinuo SRJ kao saveznu državu. Bila je to jasna i bahata poruka Crnogorcima: poklonite se ili uklonite!

Ni Srbija se, međutim, nije poklonila pred posve sluđenim hazajinom. Građani Srbije na izborima su pomeli «pobjednika nad NATO-om», vlastodršca koji je Srbiju unizio kao niko prije njega, koji je gotovo uništio srpsko nacionalno samopoštovanje i građansko dostojanstvo.

3. Ukidanje SR Jugoslavije i posljednji korak ka punoj unutrašnjoj suverenosti (beogradski sporazum 2002.)

Već i samo poređenje ustava članica dvočlane federacije jasno pokazuje karakter SR Jugoslavije kao potpuno «asimetrične federacije». Tako novi crnogorski ustav (usvojen 12. oktobra 1992.), u osnovnim odredbama striktno definiše: «Crna Gora je članica Savezne Republike Jugoslavije» (čl. 1. o državi); zatim: «Crna Gora je suverena u

pitanjima koja nije prenijela u nadležnost Savezne Republike Jugoslavije» (čl. 2 o suverenosti). Nasuprot tome, druga članica navodno zajedničke savezne države uopšte ne mijenja svoj Ustav (usvojen još 28. septembra 1990.), u kojem se čak ni u osnovnim odredbama ne nalazi nijedan član koji bi Srbiju definisao kao članicu Savezne Republike Jugoslavije! Tek u posljednjem osmom dijelu Ustava, u kojemu je riječ o «odnosu prema Ustavu SFRJ», a koji se sastoji od jednoga jedinog člana, precizira se pravo Republike Srbije da zaštiti svoje interese, ako oni budu ugroženi «aktima organa federacije ili aktima druge republike», kojima se «narušava ravnopravnost Republike Srbije» (čl. 135.).

Izorno svrgavanje Miloševića pobudilo je u Crnoj Gori očekivanja da će se u novoj Srbiji naći demokratski i racionalan sagovornik za primjereno definisanje međusobnih odnosa Srbije i Crne Gore, kao suverenih država (republika). U kategorijama interesa, uzajamnosti i ravnopravnosti. Poštujući dostignuti stepen političke i ekonomske individualizacije Crne Gore. Oličena u politici Zorana Đinđića, moderna srpska elita činila se takvim racionalnim sagovornikom. Bio je preostao samo jedan strukturalni problem: navodno zajednička armija, namećući se kao čuvar navodno zajedničke države, otvoreno se neprijateljski držala prema legitimnim crnogorskim državnim interesima, stvarajući incidentne situacije i prijeteći vojnim sankcijama.

Monopol vojne sile bio je jedini element, koji je još nedostajao Crnoj Gori, da zaokruži svoju unutrašnju suverenost. Možda je dobra strana toga neprijateljskog prisustva i djelovanja armije bila u razobličavanju nekoć plemenitog ideala jugoslavenstva, u ime kojega se Crna Gora tretirala kao sumnjivi, remetilački faktor.

U razdoblju 2000.-2001. sazrila je u Crnoj Gori većinska politička svijest o potpunoj neodrživosti Jugoslavije, u bilo kom obliku. Zbiljsko nepostojanje savezne države i faktičku suverenost još je trebalo, na jedino politički primjeren i ustavno dopušten način, izraziti na referendumu o državnom statusu Crne Gore.

Što su razumjeli crnogorski građani, većinski, nije još razumjela i prihvatila EU, ni manjinski. Tačnije, razumjela je samo djelimično da Jugoslavija kao federacija doista više nije moguća, ni između Srbije i Crne Gore, da ideja južnoslavjanskog zajedništva neopozivo pripada prošlosti. Do tog razumijevanja došlo je zahvaljujući lucidnoj, dosljednoj i upornoj, politici internacionalizacije crnogorskoga nacionalnoga i državnog pitanja, koju su zagovarale ne samo svi relevantni politički akteri u Crnoj Gori, nego i crnogorsko iseljništvo u svijetu uopšte, a Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske posebno. Samopodvrgavajući se evropskoj pravnoj i političkoj arbitraži, Crna Gora bila je prisiljena da tempo i način ostvarivanja imperativa svoje državne politike uskladi s politikom EU i njezinom usporenom sposobnošću shvatanja i pragmatičnog rješavanja problema cijelog ovog regiona. Ocjenjujući da je nemoguć direktan dogovor Srbije i Crne Gore, EU im je nametnula sporazum (poznat kao «beogradski»).

Beogradskim sporazumom (u martu 2002.), prije pune četiri godine, rasformirana je savezna država Jugoslavija. Uspostavljena je «Državna zajednica Srbije i Crne Gore». Zajednica ili savez dviju država, najblaži oblik konfederacije (budući da čak ni moneta nije bila zajednička). Kao međunarodnopravni akt, s nad-ustavnom snagom, sporazum je priznao sve dotadašnje rezultate suverenističke politike Crne Gore.

Oslobodio je Crnu Goru istorijski potrošenog ideala jugoslovenstva i s vrata joj skinuo kva-zizajedničku armiju. Ali joj je nametnuo da ne smije sazvati referendum o svom državnom statusu, tri godine od potpisivanja. Pri čemu se, istina, izričito priznaje da se nakon isteka tog roka, referendum može raspisati i unaprijed jamči da će njegovi rezultati biti uvaženi od strane EU.

Potpisnik tog sporazuma, u ime Crne Gore, tadašnji Predsjednik Republike Milo Đukanović, državnički smiono preuzeo je na sebe svu političku odgovornost za čin, koji je crnogorski Ustav izričito zabranjivao. Jer se promjena «državnog statusa» Crne Gore ne može, po tom ustavu (čl. 3), izvršiti bez prethodno provedenog referenduma o tome. Pri tome je veoma karakteristično da EU nije palo ni na kraj pameti (pravne) da «dopusti» organizovanje referenduma o prihvatanju «Državne zajednice Srbije i Crne Gore». Stoga M. Đukanović, nakon takvog potpisivanja, državnički mudro vuče i drugi iznuđeni potez: povlači se s funkcije Predsjednika Republike.

Uspostavljen je, dakle, institucionalni provizorijum, da se dobije na vremenu. Kupljen je mir za barem tri (a pokazalo se i pune četiri) godine. Gnijili i krhki mir, koji se ipak mogao djelotvorno iskoristiti da se u nametnutom roku pametnom politikom suverenistička politika dovede do posljednjih konzekvencija i masovne većinske podrške crnogorskog demosa.

Što se, međutim, nije dogodilo. Omjer snaga «za» i «protiv» pune spoljne suverenosti u osnovi je ostao isti, kao i 2002. godine. Kako je to moguće? Kako je moguće da još uvijek supstancijalna manjina (do 40% po procjenama) crnogorskoga političkog tijela ne shvata da zajedničke države naprosto više nema, niti da je može biti? Niti da u novoj evropskoj konstelaciji ima ikakvog smisla?!

S time se valja suočiti sasvim brutalno: bilo je moguće razumjeti da dio crnogorskih građana i dalje optira za «zajedničku državu Jugoslaviju», dok je izgledalo da ona postoji i da je moguća. Ima, na apstraktnom nivou, mnogo dobrih argumenata da upravo takva federativna država najbolje odgovara političkim i ekonomskim interesima Crne Gore kao suverene republike. Ali samo na apstraktnom nivou. Takva federativna država ima «samo jednu» manu: *nije moguća!* A nije moguća, prvenstveno zato što je ne želi Srbija kao suverena republika. I s pravom je ne želi, jer želi biti posve suverena.

Time se ne želi reći da je proteklo razdoblje, nakon beogradskog sporazuma, bilo jalovo traćenje vremena. Neki su važni pomaci ostvareni u zaokruživanju crnogorske unutrašnje suverenosti, i na simboličkome (himna, zastava, službeni jezik) i na stvarnom planu (demontriranje jedinstvene vojske); obrazovan je i široki «Pokret za nezavisnu evropsku Crnu Goru». EU je dobila dovoljno vremena da se najzad ozbiljno pozabavi s problemom državne individualnosti Srbije. Za razliku od Crne Gore, kao države koja je voljna i sposobna samoograničiti svoju vlast na svoju teritoriju i svoje građane, Srbiji nedostaje taj presudni činilac suverenosti. Ona nije ni voljna ni sposobna pristati na sebe samu, u svojim granicama, ni na svoje građane: htjela bi zadržati Kosovo, ali ne i kosovske Albance; Crnu Goru smatra «drugim okom u glavi» i drugom srpskom državom; Republiku Srpsku «drugim plućnim krilom» objedinjene srpske nacionalne države. A radikalska Srbija još ne odustaje ni od odavno i zauvijek propale «srpske krajine» u Hrvatskoj.

A kao da sve to nije dovoljno, istovremeno se «zanosi» i potpuno suprotnim idejama o navodno «zajedničkoj državi» i tobože zdvaja zbog

antisrpske ostrvljenosti okolnih južnoslovenskih naroda. Neko ko ne voli ni samog sebe, mora vjerovati da ga i drugi mrze.

U nespemnosti da se oblikuje kao suverena država, u sistemu država, a u nesposobnosti da konačno odustane od nacionalističkih iluzija imperijalnog tipa - *današnja Srbija je najljući neprijatelj sebi samoj*. Najteži bolesnik u regionu.

Za razumijevanje i rješavanje srpskoga nacionalnoga i državnog pitanja nužna je sva politička pamet i dobra volja ovog svijeta, kao i pravi demokratski preporod srpskoga nacionalnog korpusa. Što može učiniti sama Crna Gora? Nema nikakvog valjanog razloga da Crna Gora, kao posljednja republika nekadašnje zajedničke države SFRJ, i dalje bude talac srpske političke agonije. Crna Gora može za Srbiju danas učiniti slijedeće: ukinuti opasnu opsesiju «zajedničkom sudbinom», prepoznati sebe kao suverenu nacionalnu državu i *priznati Srbiju kao suverenu nacionalnu državu*.

Kucnuo je čas da se najzad izađe iz višegodišnjega izvanrednog stanja i dokine provizorna tvorevina prividne državne zajednice ili saveza između Srbije i Crne Gore.

4. Crnogorski ogled s državom i opšta volja crnogorskog demosa

EU se opet umiješala i nametnula svoje kriterijume za referendum o konačnom rješenju državnog statusa Crne Gore i za njezino formalno međunarodno priznanje. Letvicu za «prolaz» digla je na samovoljnih 55% datih glasova, premda je uoči beogradskog sporazuma upozoravala crnogorsko vodstvo da je riskantno upuštati se u opšte izjašnjavanje, uz «nedovoljnu podršku» od samo 60%!

S obzirom na prethodno iskustvo i zatečeno stanje, sasvim je neobično da EU nije nametnula

Crnoj Gori najlogičnije moguće izjašnjavanje između dvije opcije: spoljne suverenosti, s jedne, i pravnog opravdanja statusa quo, s druge. Čini se da joj se nije svidjela sama mogućnost da crnogorski građani suvereno podrže bilo koju opciju!

Pažnju najprije zaslužuje formulacija referendumskog pitanja, koje, kako smo vidjeli, glasi: «Želite li da Republika Crna Gora bude nezavisna država sa punim međunarodno-pravnim subjektivitetom?». U poređenju s referendumskim pitanjem iz 1992., više se ne pretpostavlja da je Crna Gora suverena država, nego se naprotiv pita želi li se da bude suverena. Štaviše, pitanje je još neprimjerenije, jer se građane po Ustavu suverene države Crne Gore pita žele li da Crna Gora bude nezavisna. Nezavisna – ali od koga? Od provizorne i labave državne zajednice, u koju je dobrovoljno ušla? Od Srbije, koja je nije okupirala? I ne samo to: Crna Gora i ne teži da bude «nezavisna», nego naprotiv da kao suverena država bude potpuno civilizacijski «zavisna» od Evropske Unije.

Prava ironija istorije: dok je još bila samo normativno suverena, Crna Gora je sebi samoj postavila pitanje što joj je kao suverenoj činiti; danas kad je doista suverena, postavlja sebi pitanje želi li biti suverena.

Pravo pitanje s kojim se suočava Crna Gora, u ogoljenom smislu, naprosto je sljedeće: «Želite li da Republika Crna Gora bude država sa punim međunarodno-pravnim subjektivitetom?» Ali, tako postavljeno, postaje potpuno suvišno! Naime, kakvog ima smisla pitati građane države Crne Gore žele li da Crna Gora bude država?! To je isto toliko smisljeno koliko i pitati ih žele li biti građani, dakle politički slobodni ljudi. Jer građanin je građanin upravo po tome što iskazuje trajnu i nepokolebljivu slobodnu volju da ne bude puki podanik otuđene političke moći.

Prava formulacija pravog pitanja, kao što je svakome već i intuitivno jasno, zapravo glasi: «Da li ste za to da Crna Gora kao suverena republika prestane da živi u zajedničkoj državi Jugoslaviji, koje više nema, ili u državnoj zajednici sa Srbijom, koju ni Srbija ne želi?».

Ako čak ni na to i takvo temeljno pitanje nema nedvosmislenog i nadmoćnog većinskog odgovora crnogorskih građana, tada bi se moralo priznati da nema ni crnogorskog demosa, da se manjinski dio građana Crne Gore odbija identifikovati s vlastitom državom, da je osjećaju kao tuđu državu.

Kako je to moguće? Kakva je to država? Kakvi su to građani?

Prvu, najjasniju i najmanju skupinu čine formalni građani Crne Gore, koji to ne žele biti: prosrpske snage u Crnoj Gori, koje ne priznaju Crnu Goru kao državu. Za njih je Crna Gora geografski pojam, a Crnogorci tek pokrajinsko ime u sklopu srpske nacije. Stoga Crnu Goru smatraju integralnim dijelom srpske nacionalne države. Riječ je o minornim snagama, koje bi bile i sasvim politički irelevantne, da ne uživaju logističku podršku srbijanskih nacionalističkih krugova, kao i ideološku i organizacijsku potporu Srpske pravoslavne crkve.

Drugu, središnju grupaciju koja se opire punoj crnogorskoj suverenosti čine procrnogorske snage, građani koji se politički izjašnjavaju za «zajedničku državu». Pri tome su motivisani dubokom indignacijom nad postojećim sistemom vladavine u Crnoj Gori. Pribojavaju se da bi kidanje i posljednjih veza s Srbijom, omogućilo sadašnjoj političkoj vlasti da do kraja osnaži svoju moć, potpuno privatizuje državne resurse, baci pod noge vladavinu prava i sigurnost čovjekove ličnosti i vlasništva. Sadašnja im je vlast omrznula

i samu državu, koju više i ne doživljavaju kao vlastitu. Stoga su čak spremni i da odustanu od svoga građanskog subjektiviteta, pa da na referendumu – glasaju protiv crnogorske države, misleći da time glasaju protiv postojeće vlasti. Zasljepljeni mržnjom prema političkoj garnituri na vlasti, ne shvataju da time postižu upravo ono protiv čega se zalažu: održanje sadašnjeg sistema vladavine.

U treću kategoriju protivnika suverenističke politike, koja je vjerovatno i najbrojnija, mogu se uvrstiti brojni zbunjeni i uplašeni ljudi, koji se pribijavaju velikih promjena, jer im se čini da one vode u neizvjesnost i nepotrebne sukobe. Sebe i ne doživljavaju kao samosvjesne građane, koji odlučuju o svojoj sudbini, nego pasivno iščekuju koja će «strana pobijediti», da bi joj se potom s olakšanjem i u punoj sigurnosti priključili.

Protosuverenistički blok, koji sebe naziva unionističkim, heterogena je formacija sastavljena od žitelja Crne Gore koji ili ne žele biti crnogorski građani ili se to ne usuđuju ili fatalno brkaju državu sa trenutnom vlašću.

Zapitajmo se još jednom, s punom ozbiljnošću, zašto u protekle četiri godine nije suštinski ojačan politički front za suverenu državu? Čak ni pokret za suverenu Crnu Goru nije uspio bitno promijeniti zatečeni odnos snaga u društvenom tijelu, iako njegov program precizno obrazlaže a način djelovanja uvjerljivo pokazuje da suverena država Crna Gora nema alternative.

Izdvojio bih samo dva razloga, koja mi se čini važnim za razumijevanje paradoksa zašto građani crnogorske države odbijaju da to i budu.

Ogroman stepen personifikacije suverenističke politike Crne Gore, čini mi se glavnom preprekom za doista jednostavno izjašnjavanje građana za punu državnost. Kao i drugdje, u Crnoj Gori se

politički uspješni ljudi doživljavaju kao častohlepni vlastoljupci, meštri manipulacije, bez i minimalne etičke supstancije. Premda je u politici, barem na simboličkome i psihološkom planu, personifikacija neminovna, ona je u Crnoj Gori dosegla razmjere, koji bitno otežavaju i samu mogućnost normalnog funkcionisanja države, kao impersonalne vlasti. Čelni čovjek crnogorskoga državnog preporoda i strateg njezine politike osamostaljivanja Milo Đukanović, postao je fokusnom tačkom polarizacije crnogorskoga političkog tijela. Prema njemu nema ravnodušnih. Njegovo su državničko umijeće i politička odlučnost izvan spora. Ali mu se zato prigovara da se osilio, da se ponaša kao Gospodar crnogorski, da mu je vlast potpuno korumpirana i nepotistička, da svoje lične interese smatra državnima. Nema nikakve sumnje da je Milo Đukanović u svojim rukama koncentrisao ogromnu političku moć, ali je olako moralističko zanovijetanje prigovarati mu zbog toga, zaboravljajući da nije bilo drugoga puta da se opre izvanredno snažnim pritiscima, izvana i iznutra. Izvanredno stanje tražilo je i izvanredne mjere, bila je to borba za samoodržanje. Pravi problem je nastao kada se otvorila mogućnost izlaska iz takvog stanja. Ako je, naime, u teškoj političkoj borbi za nacionalnu samostalnost takav tip vlasti bio nužan, u borbi za demokratsku i liberalnu državu on postaje glavnim problemom. Faze izgradnje države ne smiju se brkati, tek nakon uspješnog referenduma o državi može se uspješno postaviti i rješavati problem njezina unutrašnjeg ustrojstva. Istorijskim uslovima nametnuto, postojeće izvanredno stanje generiše sadašnju strukturu vlasti. Suverena država, u punini svojih određenja, jedini je uspješan lijek protiv tog stanja. Stoga je od odlučne važnosti hoće li čelni čovjek crnogorskog bloka znati da

uvjerljivo predoči svim crnogorskim građanima kako će uspjeh na referendumu biti njihov uspjeh, uspjeh svakoga od njih pojedinačno, trijumf njihove demokratske odgovornosti i patriotske zrelosti. Da mu povjeruju da na referendumu dobijaju svi, suverenu državu kao opšte dobro.

Drugi važan faktor oklijevanja i uzdržanosti dijela građana da prigrle stvar crnogorske pune državnosti zacijelo je glasno i nametljivo *crnogorčenje*, nacionalistički ekskluzivizam koji truje atmosferu i političku scenu srozava na arenu bjesomučnih obračuna. Za njega nema nijansi, nema poželjnog duhovnog pluralizma, nema bogatstva u različitosti. Dijalog smatra slabošću, a argumente suvišnim. Vodi prave krstaške ratove protiv *same ideje drugotnosti*, striktno se kreće u mentalnom okviru duhovnih policajaca za koje postoje samo dvije kategorije: «prijatelji» (kojima je sve dozvoljeno) i «neprijatelji» (koje treba dotući svim sredstvima). Sebi su prisvojili «pravo» da budu jedini autentični tumači Ideje Crne Gore, toliko uzvišene da im je rijetko koji empirijski crnogorski građanin, od krvi i mesa, dovoljno nacionalno osviješten i dostojan da pristupi oltaru. Samozvani čuvari velike Ideje budno vrebaju na svaki nedopustivi znak mekopute sklonosti sumnjivome umovanju o dilemama i raznovrsnim modusima realizacije Ideje. Nijesu to nipošto veliki idealisti, ostrašćeni misionari u službi Otadžbine, nego naprotiv hladnokrvni egzekutori, u službi političke moći, koji se bave sistematskom proizvodnjom neprijatelja. Krvožednom retorikom proizvode atmosferu izvanrednog stanja i opsjednute tvrđave. Teško je precijeniti koliko je čestitih crnogorskih građana, Srba naročito, takvo dušmansko sumnjičenje otjeralo u suprotni tabor ili naprosto pasiviziralo. Nije riječ ni o kakvom marginalnom folkloru,

nego o proizvodnji haosa, nasilja i beznađa. Kao i drugdje, i u Crnoj Gori misionarski nacionalizam najgori je saveznik u političkoj borbi za vlastitu suverenu državu.

Može li referendum doživjeti neuspjeh? To bi značilo da Crne Gora, zasada, odustaje od sebe same. Ako je u prethodnom referendumu i mogla vjerovati da je njena budućnost kao «suverene republike» u spašavanju ravnopravne i dobrovoljne zajednice s drugima, danas takve mogućnosti više nema. Više niko, iole razborit, ne može imati iluzija da je moguća državna zajednica Crne Gore i Srbije. Utoliko se može s pravom očekivati da će politička i intelektualna elita Crne Gore (mahom organizovana u Pokret za nezavisnu evropsku Crnu Goru) znati do kraja uvjerljivo objasniti crnogorskoj javnosti da je ovog puta alternativa kristalno jasna: ili potpuno suverena Gora ili Crna Gora kao dio srpske države.

Od referenduma očekujemo da izrazi opštu volju crnogorskog demosa. Dakle, ne volju većine, volju najjače i najbrojnije grupacije. Nego volju pojedinačnog crnogorskog citizen koji će glasati o tome želi li biti građanin, imati svoju demokratsku državu. Referendum će uspjeti samo ako bude, kao što se i očekuje, kolektivni sud svih crnogorskih građana (bez obzira na sve sekundarne razlike među njima) o vlastitoj političkoj budućnosti. Dakle, sud građana-pojedinaca, a nipošto sud blokova, stranaka, etnosa. Jer je taj drugi sud uvijek pogrešan, čak i kad je većinski!

Još od dezintegracije SFRJ, Crna Gora nikako da se susretne sa svojim najboljim likom. Ali mu se postepeno i razborito približava, nepovoljnim uslovima uprkos. Ko bi rekao da će se crnogorski put prema punoj samostalnosti možda ispostaviti kao primjer političkog umijeća i odgovornosti

da civilizovano i bez unutrašnjih sukoba dovrši proces političkog subjektivisanja!

Crna Gora je, dakle, zakazala susret s istorijom: na *izbornom polju*. Biće to demokratski ogled crnogorskih građana, svakoga od njih pojedinačno, sa vlastitom spremnošću da budu politički slobodni. Da sebi u savremenim uslovima pošteno odgovore na začuđeno staro pitanje imperatorovo (Napoleona Bonaparte): **Черногорци, что такое?** Crnogorci, ko su oni?

Neotklonjivo pitanje koje im se – i nama, s njima! - evo već dva vijeka stalno iznova vraća kao egzistencijalna dilema o vlastitom nacionalnom identitetu.

Ogledaće će se, građani crnogorski, sa samima sobom, u ogledalu ustavnog referenduma. Pokazaće svima, sebi ponajprije, jesu li «sposobni za zakonodavstvo» (Rousseau), kao suverena država, u ambijentu evropskih integracijskih procesa.

Crnogorski ogled s državom, *par titre*, prijateljski je *hommage* značajnoj knjizi *Dva ogleda s državom* (1984.), eminentnoga teoretičara i intelektualca Pavla Jovanovića. Priznanje spoznajnim moćima analitičkog uma i dokaz da Minervina sova započinje svoj let kada hoće, a ne tek u predvečerje!

Male države u Europskoj uniji: izazovi za Hrvatsku i Crnu Goru

piše: *Damir Grubiša**

1. Aktualnost promišljanja uloge malih država u EU

Europsko proširenje na osam tranzicijskih zemalja Srednje i Istočne Europe i dvije male Mediteranske zemlje, reaktualiziralo je raspravu o malim zemljama-članicama u EU. Do 2004. godine status malih država-članica imale su, u EU, Luxembourg, Irska i Danska. Irska je primjer uspješne zemlje, koja se integracijom u EU brzo razvila i prešla u skupinu razvijenijih europskih zemalja. Proširenjem iz 2004. godine obitelj "malih država" proširila se zemljama koje spadaju u kategoriju malih zemalja kao što su to Malta, Cipar, Slovenija, te Baltičke zemlje Litva, Latvija i Estonija. Karakterističan je slučaj Malte, koja sa svojih 300.000 stanovnika doživljava velike probleme u odnosima sa EU upravo zbog svoje veličine: s jedne strane, Malta je dobila po Ugovoru iz Nice šest mjesta u Europskom parlamentu nasuprot Njemačkoj koja je dobila 99 mjesta u tom istom Europarlamentu. Na taj način jedan europarlamentarac iz Malte zastupa oko 50.000 glasača, dok jedan europarlamentarac iz Njemačke zastupa oko 850.000 glasača. S druge strane, Malta zbog svoje male veličine nije još uvijek integrirana u sustav odlučivanja EU na svim razinama, gdje je potreban velik broj ljudi iz svake zemlje-članice koji mora sudjelovati u velikom broju odlučujućih ili konzultativnih tijela EU, u kojima se donose bitne odluke od značaja za sve članice, a osobito za male zemlje. Iz ovoga nesrazmjera proizlazilo bi da je Malta, kao mala zemlja, jača u EU od Njemačke, jer njezinih 5 glasova u Europskom parlamentu razmjerno više teže od njemačkih 99

glasova, iako se te dvije zemlje ne mogu usporediti po drugim pokazateljima. Međutim, ako se uzme u obzir da Europski parlament nema ulogu koju imaju nacionalni parlamenti već još uvijek u njemu dominiraju procedure suglasnosti, savjetovanja i suradnje nasuprot suodlučivanju, dok uopće ne postoji mogućnost autonomnog odlučivanja niti samostalnog donošenja propisa od značaja za život EU, onda vidimo da je ova revalorizacija uloge malih država-članica u Europskom parlamentu tek od simboličnog značaja. Prava moć pojedine države-članice iskazuje se u Europskom vijeću, gdje je također uvedena korekcija u razmjernoj zastupljenosti malih država, po kojoj male države imaju, opet, razmjerno veći utjecaj u odlučivanju nego velike zemlje. Međutim, izjednačavanje uloge malih i velikih država najviše dolazi do izražaja u dosadašnjem sustavu naizmjeničnog predsjedavanja Europskom unijom kao i u kompoziciji Europske komisije, gdje je svaka država-članica zastupljena sjednim povjerenikom. Ali novi, kontroverzni Europski ustav predviđa ograničavanje domašaja tog formalnog izjednačavanja malih država s velikim unutar sustava EU, dajući istovremeno malim državama veću težinu u stvaranju koalicija prigodom odlučivanja i u procesu višerazinskog upravljanja koji uvodi elemente deliberativne demokracije u sustav rada europskih institucija.

Zbog toga je za male države, kao što je to Hrvatska, itekako značajno procijeniti svoje buduće mjesto u članstvu Europske unije, kako bi se smanjile negativne posljedice koje donosi položaj male zemlje u EU i iskoristile sve mogućnosti za sudjelovanje u sustavu odlučivanja u EU, kojima bi se prevladala ograničenja koje donosi status male države u EU. To vrijedi i za Crnu Goru na putu osamostaljenja, koje uključuje i

krajnji cilj ulaska buduće samostalne Crne Gore u Europsku uniju. Zato je potrebno analizirati sadašnje stanje EU, implikacije koje donosi novi Europski ustav bez obzira na to u kojem će se on obliku primijenjivati, te proces europeizacije koji zahvaća sve zemlje u tranziciji, a posebno male države na putu u članstvo EU. Uz to, potrebno je analizirati i dileme u vezi s proširenjem Europske unije na zemlje Zapadnog Balkana, te perspektive rješenja aktualne krize Europske unije. Time ćemo se pozabaviti u ovom radu, svjesni koliko je to tek početak ozbiljne rasprave koja mora uključiti ne samo razinu političke znanosti, već i opću političku debatu u Hrvatskoj i Crnoj Gori.

2. Stanje Europske unije danas

Nakon dva uzastopna šoka koji su potresli EU - prvi je bio neuspjeh referenduma o Europskom ustavu u Francuskoj i Nizozemskoj u svibnju i lipnju 2005., a drugi je bio neuspjeh pregovora o proračunu u jesen iste godine, izgledalo je kao da se otvorila nova Pandorina kutija zla, ovoga puta u liku krize Europske unije. Europski su političari, dotada opredijeljeni za produbljenje i proširenje europskih integracija, gotovo preko noći prešli u tabor europskepticizma. Još su očevi-osnivači Europske zajednice utvrdili da će se proces integracije u Europi odvijati kroz dva osnovna oblika: kroz produbljenje i kroz proširenje. Produbljenje je karakteristika integracijskog procesa koja se očituje u sve čvršćoj funkcionalnoj i političkoj povezanosti zemalja uključenih u integracijski proces. Takvo je produbljenje dovelo do sve "čvršćeg saveza između europskih zemalja", a europska integracija je prolazila kroz sve više oblike povezanosti. Isprva je to bila samo Zajednica za ugljen i čelik; iz nje je nastala

Europska ekonomska zajednica prvenstveno kao zajedničko tržište, da bi potom proces produbljenja doveo do podizanja razine integracije na jedinstveno tržište i ekonomsku zajednicu, a na kraju je proces kulminirao stvaranjem europske političke zajednice i donošenjem ustavnog okvira za takvu "produbljenu Europu". Druga osnovna osobina europske integracije, proširenje, otvorila je perspektivu širenja europske integracije na nove članice, a tako se mijenjala i bit integracije, od "Europe tržišta" do "Europe vrijednosti", shvaćenih prvenstveno kao političkih vrijednosti koje povezuju ujedinjenu Europu i privlače nove članice.

Sada, kada je u krizu zapao proces produbljenja i kad je došlo do zastoja u stvaranju "sve čvršćeg saveza" europskih zemalja, i proces je proširenja naizgled zapao u krizu. Europski političari su odmah upozorili da je jedan od ključnih razloga što su građani Francuske i Nizozemske odbacili Europski ustav baš to, što je naglo proširenje izazvalo bojazan od daljnjeg proširenja koje, navodno, ugrožava dosadašnja dostignuća integracije. Tako su nedavno najviši europski dužnosnici - među njima i dvojica povjerenika, članovi Europske komisije, izrazili svoju skepsu u svrsishodnost daljnjeg proširivanja. Gunther Verheugen, povjerenik za proširenje u Prodijevoj i povjerenik za energiju u Barrosovoj komisiji, pozvao je na preispitivanje daljnjeg procesa proširenja, a pridružila mu se i Benita Waldner Ferrero, europska povjerenica za vanjske poslove. Njima dvoma prišli su i drugi europski političari, počevši od samog predsjednika Europske komisije Barrosa, koji je izjavio da je potrebno ponovno pokrenuti raspravu o Turskoj, navodeći u prilog tome da su francuski i nizozemski glasači rekli "ne" baš zahvaljujući strahu od turskog ulaska

u EU. "Moramo najozbiljnije razmotriti signal koji su nam poslali glasači u vezi s Turskom", rekao je Barroso, dodajući da su pregovori otvoreni proces, da ne moraju nužno završiti punopravnim članstvom. Političari u Njemačkoj i Francuskoj brzo su se prihvatili takva gledišta, koristeći rezultate za lansiranje svojih kampanja za usporavanje procesa proširenja. Tako je Angela Merkel, njemački kancelar, izjavila da je EU dostigla "granicu svoje sposobnosti da integrira druge zemlje". Francuski ministar unutarnjih poslova Nicolas Sarkozy, kojeg mnogi vide i kao mogućeg nasljednika Jacquesa Chiraca na mjestu predsjednika Francuske, pozvao je EU da suspendira svako daljnje proširenje. "Moramo suspendirati proces proširenja bar dok ne moderniziramo institucije Unije", rekao je Sarkozy.

Iako izgleda da je umor od proširenja bio jedan od glavnih razloga za odbacivanje Ustava, na kraju ispada da to ipak nije tako. Naime, podaci iz istraživanja Eurobarometra, specijalizirane agencije Europskog statističkog ureda pokazuju da je razlog proširenja bio vrlo nisko na listi razloga zbog kojih su francuski i nizozemski glasači odbacili Europski ustav. Istraživanje javnog mnjenja pokazalo je da je samo 6 posto nizozemskih glasača koji su glasali "ne" navelo kao razlog strah ili umor od proširenja, dok je svega 3 posto navelo kao razlog daljnju ekspanziju EU na Tursku i Zapadni Balkan. U Francuskoj se dogodilo obrnuto: 3 posto glasača navelo je proširenje kao razlog za odbijanje ustava, dok je 6 posto glasača bilo protiv ulaska Turske u EU. Pravi razlozi za odbacivanje ustava su sasvim drukčiji od onih koje navode europski političari: glavni razlog za "ne" u Nizozemskoj bio je, prema rezultatima istraživanja, nedostatak

informacija o Ustavu za što se opredijelilo 32 posto ispitanika. Na drugom mjestu je strah od gubitka suverenosti za što se izjasnilo 19 posto, a na trećem mjestu je nezadovoljstvo vlastitom vladom, što je izrazilo 14 posto ispitanika. Čak 66 posto glasača koji su rekli "ne" Ustavu izjasnilo za ponovno pregovaranje o tekstu Ustava da bi se bolje zaštitili nizozemski interesi. U Francuskoj je glavni razlog za odbacivanje Ustava bio strah od posljedica Ustava na zapošljavanje u zemlji, za što se izjasnilo 31 posto ispitanika, a drugi razlog je loša ekonomska situacija u zemlji za što se izjasnilo 26 posto ispitanika, dok je na trećem mjestu vjerovanje da Ustav previše zagovara liberalno tržište, nasuprot socijalnim stečevinama. Kada se to uspoređi s retorikom europskih političara, nameće se jedan zaključak: europski političari su obezglavljeni i ne znaju o čemu govore. Prema ovim podacima - a o njima će morati povesti računa i oni koji su ishitreno požurili dati svoje proizvoljne ocjene o razlozima za "ne", proširenje ne bi uopće smjelo doći u pitanje, već bi se moralo nastaviti po zacrtanom planu.

Protekla je godina za Europsku uniju bila pravi kontrapunkt slavnoj 2004. godini, kada je EU dostigla svoj vrhunac: 1. svibnja 2004. EU je doživjela povijesno, peto proširenje. Povijesno po tome, što je osam tranzicijskih zemalja ušlo u EU i što je to bilo najveće proširenje u povijesti EU. Drugi vrhunac je EU doživjela 29. listopada iste godine, kada je u Rimu potpisan Ugovor o uspostavljanju Ustava za Europu, poznat i kao Ustavni ugovor. Tada je izgledalo da su se ostvarile najsmionije želje očeva-osnivača ujedinjene Europe: proces integracije istodobno je napredovao na dva plana, na planu proširenja i na planu produbljenja. Takav razvoj događaja dao je zamah porastu eurooptimizma diljem Europe. Izgledalo je kao

da će daljnji razvoj europske integracije donijeti nužnu konsolidaciju europskoj ekonomskoj i političkoj konstrukciji. Mnogi su komentatori nazvali 2004. godinu *annus mirabilis*, što će reći “čudesna godina” uspjeha na svim planovima. No nakon što je taj *annus mirabilis* prošao, sljedeća se godina, 2005., pokazala kao pravi *annus terribilis*, što će reći “užasna godina”. Porast eurooptimizma naglo je splasnulo nakon hladnog tuša referendumskog neuspjeha Ugovora o uspostavi Ustava za Europu u Francuskoj i Nizozemskoj. Pokazalo se da je nagli uspjeh EU izazvao i nemale strahove od budućnosti. S jedne strane, naglo i brzo proširenje, dotad neviđeno u povijesti EU, izazvalo je strah i nesigurnost u razvijenim zemljama. Taj je strah protumačen kao bojazan od naglog priljeva radne snage siromašnijih zemalja na tržište rada razvijene Europe, što bi se moglo odraziti u porastu konkurencije i nezaposlenosti domaće radne snage. S druge strane, Ustav nove Europe pričinio se mnogima kao ugrožavanje nacionalnog suvereniteta i identiteta, pa čak i kao trijumf liberalnog tržišta nad dostignućima socijalne države. Iz mješavine nerazumijevanja, neinformiranosti i nezadovoljstva vlastitim vladama i politkom, nastao je amalgam nezadovoljstva francuskih i nizozemskih glasača.

Krajem godine, pak, tijekom britanskog predsjedanja EU, došlo je do najveće “budžetske krize” u povijesti EU. I dosada su izbijale proračunske krize, gotovo u pravilu pri kraju svakog razdoblja “financijske perspektive EU”, kako se eufemistički naziva sedmogodišnji proračun ujedinjene Europe. I kao što je premijer Luxembourga Jean-Claude Juncker, predsjedavajući EU tijekom prvog semestra 2005. godine primijetio, Europa se našla ne u krizi, već u “dubokoj krizi”. Ta se kriza protegnula

i na gotovo cijeli drugi semestar 2005. godine. Debate o proračunu i teška konfrontacija između Velike Britanije i drugih zemalja članica prijetila je gotovo cjelokupnom paralizom Unije. No veliku je utjehu izazvao jedan drugi, pozitivan pomak: početkom listopada EU je donijela još jednu “povijesnu odluku”, daleko manju od one koja je donesena prigodom primanja u članstvo skupine od deset novih država, ali dalekosežnije po dugoročnim implikacijama. U noći od 3. do 4. listopada 2005. donesena je odluka o početku pregovora s Hrvatskom i Turskom. I jedna i druga zemlja imaju veliku simboličku vrijednost: Hrvatska je prva zemlja koja je proizašla iz rata na tlu bivše Jugoslavije i prva je od Zapadnobalkanskih zemalja koje također teže članstvu EU. Pregovori s Hrvatskom, koja je sa EU sklopila sporazum o pridruživanju najnovije generacije, znače i afirmaciju politike prema cijeloj regiji, ali i prema zemlji koja je prva u regiji poharanoj ratom provela značajne ekonomske i društvene reforme i oslobodila se balasta nacionalizma, rasizma i ksenofobije i koja u potpunosti, za razliku od drugih zemalja u regiji, surađuje s Haškim sudom. A što se tiče Turske, EU po prvi puta zakoračuje na područje jedne druge civilizacije i time dokazuje privlačnost europskog političkog, ekonomskog i socijalnog modela za druge kontinente i rubna područja, što je odmah našlo odraza i u Euro-mediterranskoj konferenciji na kojoj je usvojena inicijativa Španjolske i Turske o pokretanju dijaloga civilizacija, nasuprot “sukobu civilizacija” koji potiču imperijalne politike. Time se afirmira i model “europeizacije”, koji predstavlja efikasnu zaštitu od negativnih učinaka globalizacije.

Na kraju je zahvaljujući fleksibilnosti Velike Britanije usvojen i novi proračun EU, gotovo *in extremis*, na samom kraju mandata

predsjedavajućeg. Velika Britanija je odustala od dijela svog rabata, izbornog još za vlade Margareth Thatcher, a zauzvrat je dobila obećanje da će EU razmotriti i redefinirati svoju poljoprivrednu politiku, koja po mišljenju velikog broja analitičara ide u korist Francuske kao najvećeg poljoprivrednog proizvođača u Europi. Tako je zahvaljujući tome što je prevladao razum i realna procjena nacionalnih interesa i interesa građana pojedinih država-članica, izbjegnuta katastrofa. *Annus terribilis* srećom nije završio kao katastrofa, što su već prognozirali eurofobi. Velika Britanija je uspješno zaključila svoje šestomjesečno predsjedavanje Europskom unijom, upisavši u svoj pozitivni "score" početak pregovora s Hrvatskom i Turskom i ostvareni kompromis oko proračuna, koji je pak završio odricanjem Britanaca od jednog dijela svojeg privilegiranog rabata, protiv kojeg su ustale osobito nove članice. Među njima je ključnu ulogu odigrala Poljska, tradicionalni saveznik Velike Britanije, čiji su predstavnici inzistiranje na rabatu doživjeli kao direktni napad na svoj razvoj u unutar EU. Kakva će biti ova 2006. za Europsku uniju? Štafetna palica predsjedavajućeg prešla je na Austriju, koja se žestoko usprotivila početku pregovora s Turskom. No pregovori sada idu svojim tijekom, a najvažniji je posao sada rasprava o budućnosti Ustava - i tu će se pokazati njezino tradicionalno diplomatsko umijeće.

3. Europski ustav Ustav i kriza proširenja

Nacrt ustava Europske unije, što ga je izradila Europska konvencija na čelu s Valery Giscard D'Estaingom, rasplamsao je veliku polemiku o onome što bi Europska unija morala biti. Stara polemika između federalista koji su u europskom ustavu vidjeli put za ostvarenje Sjedinjenih

Europskih Država, i interguvernmentalista, koji žele samo takvu EU za koju se nacionalne države dogovore, prelomila se i preko ustavnog nacrt. Sukob je završio pobjedom one struje, koja je već jednom, u Maastrichtskom sporazumu, pojam "Federalna" zamijenila pojmom "sve bliža unija" (engl.: *ever closer union*). Federalna kvalifikacija je tako izbačena iz prvog članka Europskog sporazuma koji opisuje način na koji djeluje EU. Unatoč tome, dokument predviđa proširenje europske procedure na područja koja su dosada bila sastavnim dijelom kompetencija nacionalnih vlada, kao što su energija, svemirska istraživanja i slično. Glasovanje kvalificiranom većinom postat će glavna norma, dok je jednoglasnost odluka predviđena samo u eksplicitnim slučajevima. Takva odluka predstavlja značajan korak u procesu europske integracije, čime se radikalno mijenja pravna osobnost EU: ustav EU i pravo europskih institucija stječu primat nad pravom država-članica.

Konsenzus oko potrebe za usvajanjem Europskog ustava nije, međutim, ostvaren i oko njegovog teksta. Primjedbe su bile brojne, i zbog toga je posao Međuvladine konferencije produžen, iako je talijanska diplomacija inzistirala da se sav posao oko usvajanja Ustava dovrši do kraja 2003. godine.

Ovaj specifični nad-ustav, koji mnogi nazivaju europskom "Magnum Chartom" po uzoru na britansku Veliku povelju sloboda što ju je početkom dvanaestog stoljeća donio kralj Ivan Bezemljaš, trebao se usvojiti općim europskim referendumom, ali oko toga nije bio postignut konsenzus. Britanski premijer Blair protivio se referendumu, a s njim i predstavnici takozvanih "malih zemalja", koje će 2004. godine postati punopravnim članicama EU. Novim članicama EU pridružile su se i neke

stare članice, ali se ispostavilo da su male zemlje nezadovoljne promjenom načina rada u novoj EU za 21. stoljeće. Nisu to baš samo male zemlje poput baltičkih država i Slovenije, već i respektabilne članica EU kao što su Danska, Finska, Švedska, Irska pa čak i Grčka i Austrija. Ono što se ne sviđa malim državama to je ukidanje konsenzusa kod odlučivanja i reforma Europske komisije koja će se sastojati od samo 13 europskih povjerenika, dok će svaka zemlja imati pravo da imenuje svog povjerenika, ali će taj biti bez prava glasa. Male zemlje se protive i ukidanju rotacije predsjedničkog mjesta, što znači da male zemlje više ne bi mogle čak ni za tako kratko vrijeme od šest mjeseci doći na kormilo EU. Za male zemlje je zadržavanje prava veta značajno sredstvo za niveliranje sukoba između velikih i malih, ali su tvorci europskog ustava ipak ocijenili da je EU institucionalno izgrađena tako da podnese maksimum 15 članova, a ne čak 25, koliko ih ima nakon velikog "bing banga" - proširenja s deset novih članica.

Bez obzira na odluku da svaka zemlja samostalno odluči hoće li Europski ustav ratificirati u parlamentarnoj proceduri ili na općenarodnom referendumu, sve to stavlja pred nove kandidate kao što je Hrvatska, ali i zemlje koje teže kandidaturi kao što su to zemlje Zapadnog Balkana, hitni i neodložan zadatak, da se pripreme za recepciju osnovnih vrijednosti iz Ustava i prilagode političkom modelu EU. Kao što su se zemlje Višeogradske skupine počele pripremati dugoročno za članstvo u EU još 1993. godine, tako bi i Hrvatska i zemlje Zapadnog Balkana morale slijediti njihov primjer. Tada su, naime, u Češkoj, Mađarskoj i Poljskoj osnovane prve katedre za europske integracije i europsko pravo. U Poljskoj je čak te godine osnovan i poseban "Europski koledž", a čak je i Rumunjska

- tada vrlo daleko od europskih integracija, 1994. osnovala poseban Fakultet za europske studije. Naravno, uz to je išla i dugoročna akcija pripreme svih sektora državne administracije za djelovanje unutar EU: državni činovnici su morali svladavati složeno europsko pravo, a suci i tužitelji su prošli specifično školovanje u primjeni ljudskih prava u europskom sustavu.

Ugovor o Ustavu za Europu što ga je pripremila Europska konvencija bio je potpisan u Rimu, 29. listopada 2004., za vrijeme talijanskog predsjedništva. Polemike oko tog teksta rasplamsale su se prije njegova donošenja, tijekom ratifikacije i, osobito, nakon propasti referenduma u Francuskoj i Nizozemskoj u svibnju i lipnju 2005. godine. No oštre kritike došle su iz redova malih država, i to onih koje su 2004. ušle u članstvo EU i tako "Europu petnaestorice" pretvorile u "Europu dvadesetpetorice". Za većinu novih članica europski ustav nije pošao najboljim putem. Kako ističe jedan od najpoznatijih euroskeptika, slovenski ekonomist svjetskog glasa Jože Mencinger, Europska unija će se pretvoriti u sustav vladavine velikih naroda nad malim, ili - kako je to Mencinger slikovito prikazao - u neku novu Austro-Ugarsku ili čak neku novu Jugoslaviju. S Mencingerovim mišljenjem slažu se i euroskeptici iz drugih malih zemalja, a najglasniji su oni iz Baltičkih zemalja. Novi ustav doista jača ulogu i položaj europskih institucija. U toj novoj Europskoj uniji kakva će startati nakon stupanja na snagu novog Ustava mnoge se male zemlje-članice neće moći prepoznati. Prvi sukob izbio je oko prerogativa predsjednika Europskog vijeća. Uvođenje ustanove predsjednika Europskog vijeća ukinut će rotacijsko predsjedavanje, na koje su mnoge zemlje računale kao na poligon za vlastitu međunarodnu afirmaciju i kao okvir za

uspostavljanje jednakosti između malih i velikih nacija. Uvođenje predsjednika Europskog vijeća zdušno su podržavale velike nacije, dok se većina parlamentaraca "malih nacija" usprotivila figuri predsjednika EV. Taj bi predsjednik, čulo se na raspravi u Strasbourgu, mogao čak uzurpirati prerogative predsjednika Europske komisije, a ukidanje rotacije onemogućava malim državama da one ikad dođu na jednu od vodećih pozicija, jer će ih preglasati glasačka mašinerija u kojoj veće države raspolažu s više glasova i utjecaja.

Svojevremeno je iz Hrvatske došlo najviše kritike na prijedlog Slobodana Miloševića da u Jugoslaviji uvede principi "jedan čovjek, jedan glas". Sada se to uvodi u Europsku uniju, ali za razliku od majorizacije Miloševićevskog tipa, u europski ustav ubačeni su i institucionalni mehanizmi za ublažavanje opasnosti od majorizacije. Naravno, ukidanje rotacije znači i ukidanje veta, odnosno principa konsenzusa za donošenje odluka. Prema Giscard d'Estaingu, glavnom arhitektu novog europskog ustava, veto je dobro funkcionirao u Europi šestorice, pa čak i u Europi dvanaestorice. Već je u "Europi petnaestorice" počeo pokazivati negativne efekte, a tek bi se u Europi dvadesetpetorice moglo dogoditi da princip veta blokira rad EU.

Zato su europski ustavotvorci propisali, da će među 732 europarlamentarca svaka zemlja biti zastupljena proporcionalno, ali će se primjenjivati "regresivno-proporcionalna metoda" izračunavanja mjesta, po kojemu će najmanje zemlje dobiti najmanje četiri mjesta, što znači da će velike zemlje biti zakinite. To će se načelo primjenjivati do 2009., što znači da je taj model predviđen za sljedeću rundu proširenja, tj. s Bugarskom i Rumunjskom. Nakon toga primjenjivat će se opet načelo proporcionalnog zastupstva.

Da bi djelomično zadovoljili kritike i primjedbe malih država, ustavotvorci su izmislili prilično složenu metodu "kvalificirane većine" potrebne za donošenje odluka, što znači da će neke odluke biti donesene tzv. "dvostrukom većinom", a to znači da će za punovažnost neke odluke biti potrebna većina država koje predstavljaju najmanje tri petine stanovništva Europske unije. Jasno je i da će takvo odlučivanje deprivilegirati male zemlje i time njihove interese staviti u drugi plan. Dosada su se odluke, temeljem sporazuma iz Nice, donosile složenim sustavom tzv. "ponderiranog glasovanja", kojim je svakoj državi dodijeljeno nekoliko poena, prema regresivno-proporcionalnom načelu broja stanovnika. Ulaskom novih i malih država postavlja se pitanje kako će njihovi interesi biti zaštićeni, ukoliko se oni nađu u sukobu s interesima većine. Zato je novi europski ustav morao ovoga puta uvesti i "suspenzivnu klauzulu": ako se jedna zemlja nađe u koliziji s vrijednostima EU, tada će se običnom većinom moći ta zemlja suspendirati, a po prvi puta se utvrđuje i način izlaska jedne zemlje iz članstva.

No to su tek ekstremne mjere. U praksi, male će se zemlje naći odmah uvučene u interesne sukobe prilikom donošenja europskih propisa. Kako navodi jedan od kritičara "birokratskog besmisla" Europske unije, kako će se male zemlje oduprijeti, recimo, europskoj direktivi 316/68 koja predviđa da se cvijeće može prodavati samo u buketima po 10 komada? Dosada se nitko na tu direktivu nije osvrtao, kao ni na propis koji određuje, recimo, kolika mora biti zakrivljenost kiselih krastavaca koji mogu doći na europsko tržište? A što ako neka zemlja prekrši europsku direktivu broj 548/89 kojom se noćna košulja u EU može koristiti samo danju? Europska unija postaje, očito, ozbiljna institucija - u kojoj će vrlo

brzo isplivati na površinu jaz između velikih i malih zemalja, a za to valja jako dobro pripremiti.

Novi ustav, iako je plod brojnih kompromisa, ipak će omogućiti funkcioniranje takvog "Leviathana" - političkog monstruma kakav još nije viđen u povijesti. Europska unija tako postaje jedinstvena politeja - politička zajednica u povijesti: u njoj se isprepleću klasične osobine države (zapravo nadržave) s prerogativama klasične međunarodne organizacije; institucionalna autonomija i inicijativa isprepleće se s intergovernmentalnim (međuvladinim) arbitriranjem; legitimitet neposredno biranog parlamenta isprepliće se s birokratskom nelegitimitetnošću nametnutih izvršnih tijela. Sve to čini ovu novu, proširenu EU plodnim tlom za eksperimentiranje i za vježbu u konstitucionalnom inženjeringu. Vjerojatno bi veliki liberalni filozof Karl Popper bio zadovoljan što je "utopijski inženjering", koji po njemu rađa totalitarne režime, prepustio polje "korak-po-korak inženjeringu", odnosno pragmatičnom uređenju institucija koje se onda nužno formiraju kao rezultat kompromisa i prekarnih ravnoteža snaga.

No institucionalna arhitektura ne izgleda više kao neka veća zapreka, čim se usvoji ustav. Iako Frits Bolkenstein, nizozemski povjerenik i član Europske komisije, u knjizi o proširenju EU tvrdi da što je veća skupina, to se manje odluka može donijeti. Brojka petnaest je gornja granica efikasnosti jednog takvog sustava, kaže on. No ipak prevladava vjerovanje da će cijela europska "dvadesetpetorica" zdušno prionuti izgradnji novih institucionalnih mehanizama, u kojima će biti smanjen rizik preglasavanja, arbitriranja i neučinkovitosti.

Realni problem koji zabrinjava euroskeptike je drugi, a to je vječno pitanje čovječanstva - novac. U

redove EU ušlo je deset zemalja, koje su se odmah svrstale među siromašnije članice, što navodi na logičnu bojazan od prenapregnutosti europskih financija, od proračuna do isušivanja strukturalnih fondova koji neće biti u stanju apsorbirati sve zahtjeve novih zemalja članica. U takvoj situaciji neće se moći više ponoviti uspjeh, kao što je to bio rapidni razvoj Irske nakon što je ušla u EU. Za eurokrate bi spas bio da hoće u novu EU ući bogate europske zemlje kao Norveška i Švicarska: tada bi se moglo računati i na alimentiranje unijinih fondova za pomoć razvoju. Ovakvo pozitivno efekat ulaska u EU neće se odmah osjetiti u "novoeuropskim" članicama. Nekima od njih, kao što su to Slovenija, Mađarska i Češka to neće biti ni potrebno, ali će zato porasti razočarenje Unijom u manje razvijenim novim članicama. Sve to upućuje na jedno prilično tegobno razdoblje iza "big-banga". Dovoljno da potakne i porast euroskepticizma među budućim kandidatima - primjerice i u Hrvatskoj.

4. Europska Unija i Zapadni Balkan

Bilo je samo pitanje vremena kada će Europska komisija ponovno pokrenuti pitanje regionalne suradnje zemalja Zapadnog Balkana. Za razliku od kopenhaskih kriterija za prijem novih članica u EU, Hrvatska je trenutku kada je prihvaćena njezina kandidatura dobila i nekoliko posebnih kriterija. Ti se kriteriji mogu nazvati i postkopenhaski, ili bivše-jugoslavenski, ili pak Zapadno-balkanski. Naravno, nama bi iz razloga frustriranosti hrvatskog javnog mnjenja odgovaralo da ih nazovemo prvim imenom, ali su u praksi oni ipak "regionalno-zapadnobalkanski" kriteriji. Oni se odnose na zemlje koje su prošle kroz ratove na tlu bivše Jugoslavije. Iz te skupine zemalja izdvojena je

Slovenija, koja je u međuvremenu uspjela priključiti se kompoziciji srednjo-istočnoeuropskih zemalja koje su ušle u EU u petom proširenju. Uspjela bi to i Hrvatska, da nije kasnila sa svojim reformama i demokratizacijom. Toga moraju biti svjesni svi oni, koji se protive prijedlogu Europske komisije da se uspostavi zona slobodne trgovine na području zemalja Zapadnog balkana. Da je Hrvatska imala normalan politički, ekonomski i društveni razvoj u razdoblju od 1995. do 2000., tada bi i ona bila ušla u EU 2004. godine. No kao što znamo Hrvatska je dobila popravni ispit za ulazak u Vijeće Europe, predvorje za članstvo u EU, 1997. godine, kada je ocijenjeno da demokracija u Hrvatskoj ne funkcionira po europskim načelima, odnosno po kriterijima koje je postavio Kopenhaški summit EU 1993. godine. Hrvatska je izgubila dragocjenih pet godina, za vrijeme kojih se Slovenija uspjela otrgnuti iz okruženja bivše Jugoslavije. Hrvatska je zahvaljujući autoritarnoj vladavini predsjednika Tuđmana i HDZ-a propustila taj vlak, a nakon toga joj je ponuđen "konvoj" u vidu skupine zemalja koje su u međuvremenu krenule putem reformi. Hrvatska je osporavala svoju pripadnost konvoju, jer bi to značilo da će zemlje Zapadnog Balkana ući u paketu, i uspjela je nametnuti svoju koncepciju "regate", što znači da će dostignuća svake od zemalja tog područja biti ocijenjena individualno i tako je kvalificirati za članstvo u EU.

No prvi korak učinjen je tijekom samog pregovaranja o sklapanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Hrvatski su se pregovarači oduprli okviru koji je ponuđen iz Bruxellesa i založili se za posebnu formulaciju o obvezi Hrvatske da sa susjednim zemljama sklapa bilateralne, a ne multilateralne sporazme o regionalnoj suradnji. Istini za volju, takvom rješenju utro je put pregovarački proces koji je započela Makedonija

1999. godine, godinu dana prije Hrvatske. Makedonski pregovarači su također imali primjedbe na predložene formulacije Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju njihove zemlje EU. U to doba je na vlasti u Srbiji bio još uvijek Slobodan Milošević, a upravo te godine izbila je Kosovska kriza koja je završena intervencijom NATO-a i bombardiranjem Beograda. Razumljivo je da su i makedonski pregovarači odbijali pristati na ideju o regionalnoj suradnji s "krvnikom s Balkana". Tako je Hrvatska uspjela, godinu dana kasnije, slomiti otpor briselskih pregovarača i ubaciti klauzule o "regionalnoj suradnji *sui generis*", što će reći da je prihvatila ideju regionalne suradnje, ali je ponudila svoje specifično rješenje koje se sastoji u tome da se umjesto multilateralne regionalne suradnje uspostavi bilateralna trgovinska suradnja, koja bi tako supstituirala "čisti model regionalne suradnje", a tako stvorena mreža bilateralnih sporazuma bila bi dovoljno jaka garancija za spremnost Hrvatske da sa svojim susjedima normalizira odnose i počne funkcionirati po načelima EU. Doista, Europskoj uniji je stalo da svaka zemlja-članica, odnosno svaka kandidatkinja za članstvo u EU funkcionira na načelima otvorene međunarodne suradnje u vlastitoj regiji, čime bi doprinosila regionalnoj stabilnosti i suradnji.

U Hrvatskoj je uvijek bila dilema kojoj regiji Hrvatska doista pripada. Dok je Slovenija uspjela potvrditi svoj identitet srednjoeuropske zemlje, hrvatski geopolitički položaj nije jednoznačan. Hrvatska je prijelazno područje, koja jednim dijelom pripada Srednjoj Europi, drugim dijelom pripada mediteranskoj regiji, a trećim dijelom, svojim rubnim istočnim područjima, nedvojbeno pripada zapadnobalkanskom području. Zato je i EU skovala novi politički pojam, "Zapadni Balkan",

u koji je uvrštena i Albanija, čime je istaknuto da nije riječ o području samo bivše Jugoslavije. No to nije bilo dovoljno da otkloni primisli o nekoj skrivenoj namjeri EU da ponovno nametne jugoslavenski okvir, pa makar samo i na području slobodne trgovine. Nakon pet godina koliko je prošlo od odlaska s političke scene Tudjmana i Miloševića, a pogotovo nakon demokratskog razvoja Hrvatske u ovih posljednji pet godina, unatoč svim propustima i pogreškama Račanove i Sanaderove vlade, Hrvatska je ekonomski i politički daleko odmakla od ostalih zemalja koje spadaju u to područje. Ne samo da je ostvarila relativno pristojan gospodarski napredak, nego je uspjela i zadovoljiti osnovni "regionalno-balkanski" kriterij EU, a to je puna suradnja s Haškim kaznenim sudom i time osvojiti status kandidata za članstvo koji počinje pregovore sa EU. Bez obzira što je EU pristala davno na hrvatsku koncepciju regate a ne konvoja, EU vidi u Hrvatskoj pozitivnog čimbenika u odnosu na ostale zemlje Zapadnog Balkana, koji bi mogao svojim primjerom pozitivno djelovati na regiju. Otuda i najnoviji prijedlog: zbog posebnog, istaknutog položaj Hrvatske koja doista može odigrati, u jednoj od tri regije kojima pripadamo, izvanredno važnu ulogu za budućnost cijele ujedinjene Europe. No hrvatski kontraprijedlog o proširenju CEFTA-e kao okviru za regionalnu suradnju bolji je i logičniji sa stajališta dugoročnih interesa ne samo Hrvatske, nego i zemalja regije. Sada je samo pitanje pregovaračke vještine Sanaderove vlade da to i ostvari.

5. Budućnost rasprave o Europskoj uniji

U svibnju se navršava godišnjica francuskog referenduma o Europskom ustavu, iza koje slijedi,

u lipnju, i godišnjica nizozemskog referenduma. U obim prigodama građani su odbacili ratifikaciju Europskog ustava, izazvavši time "ustavnu krizu" koja još uvijek traje. Krajem svibnja, 27. i 28. ovog mjeseca, sastat će se u Stifft Klosterneuburgu kod Beča ministri vanjskih poslova država-članica da bi razmotrili budućnost Europe i Europskog ustava. U međuvremenu, četrnaest zemalja članica već je ratificiralo ustavni ugovor, na zasjedanjima parlamenta ili na referendumima građana. Od "starih" članica to su učinile Njemačka, Italija, Belgija i Luksemburg. Od zemalja drugog i četvrtog proširenja to su učinile Grčka, Španjolska i Austrija, a od novih članica koje su proizašle iz petog proširenja to su Mađarska, Slovenija, Litva, Latvija, Malta i Cipar. U svibnju će još dvije zemlje ratificirati Ustav, a to su Estonija i Finska. Obje će to učiniti u svibnju, prije nego što Finska preuzme predsjedavanje Europske unije, u srpnju ove godine. Na taj način će Finska obilježiti svoje predsjedavanje Unijom, za vrijeme kojega se očekuje da bi budućnost Europskog ustava mogla postati jasnija, nakon jednogodišnje "pauze za refleksiju", kako je predsjednik Europske komisije Barroso nazvao ovo razdoblje preispitivanja. Na drugoj strani su zemlje koje su ili suspendirale ratifikaciju ili još nisu odlučile što će učiniti, odgađajući odluku za bolja vremena u očekivanju Europskog vijeća u lipnju ili prijedloga koji će uslijediti za vrijeme finskog predsjedavanja Unijom. Austrijska predsjednica Vijeća Europske unije, Ursulla Plassnik, izjavila je da je Europski ustav nije prioritet Austrijskog predsjedništva, ali da će se do lipnja ipak svi prijedlozi "biti na stolu" i predstavljati dobrodošli stimulans za promišljanje budućnosti Europske unije. U skupini zemalja koje su odgodile odluku spadaju zemlje prvog i četvrtog proširenja: Velika Britanija, Irska,

Švedska, Danska i Portugal, a od zemalja petog proširenja tu su Češka i Poljska.

U međuvremenu pojavile su se i nove inicijative, koje bi trebale "odblokirati situaciju". Tako je njemački ministar vanjskih poslova Frank-Walter Steinmeier najavio da će Berlin predložiti "strateški plan" za ratifikaciju Ustava na kraju svojeg šestomjesečnog predsjedavanja Europskom unijom, u ljeti 2007. Na inicijativu kancelarke Angele Merkel, da bi se postigla ratifikacija ovog osnovnog dokumenta, potrebno je unijeti nekoliko izmjena. Najvažnija izmjena tiče se imena, tako da bi Ustav bio preimenovan u "Osnovni ugovor za Europu", a po tom prijedlogu ratifikacija bi se mogla provesti do kraja 2009. godine. U međuvremenu, povelila bi se rasprava o nužnim amandmanima na sadašnji tekst Ustava, tako da bi on postao prihvatljiv za sve države članice, iako je konsenzus veći bio postignut potpisivanjem Ustavnog ugovora, 29. listopada 2004. u Rimu. Međutim, nakon odbacivanja Ustava u Francuskoj i Nizozemskoj jasno je da nešto mora biti u tekstu promijenjeno, da bi se time zadovoljili građani Francuske i Nizozemske. Pritisak na akciju uvjetovan je i daljnjim proširenjem EU, koje ne može čekati razrješenje dvojbe o Ustavu. Svaki zastoj u napretku političke integracije može izazvati lavinu nezadovoljstva Europskom unijom i stimulirati euroskepticizam.

No najozbiljnije upozorenje da se mora nastaviti s produbljivanjem političke integracije dolazi iz redova ekonomista, koji upozoravaju da bi usporeni napredak prema političkoj integraciji mogao dovesti do kolapsa eura kao zajedničke monete Europske unije. Najveći zastupnik te tvrdnje je profesor Paul De Grauwe s Katoličkog sveučilišta u Leuvenu, jedan od "očeva" eura, koji je početkom devedesetih pokazao da će Europa

ući u krizu, ne bude li prihvaćena zajednička moneta. Sada je profesor De Grauwe izašao s analizom, da se i europska monetarna unija nalazi u opasnosti. On drži da bi, nastavi li se institucionalna kriza Europske unije, monetarna kriza mogla kolabirati za oko 10-20 godina. "Ne postoji nijedna monetarna unija koja je preživjela bez političke unije", izjavio je De Grauwe prošlog tjedna na skupu ekonomista koji je razmatrao budućnost EU. Ekonomisti iz EU slažu se da je cilj uvođenja zajedničke monete bilo stvaranje više radnih mjesta i veći rast gospodarstva. Međutim, trenutačna ekonomska situacija daje manje razloga za optimizam. U eurozoni, koja broji 12 članova, rast iznosi svega dva posto, a još je uvijek visok postotak nezaposlenih koji se kreće oko 8 posto. Slične ideje iznio je prošlog tjedna i novi član Upravnog odbora Europske središnje banke, potpredsjednik njemačke Bundesbanke Jurgen Stark. U saslušanju pred europskim parlamentom koji treba potvrditi njegovo imenovanje, Stark je izjavio da kriza monetarne unije može izbiti svaki čas jer su gospodarski trendovi loši, a monetarna unija nužno treba "političku osnovicu" i preuzimanje političkih obveza, da bi mogla funkcionirati. Zbog toga su se pojavile i kritike zbog sporosti predsjedavajućih – Austrije i Finske da predlože deblokadu situacije. Europski parlament je već zakazao za 8. i 9. svibnja interparlamentarni forum, koji će sa svoje strane procijeniti "razdoblje refleksije" i predložiti, u dijalogu s civilnim društvom, mjere za izlazak iz krize.

Uglednici

Prof. dr. sc. Dragutin-Dragan Lalović

piše: Dušan Čizmić-Marović

Sin Pera Lalovića i Katarine rođene Garibović, Dragutin je na svijet došao 24. siječnja 1947. u Beogradu. Otac Pero, rodom iz Straševine kod Nikšića, u to je vrijeme komesar Titove garde, a majka Katarina, iz Badovinaca kod Šapca, tada je članica CK SKOJ-a Srbije i zamjenica direktora partijske škole.

Osnovnu školu pohađa u Parizu gdje mu je otac, od '54. do '57, vojni ataše. Francuska će se epizoda pokazati formativnom: oblikovala je galsku Draganovu autoironiju, tu tako dragocjenu protutežu urođenom duhu epske patetike. Osmogodišnju i gimnaziju završava u Beogradu. Gimnazijski su dani prožeti strašću za šah i matematiku: juniorski je član šahovske momčadi «Partizana» koja je 1965. osvojila prvenstvo države, a prije rastanka od aktivna igranja postat će i majstorski kandidat i juniorski član one momčadi zagrebačkog «Poštara» koja je prvenstvo države osvojila 1966.

Završio je matematičku gimnaziju. No idealizam partizansko - skojevskog obiteljskog kruga - u kome je Dragutin odrastao s braćom Dušanom i Čedomirom te sestrom Milankom - nije mu dopustio da se odazove pozivu svoje prve ljubavi, matematike. Od njena zavodničkog larpurlartizma spasio ga je njegov osjećaj dužnosti spram *kulta općega*, te po prelasku u Zagreb, jeseni 1965., upisuje Fakultet političkih nauka.

Osnovan 1962. kao prvi politološki studij na jugoistoku Europe, Fakultet političkih nauka tih je godina bio iznimno poticajna zajednica nastavnika i studenata. Lalović ima sreću studirati

u okruženju mladog, entuzijastičnog i kvalitetnog nastavnog kadra, istina pretežno asistentskog, u kojem je, među starijima, duhovnim stasom stršio «*maître-penseur*» Vanja Sutlić. U sjajnoj studentskoj generaciji koja će dati najveći broj doktora znanosti. Generaciji u kojoj se već po njegovu tadašnjem osvjedočenju - koje je zadržao do dana današnjeg - izdvajao kolega i prijatelj Dag Strpić.

Kada je nakon studentske pobune 1968. započelo *jugoslavensko proljeće* - razdoblje političke liberalizacije, nacionalne individualizacije republika i duhovne živosti - Lalović nije odolio izazovu angažmana u Savezu studenata Zagreba pod Strpićevim vodstvom. To je ono razdoblje 1969.-70. u kojem će se Savez studenata Zagreba i programski, i organizacijski i personalno razviti u respektabilan faktor sveučilišnog života. U brojnoj i kvalitetnoj ekipi rukovodstva Saveza studenata Lalović se isticao dijagnostičkom lucidnošću i političkom razboritošću.

1971. godinu nije doživio kao vrhunac «hrvatskog proljeća», već naprotiv, kao kraj hrvatskoga protounitarističkog pokreta. Općeu-goslavenska borba za autentičan socijalistički projekt, za nacionalnu individualizaciju republika, za modernizaciju sveučilišta i radnu perspektivu studenata, 1971 je godine bitno osiromašena brutalnom redukcijom na političku platformu tipa *Hrvatska iznad svega*. Kao da položaj Hrvatske u saveznoj državi nije bilo moguće mijenjati promišljeno i postupnim reformama, nego samo kolektivističkim opsesijama *sudnjim danom*...

Pouke burne i protuslovne 1971. politički su odlučujuće za cio Lalovićev život. Veliki emancipacijski val započeo 1966. bio je slomljen. Taj je slom Lalović doživio kao konačni krah jugoslavenske ideje, odnosno krah Jugoslavije

kao održive političke zajednice. Nekoć plemenit, slogan *bratstva i jedinstva* izopačio se do perverzne formule zatiranja nacionalne individualnosti. Prijelom je najpregnantnije formulirao predsjednik CK Saveza komunista Srbije, umni Marko Nikezić, kada je upozorio da bi staljinističko slamanje procesa demokratske reforme federacije vodilo ka «stvaranju nadnacionalne prisilne uprave nad jugoslavenskim narodima». Što se i dogodilo!

No Lalović ne priznaje ni naslijeđene, ni homogene, ni dovršene osobne identitete, pa nije slučajno da se osobno odlučuje profilirati kao bar *parcijalni Jugoslaven...-sblagimgalskim pedigreeom*. U to svoje *parcijalno* jugoslavenstvo ugradio je hrvatsku, crnogorsku i srpsku komponentu. Baš tim redosljedom, prema *poretku razloga*. Premda se trudio i oko bosanske i slovenske sastavnice... No sasvim nedovoljno poznaje makedonsku, pogotovo pak bugarsku moguću komponentu, a da bi se mogao smatrati *integralnim* Jugoslavenom koji se ponosi i poigrava svim svojim nužnim komponentama. Duboko povrijeđen što se velika južnoslavenska ideja perverzno izopacila i čudovišno utjelovila u tobožnjoj *JNA* i još tobožnijoj *SRJ*, početkom 90.ih Lalović se - razboru i prilikama usprkos - izjašnjava kao «Jugoslaven»! Kao *posljednji Jugoslaven*, premda «parcijalan». Čin prkosa, od kojeg će, vraćajući se očinskim etničkim korijenima, najposlije ipak odustati.

Od kraha Jugoslavije kao ideje 1971., do smrti Jugoslavije kao kvazidržave, proći će dva puna desetljeća. Taj provizorij koji teče Lalović je proživljavao i ocjenjivao kao farsično izokretanje slavne Marxove dijagnoze: «bolje užas bez kraja, nego užasan kraj»!

1972-73. radi kao stručni suradnik u Sveučilišnom komitetu SKH, u kvalitetnom timu kojeg je predvodio eminentni hrvatski polonist

Zdravko Malić, najuže radno surađujući s vrsnim politologom Petrom Strpićem. Odsluživši JNA, početkom 1975. zapošljava se kao asistent na Fakultetu političkih znanosti. Do 1990. je na predmetu *Teorija i praksa samoupravljanja*, a potom na *Političkom sustavu Hrvatske, Uvodu u političku znanost, i Filozofiji povijesti*. Danas na toj istoj instituciji kao profesor vodi kolegije *Povijest političkih ideja* i *Teorija države*.

Časopisno i uredničko-izdavačko djelovanje.

Idejna bliskost prvorazrednog studentskog kruga u kojem se politički formirao, uvukla ga je u zapažene kolektivne pothvate generacije. U omladinskom časopisu *Pitanja* od 1972. do 74. član je redakcije, a 1975.-76. njegov je glavni i odgovorni urednik. Teorijski vrlo kvalitetna, *Pitanja* su se isticala polemičkom oštrinom antistaljinističkog usmjerenja. Polemika s notornim Goranom Babićem dovela je čak do formiranja kaznene partijske komisije o *Pitanjima*; vodio ju je Račan, bez drastičnih posljedica. 1977.-81. Lalović osniva i uređuje biblioteku «Pitanja», u kojoj se drznuo objaviti novo, šire i kritičko izdanje Staljinovih *Pitanja lenjinizma*. Od 1985. do 89. član je moćne ekipe okupljene oko ponajboljeg hrvatskog časopisa tog vremena, *Naših tema*, s Dagom Strpićem na čelu. Godine 1990. postat će i posljednjim glavnim urednikom tog časopisa koji je kroz svoje dugo trajanje – od 1957. do 1990. – postao najvjerodostojnijim intelektualnim putopisom naše ideje socijalizma s ljudskim licem. No kao glavni urednik *Naših tema* uspio je objaviti samo prvih šest brojeva, *avant le déluge*. Usporedo s time, a i nakon toga, član je međunarodne redakcije časopisa *Actual Marx* (1988.-1994.) i biblioteke «Politička misao» (1984.-94.). Od 2001. član je redakcije politologijskog časopisa *Politička misao* u kojem objavljuje jednu

od najvažnijih kritičkih studija o dvojabama i stranputicama hrvatske demokratske tranzicije [«O totalitarnim značajkama hrvatske države 1990.-1999.», *Politička misao* 1/2000.; premda je članak, u sklopu međunarodnog istraživačkog projekta, napisan još 1988., dvije godine nije našao prostora za objavljivanje].

Među Lalovićevim uredničko-izdavačkim pothvatima strše nekolike važne knjige, što ih je, u cijelosti ili djelomično, preveo i popratio zapaženim pogovorima-studijama: knjiga francuskog filozofa i marksista Jacques Bideta, *Što da se radi s «Kapitalom»?* (1988.); *Politički spisi J.-J. Rousseaua* (1993.); knjiga velikoga francuskog političkog filozofa Claudea Leforta, *Demokratska invencija* (2000.); klasično djelo modernoga političkog mišljenja Jeana Bodina, *Šest knjiga o republici* (2002.).

Kod uglednog izdavača «Disput» Lalović 2002. pokreće biblioteku «Čari političkoga», u kojoj je dosada objavio iznimno važna djela L. Straussa, M. Vileya, P. Brauda, koja o političkome svjedoče kao o usudu suvremenog čovjeka.

Znanstveno-istraživačka djelatnost. U desetljećima znanstvenog rada Lalović ostaje vjeran dvjema glavnim preokupacijama. Prva je Marxovo djelo - to rodno mjesto projekta socijalne emancipacije - i njegov odnos spram jugoslavenskog projekta radničkoga i društvenog samoupravljanja. Rezultati tog istraživanja (1975.-1977., 1980.-81., 1986.-90.) objelodanjeni su u brojnim radovima po časopisima, a napose u knjizi *Društveni čovjek i njegovo vlasništvo* (1986.). Ta knjiga - rezultat sustavnog, kritičkog čitanja cjeline Marxovih spisa - nudi obrazloženi korak dalje u odnosu na svjetsku literaturu o Marxovim *Ekonomsko-filozofijskim rukopisima*. Ovdje valja izdvojiti osobito plodonosan susret s magistralnim

reutemeljenjem Marxove kritike kapitala u djelu J. Bideta, djelu što ga je Lalović cjelovito i kritički predstavio i vrednovao u nekoliko studija (1986.-1990.).

Druga znanstvena Lalovićeva preokupacija - koja mu je više od četvrt stoljeća životnom istraživačkom temom - djelo je J.-J. Rousseaua. Po Lalovićevu mjerodavnom sudu riječ je o jedinstvenu pokušaju sinteze republikanske i prirodnopravne tradicije modernoga političkog mišljenja, a kroz projekt političke emancipacije modernoga čovjeka u liku građanina. Prvi su rezultati Lalovićeva rada o Rousseauu objelodanjeni u velikoj uvodnoj studiji već legendarnog tematskog broja *Političke misli* (1/1979.) što ga je u povodu 200.-te obljetnice Rousseauove smrti Lalović uredio zajedno sa Ivanom Prpićem, Žarkom Puhovskim i Gvozdenom Flegom. Još akademske godine 1981./82. Lalović se zaputio u Pariz, s jasnim istraživačkim naumom disertacije pod radnim naslovom «Rousseauovo shvaćanje demokracije». No nije to bio kraj - tek pravi početak. Proširivanje i produbljivanje istraživanja (1983.-1985.; 1991.-1996.) rezultiralo je znanstveno uzornom doktorskom disertacijom «Rousseauovo shvaćanje volonté générale» (1996.). Glavni su uvidi objelodanjeni u dvjema velikim studijama u časopisu *Croatian Critical Law Review* (1-2 i 3/1997.). Daleko od toga da bi Lalovićeva zaokupljenost velikim Ženevljaninom time završila: po njegovu sudu ni jedanaest godina intenzivnog, stalno opetovanog kritičkog čitanja, u takvu pothvatu ne može bilo dovoljno. No novo bi se samopreispitivanje ipak trebalo završiti ove godine, za koju je Lalović najavio objavljivanje knjige *Mogućnosti političkoga. Preko građanina ka čovjeku*.

Politologijska ekspertiza crnogorskoga nacionalnoga i državnog pitanja.

U periodičnom iskoračivanju iz samotinje istraživačkog rada, Lalović se posljednjih šest godina upušta u osobno i profesionalno javno najizazovnije zadaće: *politologijsko tumačenje i javno zagovaranje povijesno primjerenog rješavanja crnogorskoga nacionalnoga i državnog pitanja.*

Od 2000. do danas uključen je u djelovanje Nacionalne zajednice Crnogoraca u Hrvatskoj. Poticaj je došao od Radomira Pavićevića, doktora koji je predanošću i upornošću *bez obala* umio ne samo uvjereno zaguditi po strunama zajedničke im genetske šifre, nego ga i navesti da svoje umijeće političke analize okuša na gorućem problemu crnogorske državne i društvene perspektive.

Lalovićevi stručni radovi, istupi i intervjui, počevši od II. kongresa crnogorskog iseljeništva (Cetinje, 2000.), ustanovljuju – ne samo u Hrvatskoj - kriterije kvalitete stručne ekspertize crnogorskog pitanja. U tom se pogledu napose izdvajaju njegove politologijske analize tzv. beogradskog sporazuma, što ih je ožujka 2002. izložio na međunarodnoj konferenciji u Herceg-Novome. Kvaliteta tih analiza nije samo argumentacijska egzaktnost, nego i duh otvorenosti i spremnosti na dijalog s kojim je te argumente izlagao sudu crnogorske i hrvatske javnosti. A - osobito u periodu 2000.-2001.- i sudu europske, nerijetko jednako ostrašćene - javnosti, kao jedan od stručnih promicatelja *inicijative Crnogorske svjetske asocijacije za internacionalizaciju crnogorskog pitanja.* U duhovnom je pogledu bila osobito plodna njegova suradnja s intelektualnim odličnicima u Matici crnogorskoj, o čemu, od 2001. sve do danas, svjedoči i njegovo uključivanje u sastav i rad časopisa *Matica.*

Svojevrsni vrhunac Lalovićeva publicističkog politologijskog angažmana jest časopis *Ljetopis crnogorski* za godine 2002./2003. u kojem je, kao urednik, hrvatskoj javnosti veoma uspješno predstavio ne samo intelektualni profil crnogorskog korpusa u Hrvatskoj, već i domete crnogorske kulture, i u Crnoj Gori i u Hrvatskoj.

Ostat će zapamćen njegov uvodnik *Svrha Ljetopisa i o njemu besjeda*, krležijanski intoniran, a koji, razobličujući duh mržnje i isključivosti, analitički suvereno secira i polemički odlučno prokazuje onaj tip patologije u Crnogoraca koji poput more pritiska svako zagovaranje civiliziranoga i demokratskog rješavanja crnogorskog pitanja.

U *Ljetopisu* je dao i vrijednu politologijsku analizu normativnih pretpostavki, organizacijskih mogućnosti te političkih perspektiva i dilema koje se, u procesu primjene Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina, postavljaju pred manjine u Hrvatskoj. Upravo zbog važnosti stručne i odgovorne promanjinjske politike koju je taj Ustavni zakon načelno otvorio, Nacionalna je zajednica Crnogoraca Hrvatske odlučila da za člana *Savjeta za nacionalne manjine* iz redova uglednih hrvatskih javnih radnika 2003. predloži Lalovića.

Profesor Dragutin – Dragan Lalović više od 40 godina živi i radi u Zagrebu. U braku sa studijskom kolegicom Sonjom dobio je dva sina, Bojana i Damjana, koji za njim zasad zaostaju samo time što imaju po jedno dijete.

Prof. dr. sc. Dragan Martinović

piše: Stevo Đurašković

Dragan Martinović rođen je 28. 7. 1932. u Cetinju, gdje je završio osnovnu školu i četiri razreda niže gimnazije. Upisao se 1945. u Tehničku srednju školu u Podgorici i završio je 1949., nakon čega je stupio u radni odnos u rudniku "Kreka" u Kreki, gdje je radio do 1952., kada je otišao na odsluženje vojnog roka. Godine 1954. upisao se na Strojarski fakultet u Ljubljani, te za vrijeme studija bio šest mjeseci na praksi u tvornici "Lauterjung" - Sollingen u Njemačkoj. Diplomirao je 1961. g. u Ljubljani kada se zaposlio u brodogradilištu "3. Maj" u Rijeci.

Tijekom dugogodišnjeg rada u Brodogradilištu obavljao je više dužnosti. Bio je šef objekta s funkcijom vršenja nadzora nad kvalitetom rada u toku montaže i opreme brodova u trećemajskom bazenu, pri čemu je bio u stalnom stručnom kontaktu s klasifikacijskim društvima «Lloyd's Register of Shipping», «Det Norske Veritas», Registar S.S.S.R. i Jugoregistar. Također je i obavljao funkcije šefa grupe radionica, gdje je radio na definiranju kompletnog tehnološkog procesa proizvodnje brodova, koje su uključivale i tehnološke izmjene i nadopune za brodski kompleks te tehnološku organizaciju montaže brodskih sustava. Bio je i inženjer specijalist, vršeći primopredaju registru i brodo vlasniku sustava broskog strojnog kompleksa. U to vrijeme oformio je grupu inženjera i tehničara za ispitivanje i primopredaju rashladnih uređaja i sustava tereta, tako da je obavljao i dužnost šefa objekta strojnog kompleksa i garantnog inženjera.

Od 1963. radi u strojarskom odjelu tehničkog ureda, gdje postaje šef grupe "termičkih aparata

i uređaja" koja radi na projektiranju brodskih rashladnih i klima sustava, izolacije, izmjenjivača topline, zagrijavanja tankova, bilance pare i rashladne vode. Kao specijalist za brodske rashladne uređaje 1968. godine upućen je na usavršavanje u tvornicu rashladnih uređaja "Hall" u Engleskoj.

Od 1969. u skladu s razvojem novog proizvodnog procesa gradnje brodova u brodogradilištu «3. maj» stupa na dužnost šefa novoformiranog ureda za izradu radioničke dokumentacije i opreme strojarnice, gdje je radio do 1973. na projektiranju strojnih kompleksa i usavršavanja izrade i montaže brodske opreme.

Od 1973. godine nalazi se na radnom mjestu šefa ureda strojnih uređaja u «OOUR Tehnički poslovi», koji se bavio projektiranjem brodskih strojnih sustava, ventilacije strojnog kompleksa, protupožarnih sustava, parnog kompleksa i napojne vode. U razdoblju 1978.-1981. radi na mjestu rukovodioca Radne jedinice za klasifikaciju i sistematizaciju nacрта čije su primarne zadaće bile razrada cjelokupne dokumentacije broda, odobravanje svih nacрта broda od strane klasifikacijskog društva i brodo vlasnika te raznih nacionalnih vlasti, izrada narudžbi kompletne opreme broda i dogovaranje sa brodo vlasnikom u vezi rabata. Uslijed svog dotadašnjeg stručnog i tehničkog rada na prijedlog "Jadranbroda" izabran je za člana Stručnog savjeta Jugo-registra od 1973. do 1980. godine.

Od 1977. godine Dragan Martinović se bavi i istraživanjem na području proizvodnje i konstrukcije spiralnih izmjenjivača topline za poduzeće "Industrooprema" iz Rijeke, rezultat čega je Srebrna plaketa za spiralni izmjenjivač topline dodijeljena 28.10.1978. na šestoj Jugoslavenskoj izložbi izuma i tehničkih unapređenja i noviteta.

Od 1968. do 1975. godine radi kao asistent u dopunskom radnom odnosu na Tehničkom fakultetu u Rijeci na predmetu "Rashladni uređaji, grijanje i klimatizacija", a od 1976. kao honorarni predavač na predmetu "Toplinski aparati i uređaji", te od 1980. na predmetu "Kompresori".

Doktorirao je na Univerzitetu u Beogradu 8.4.1981. g. s disertacijom "Prijedlog optimiranju potrošnje i proizvodnje topline na brodovima", nakon čega je 30.9.1981 na Fakultetu za pomorstvo i saobraćaj u Rijeci izabran u znanstveno-nastavno zvanje izvanrednog profesora na predmetima "Brodski strojni kompleksi" i "Eksploatacija brodskih rashladnih uređaja".

U zvanje redovitog profesora biran je 3. 11. 1986. g., s ponovnim izborom u isto zvanje 2. 11. 1992. g., dok je 26.3. 1999. biran u trajno zvanje redovnog profesora.

U dva navrata do 1993. g. bio je član Skupštine Sveučilišta u Rijeci, dok od 3. 11. 1995. g. do umirovljenja 2005. g. predstojnik Zavoda za pomorsko strojarstvo Riječkog pomorskog fakulteta. Za stalnog člana stručne komisije za strojarstvo Hrvatskog registra brodova biran je 1994. godine.

Radeći na više odgovornih dužnosti u Brodogradilištu «3. maj», Prof. Martinović je sudjelovao u konstrukciji rashladnih sustava i klimatizacije kod projektiranja i gradnje većeg broja brodova za domaće i strane naručioce (Viševica, Tuhobić, Klek, Zvir, «John Gorton», «West Minstrel», «Betelguse», brodove tipa «Nehaj» i «Dubrovnik», te «Vihva Kausal»). Također je sudjelovao u projektima tehnološkog unaprjeđenja strojnog kompleksa i brodske strojnarnice u brodogradilištu «3. Maj», te u razvijanju faza kod projekta gradnje broda.

Prof. Martinović svoje stručno djelovanje širio i van granica matične firme, tako da je za mnoge

privredne subjekte izradio razne stručne elaborete vezane za iskorištavanje termičke energije para i ostalih energenata te rashladne tehnike, između ostalih za «Brodosplit», «Uljanik» iz Pule, tadašnji «Jugotanker» iz Zadra, tvornicu «Vulkan» iz Rijeke, «Industroopremu» iz Rijeke...

Tjekom svoje znanstvene karijere Prof. Martinović objavio je veći broj znanstvenih i stručnih radova u domaćim i međunarodnim časopisima na području projektiranja brodskih rashladnih uređaja, izmjenjivača topline, energetskog korištenja otpadnih para i otpadne topline, parnog kompleksa na brodu, prijevoza, sigurnosti i održavanja ukapljenih plinova, kemikalija i ostalih rasutih tereta, te elektroničkog upravljanja brodom i analize brodskih pogonskih strojeva. Autor je i koautor devet sveučilišnih udžbenika: «Prijevoz ukapljenih plinova morem» (1992. – skupa s grupom autora), «Brodski rashladni uređaji» (1994.), «Sustav inertnog plina i međunarodni propisi» (1995.- skupa s P. Stankovićem), «Pranje tankova sirovom naftom» (1996.- skupa s P. Stankovićem), «Prijevoz kemijskim tankerima – sigurnost i zaštita okoliša» (1997.- skupa s grupom autora), «Sigurnost na tankerima» (1997.- skupa s P. Stankovićem), «Brodski strojni sustavi» (2005.), «Strojarski priručnik za časnike palube» (II. dopunjeno izdanje 2005.- skupa s mr.sc. D. Martinovićem). Također je bio suradnik i voditelj više znanstvenih i stručnih projekata vezanih uz rashladne sustave i uporabu termičke energije na brodu te elektroničko upravljanje brodom, kao i utjecaj ekoloških standarda zaštite na energetske sustave broda.

I pedagoški rad prof. Martinovića pokazuje značajne rezultate. Do umirovljenja 2005. bio je nosilac kolegija «Rashladni uređaji» i «Brodski strojni sustavi» na Pomorskom fakultetu u Rijeci,

te «Toplinski aparati i uređaji» i «Kompresori» na Tehničkom fakultetu u Rijeci, gdje je ranije držao i kolegij «Izmjenjivači topline». Na poslijediplomskom studiju Pomorskog fakulteta u Rijeci bio je do umirovljenja dugogodišnji nositelj kolegija «Sustavi brodske energetike» i «Metode dijagnostike kvarova», gdje je metodički unaprijedio znanstveno-nastavni rad uvođenjem brodstrojarskog simulatora u nastavu. O dobrom glasu prof. Martinovića među studentima i kolegama svjedoči da je pod njegovim mentorstvom izrađeno preko 45 diplomskih radova, dva doktorata i jedan magisterij, kao i da je u više navrata bio biran za člana povjerenstva za obranu magistarskih radova i doktorskih disertacija na Pomorskom i Tehničkom fakultetu u Rijeci.

Od 1997.g. prof. Martinović član je povjerenstva postdiplomskog studija na Pomorskom fakultetu, te član mnogih povjerenstava za izbor u razna znanstveno-nastavna i nastavna zvanja. Također je i recenzent više knjiga i brojnih radova i članaka.

Prof. Martinović bio je i gostujući nastavnik na Fakultetu za pomorstvo i promet u Portorožu, gdje je držao kolegije «Dijagnostika kvarova» i «Brodski strojni sustavi». Kao nastavnik bio je angažiran i na tečajevima za stjecanje pomorskih zvanja i ovlaštenja.

Za znanstvene i stručne doprinose Prof. Martinović je 1988. nagrađen nagradom SIZ-a znanosti.

Od stranih jezika prof. Martinović služi se engleskim, talijanskim i slovenskim jezikom.

Oženjen je i ima jednog sina, Dragana, magistra znanosti i predavača na Pomorskom fakultetu u Rijeci.

Prof. dr. sc. Milutin Anđelić

Piše: Stevo Đurašković

Prof. dr. sc. Milutin Anđelić rođen je 27.10.1936. godine u Šljivanskom kod Pljevalja. Osmogodišnju školu završio je 1950. u Sivcu u Vojvodini, gdje je četiri godine kasnije i maturirao u novosadskoj srednjoj Građevinsko-tehničkoj školi. Nakon srednjeg školovanja radio je kao građevinski tehničar u Foči na gradnji stambenih i upravnih zgrada i skladišta sve dok 1958. nije upisao Građevinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, na kojem je i diplomirao u listopadu 1963 na usmjerenju konstrukcija. Neposredno nakon diplomiranja prof. Anđelić radio je u građevinskom poduzeću "Tehnika" u Zagrebu dok nije svibnja 1964. izabran i postavljen za asistenta na Građevinskom fakultetu na Katedri za građevnu statiku i betonske konstrukcije. Na tom mjestu doživio je dva reizbora 1967. i 1970., kada je i magistrirao s temom *Visokostjeni nosač s ojačanim rubovima*, te naposljetku doktorirao u studenom 1972. obranivši disertaciju *Visokostjeni nosač opterećen u srednjoj ravnini*. U jesen 1973. godine izabran je za docenta na predmetu *Građevna statika* Katedre za građevnu statiku i betonske konstrukcije Građevinskog fakulteta u Zagrebu, a 1979. u zvanje izvanrednog, te u srpnju 1985. u zvanje redovnog profesora. U razdoblju 1978.-1981. bio je predstojnik Zavoda za tehničku mehaniku Građevinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1985.-1989. prodekan za znanstveni rad fakulteta, te 1989.-1991. i njegov dekan.

Uže područje znanstvenog bavljenja prof. dr. Anđelića betonske su i zidane konstrukcije, tako da na građevinskom fakultetu u Zagrebu drži nastavu iz predmeta *Građevna statika I i II*, *Teorija i proračun konstrukcija*, *Tehnička mehanika*, te *Nelinearna statika štapnih konstrukcija*, koje je

uvedo na studij. Također je gostujući profesor na građevinskim fakultetima u Rijeci, Splitu i Osijeku, te predavač građevinske mehanike na Arhitektonskom i Geodetskom fakultetu u Zagrebu. Voditelj je poslijediplomskog studija iz konstrukcijskog usmjerenja na Građevinskom fakultetu u Zagrebu, gdje je držao nastavu iz predmeta *Teorija ploča i stijena*, *Teorija ljusaka*, te *Silosi i bunker*, koji je uveo na studij. Bio je mentor preko 80 diplomskih, te više magistarskih i doktorskih disertacija, a njegovim osobnim zalaganjem nabavljen je veći broj osobnih računala za potrebe nastave na fakultetu, osobito primjene računala u statičkoj konstrukciji.

Prof. dr. Milutin Anđelić autor je dvije knjige, *Statika neodređenih štapnih konstrukcija* (Društvo građevinskih konstruktora Hrvatske, Zagreb, 1993), te *Građevna statika II* (Građevinski fakultet, Zagreb, 2005.), kao i mnogih znanstvenih i stručnih radova objavljenih u brojnim domaćim i inozemnim stručnim publikacijama. Sudjelovao je u brojnim domaćim (Zagreb, Dubrovnik, Split, Brijuni...) te stranim (Washington, Amsterdam...) stručnim skupovima i simpozijima. Dobitnik je Povelje «Juraj Dalmatinac» za najbolje konstrukcijsko ostvarenje u Hrvatskoj 1986., Jugoslavenske nagrade za najbolje konstrukcijsko ostvarenje 1987., te Europske nagrade za čelične konstrukcije 1988., sve tri za znanstveni projekt konstrukcije sportske dvorane «Dražen Petrović» u Zagrebu. Dobitnik je i prve nagrade na natječaju za halu sirovina tvornice cementa u Trbovlju.

Uzznanstvene i stručne radove, prof. dr. Milutin Anđelić autor je brojnih stručnih projekata gradnje dijelova ili cjelovitih građevinskih kompleksa u Hrvatskoj i svijetu, od čega velik broj u Zagrebu, i to: Sportsko-poslovnog kompleksa Cibona, bazena Plivačkog kluba Mladost, poslovnog centra i gara-

že Hotela Esplanade te poslovne zgrade Euroherca, Kulturnog centra Dubrava, KBC-a Novi Zagreb, bolnica Sveti Duh i Sestara milosrdnica, te Nove vojne bolnice, sanacije zgrada na Zrinjevcu, postrojenja za ispitivanje turbina u tvornici Rade Končar... Također je bio i projektant kod gradnje Tvornice Cementa u Splitu i Koromačnom, silosa u Tvornici Sv. Kajo u Solinu, te poslovnih zgrada Euroherca u Mostaru i Ljubuškom i kupole sportske dvorane Jazine u Zadru..., kao što je i projektirao dijelove dviju tvornica u Brazilu, te po jedne u Keniji, Nigeriji i Venezueli.

Prof. dr. Anđelić autor je i brojnih stručnih elaborata, ekspertiza i revizija desetina građevinskih zahvata, između ostalog radova na Hotelu Osijek i HNK u Osijeku, Dječjoj bolnici u Zagrebu i Općoj bolnici u Osijeku, halama NIK-a i DTR-a u Zagrebu te MTČ-a u Čakovcu i LIMEX-a u Donjem Miholjcu, poslovnih zgrada Ingre i Elektroprojekta u Zagrebu, silosa u Splitu, Valpovu, Našicama, Podravskoj Slatini, Bršadi-nu, Adjovščini, Surčinu..., tvornica cementa u Našicama i Umagu, hidrocentrala «Dubrava» i «Obrovac», te brojnih drugih građevinskih objekata.

Bio je član Savjeta Građevinskog fakulteta i Savjeta Građevinskog instituta, sa službenom titulom revidenta s područjem ovlaštenja u mehaničkoj otpornosti i stabilnosti, što znači kontrolora projekata koju dobiva ovlaštenu inženjer s najmanje deset godina rada u struci na projektiranju složenijih građevina ili radova, ili onaj tko na bilo koji drugi način daje veći doprinos tehničkoj struci.

Uz to, prof. dr. Milutin Anđelić aktivan je i u manjinskom životu Crnogoraca u Hrvatskoj, tako da je trenutno član Vijeća crnogorske nacionalne manjine grada Zagreba.

U trajno zvanje redovitog profesora prof. dr. Milutin Anđelić izabran je 1999. godine.

Knjige

Lovćen, Njegoš, Meštrović,
Zagreb: Nacionalna zajednica Crnogoraca
Hrvatske, 2004. (priredio: Blažo Kilibarda)
piše: Dragutin Lalović

K'o vladar, k'o čovjek, k'o pjesnik
Ti si nebesnik...

Petar Preradović o Njegošu

Monografija *Lovćen, Njegoš, Meštrović* dokumentarno je svjedočanstvo kako se rodio i ostvario projekt podizanja Njegoševa mauzoleja na Lovćenu. Ona javnosti nudi tekstove i slike, koji nam predočuju jedan kulturni projekt velikog formata, ostvaren u preko dva desetljeća burne jugoslavenske povijesti, a praćen velikim sporenjima, ali prečesto i ideološki ostrašćenim osporavanjima.

U knjizi se argumentirano pokazuje kako je, u dvije faze (od 1952. do 1962; od 1968. do 1974.), rođen i dovršen veliki umjetnički projekt Ivana Meštrovića – monumentalno vječno počivalište Petra II Petrovića Njegoša na Lovćenu.

Smisaocijelogprojekta moždajenajupečatljivije izrazio upravo na svečanosti otvorenja spomenika, 28. srpnja 1974., Veljko Milatović, tada predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore i predsjednik Odbora za podizanje Njegoševa mauzoleja na Lovćenu. Istakavši, najprije da «od ovog trenutka Njegošev Lovćen viši je za jedan **ispunjeni dug našeg pokoljenja velikom pjesniku**», on je nastavio riječima: «Ovaj mauzolej **crnogorskom pjesniku borbe i slobode**, Petru Petroviću Njegošu, nije hododarje i zadužbina u slavu trona i oltara. On nije hladni mermerni kovčeg na vrhu ispjevane

gore niti svetište izmaknuto od smrtnika da bi izazvalo strahopoštovanje. Njegošev mauzolej danas postaje nerazdvojni dio Lovćen-planine, koje je vrh sam pjesnik izabrao za svoj grob, i bliski je znamen koji svojom otvorenošću i dostupnošću služi prisnom približavanju i povezivanju Njegoša – pjesnika sa sadašnjim i budućim generacijama».

Tim je snažnim riječima Milatović izrazio uvjerenje tadašnje napredne i nacionalno osviještene crnogorske javnosti da «sadašnji naraštaji imaju prava i dužnosti da se svom velikanu **oduže podizanjem ljepšeg i dostojnijeg spomenika**», budući da «sadašnja kapela nije autentična i ... po svojim umjetničkim i drugim vrijednostima ne odgovara Njegoševom značaju» (iz prvog Saopćenja Odbora za podizanje Njegoševa mauzoleja na Lovćenu, 1969.).

A u samosvjesnom isticanju kako je mauzolej dostojan spomenik «**crnogorskom pjesniku borbe i slobode**, Petru Petroviću Njegošu», kako nipošto nije «zadužbina u slavu trona i oltara», kako nipošto «nije hladni mermerni kovčeg na vrhu ispjevane gore niti svetište izmaknuto od smrtnika da bi izazvalo strahopoštovanje» - Milatović sugestivno osporava dugogodišnja osporavanja tog projekta.

Njegove su misli u punom suglasju s izvornom intencijom podizanja mauzoleja Njegošu, kako ju je u pismima crnogorskim najvišim dužnosnicima, još 1952. godine, pregnantno formulirao Ivan Meštrović.

Naime, kada se Vlada Narodne Republike Crne Gore, obratila Ivanu Meštroviću, s molbom da se prihvati izrade **dostojnog** nadgrobnog spomenika Njegošu - Meštrović je molbu prihvatio s oduševljenjem i odgovorio «kad je riječ o Njegošu, ja se neću i ne mogu oglušiti». U pismu predsjedniku vlade Crne Gore, Blažu Jovanoviću,

naznačio je da će spomenik «najvećem sinu Crne Gore, koji je ponos i svima nama ostalima» raditi u duhu Njegoševih inspiracija, a to su «pravda, sloboda i dostojanstvo čovjeka i naroda». Zatim Meštrović iznosi svoju glavnu misao-vodilju: «... **spomenik treba da bude osamljen, kao što je i on bio osamljen od običnog, svakidašnjeg.** Da me ne razumijete krivo, **on se nije osamljivao što bi bio indiferentan prema malom i svakidašnjem, nego što je želeo da se i to malo svagdanje podigne u veću visinu.** Nije meni ni onda, kao ni sada lebdeo pred očima vladika Rade, ni vladika Crne Gore, već **pjesnik Njegoš**, koji je svojim intelektom i pjesničkim darom sakupio i dao umjetničku formu **vijencu filozofije i duhovnosti naroda Crne Gore.**» (istaknuo – D.L.).

Zašto se Vlada Narodne Republike Crne Gore obratila upravo Ivanu Meštroviću? Zato jer joj je bilo poznato da on je kipar najvećega, svjetskog formata, po nekim mjerodavnim sudovima čak «najveći lik u skulpturi dvadesetog stoljeća» (L. Schmeckbier, direktor Umjetničke škole na Sveučilištu u Syracuse i autor monografije *Ivan Meštrović*, 1959.), kao što joj bilo poznato i to koliko je naš svjetski cijenjeni kipar bio zaokupljen djelom i likom Njegoševim. I doista, već je desetljećima, još od dvadesetih godina prošlog stoljeća Ivan Meštrović bio trajno intimno zaokupljen umjetničkim i duhovnim izazovom dostojnog skulptorsko-arhitektonskog iskazivanja poštovanja Njegošu, kao u južnoslavenskih naroda jedinstvenom liku pjesnika-mislioca, duhovnoga i svjetovnog vladara.

Kada se danas pokušavamo refleksivno odrediti spram projekta Njegoševa mauzoleja, prema zamisli i izvedbi velikog Ivana Meštrovića, nalazimo se u situaciji da se zapitamo: je li mauzolej podignut Njegošu doista umjetnički

dostojno izrazio puni naš pijetet prema pjesniku-mislincu slobode, kako je svoje intencije definirao sam Ivan Meštrović?

Dokumentacija u ovoj knjizi pokazuje nam da pitanje nipošto nije retoričko. Nego da je izazvalo burne raspre i sučeljavanja.

Glavni prigovori, barem oni racionalni i podobni za raspravu, koji su se u brojnim varijacijama isticali protiv projekta mauzoleja, mogu se svesti na dva:

1. Meštrovićev projekt mauzoleja neprimjerno simbolizira Njegoša i njegovo djelo, jer je «**paradna, hladna i reprezentativna arhitektura i figura** u sedećem položaju sa orlom, **više istakla Njegoša kao gospodara i vladara** nego kao pesnika i simbola slobode. Na tom planu Meštrovićev projekat je potpuno u suprotnosti sa onim što Njegošev grob i Lovćen znače u tradiciji i svesti naših naroda.»

2. Meštrovićev projekt, s estetsko-likovne strane, također je neprimjeren, jer predstavlja «tipično delo bečke secesije koju su već u godinama prvog svetskog rata prevazišla druga i napredna umetnička shvatanja.» Zato bi prihvaćanje takvog projekta bio čisti promašaj koji značio svega naprednoga svjetskoj umjetnosti od prvoga svetkog rata». Otuda se onda poručuje kako «**Njegošev spomenik podiže današnja generacija slobodnih ljudi, čija su idejno-estetska i teorijsko-umetnička shvatanja suprotna shvatanjima koje afirmiše Meštrovićev projekat.**» (Zaključci «Komisije za reorganizaciju Muzeja Cetinje», vidi u knjizi točku «Prijeponi projekt»; sve istaknuo – D.L.).

Obratimo pažnju na to kako i zagovaratelji i osporavatelji projekta, govore «u ime današnje generacije slobodnih ljudi». Nema smisla razglabati koliko je takva legitimacija vjerodostojna. Ali

ima mjesta barem čuđenju zbog pretencioznosti predstavnika te «generacije slobodnih ljudi» koji s takvim samopouzdanjem otpisuju Meštrovića, tvrdeći kako nije uspio čak ni u svom osnovnom naumu da umjetnički iskaže Njegoša kao pjesnika-mislioca, nego da ga je iznevjerio i prikazao kao «gospodara i vladara». A što tek reći o navodno stručnom sudu kojim se veliki Meštrović tretira kao «mrtav pas», denuncira kao secesijski survival, koga je vrijeme odavno i nepovratno pregazilo!?

Pitanje koje nas i danas zaokuplja: zašto je Meštrovićev projekt izazvao takvu ekstremnu polarizaciju?; kako danas vrednovati simbolički ulog tog projekta u strategijama djelovanja glavnih aktera društvenog života u tim historijskim godinama? I najvažnije: kako danas ocijeniti koji je značaj tog uloga za budućnost Crne Gore i crnogorske nacije?

Bez pretenzija na cjelovit odgovor, mogu ponuditi nekoliko zapažanja.

Pogledamo li pažljivo, u prvom razdoblju (1952.-1962.), za Meštrovićeva života, sama ideja takvog veličajnog projekta Njegoševa mauzoleja, očito je zamišljena kao kulturni projekt velikog formata, koji će se savršeno uklopiti u providencijalnu ambiciju komunističkog pokreta. Tadašnja generacija komunističkog pokreta (jedva tridesetogodišnjaci) bila je uvjerena - prekaljena u borbi s hegemonističkim presizanjima Mussolinija, Hitlera i Staljina - da na djelu može realizirati plemenite ideje ljudskog dostojanstva i slobode, socijalne pravde i južnoslavenskog zajedništva. Tom je velikom povijesnom projektu općeljudske emancipacije bio potreban, kao njegov integralni dio, i kulturni projekt univerzalnog formata. A takav se konkretni projekt upravo nametao: podići najvećem crnogorskom misliocu-pjesniku *Gorskog vijenca* najdostojniji mogući nadgrobni spomenik.

A izvedbu ponuditi najvećem južnoslavenskom kiparu XX.-og stoljeća, «genijalnom kiparu» (Krlježa) - Ivanu Meštroviću. Projekt mauzoleja tako je izvorno sinteza najviše emancipacijske političke volje i prvorazredne umjetničke osobnosti.

Premda se Meštrović se 1952. odmah zdušno posvetio umjetničkom utjelovljenju velikog pjesnika-mislioca i modeliranje Njegoševe figure u gipsu dovršio već 1953. (klesanje u jablaničkom granitu, koje je obavio njegov nekadašnji učenik i dugogodišnji suradnik, splitski kipar Andrija Krstulović, završeno je pak 1957. godine), te premda su svi glavni elementi spomenika bili završeni i prebačeni na Cetinje, gradnja se oteгла, da bi nekoliko mjeseci nakon Meštrovićeve smrti, 19.5.1962., Izvršno vijeće (Vlada) SR Crne Gore, od njega «privremeno» odustalo, na «neodređeno vrijeme».

Nakon šestogodišnje stanke, započinje drugo, završno **razdoblje** (1968.-1974.) u kronici o gradnji Njegoševa mauzoleja na Lovćenu. 9. decembra/prosinca 1968. godine Skupština općine Cetinje donosi Odluku o izgradnji mauzoleja Njegošu, kojom je preuzela obvezu da realizira Odluku Vlade NR Crne Gore iz 1952. godine. Ujedno, Skupština općine Cetinje, posebnom odlukom od **7. jula 1969.** godine, formirala je **Odbor za podizanje Mauzoleja** kojemu je povjerila sve poslove oko izgradnje tog spomenika.

Ova je nova faza najavljena još 1966. već navedenim zaključcima «Komisije za reorganizaciju muzeja na Cetinju», kao stručnog povjerenstva Republičkog sekretarijatu za prosvjetu i kulturu SR Crne Gore. Opći zaključak Komisije, proslijeđen Izvršnom vijeću SR Crne Gore bio je kategoričan: predlaže se da se «**na Lovćenu ne podiže Njegošev mauzolej prema projektu Ivana Meštrovića**».

Već je to mišljenje stručne komisije izazvalo burnu javnu raspravu o samom smislu projekta, za koji se prije toga činilo da uživa opću podršku. Potrajat će, u punom intenzitetu, preko pet godina, da bi se i kasnije povremeno rasplamsavala. S vremenom se čak zaoštravala u frontalno sučeljavanje dijametralno oprečnih stajališta, prerastajući u veliki simboličko-ideologijski rascjep. U javnu se raspravu uključuje i Srpska pravoslavna crkva, ističući svoju «aktivnu legitimaciju» na Njegoša kao pravoslavnog duhovnika i simbola slobodarskoga srpskog naroda.

Zamislimo se pažljivije o motivima i posljedicama osporavanja projekta kao takvoga, najprije kao izraza gologa političkog voluntarizma, zatim kao estetskog promašaja, a zatim i kroz dovođenje u pitanje ne samo Meštrovića kao kipara i graditelja spomenika, nego i kao ličnosti.

U protivljenju projektu postupno se jasno razabire da se upravo protiv projekta artikulira agresivna ideologijska struja nacionalističkog i klerikalističkog karaktera, koja pokušava preko rasprave o projektu ne samo delegitimirati Savez komunista kao političku partiju i njegov socijalistički projekt, nego prije svega velikosrpski osporiti **suvereno pravo crnogorskog naroda na puni vlastiti nacionalni individualitet.**

I ne samo to! Orkestrirani napad na projekt pokazuje da je borbena falanga srpske nacionalističke inteligencije i militantne srpske pravoslavne crkve upravo u tom projektu prepoznala točku na kojoj može uspješno politički poraziti oslabljeni komunistički pokret i njegov projekt samoupravnog socijalizma i jugoslavenske federacije. Budući da je režim još uvijek bio monistički, sa snažnim obilježjima staljinizma, nije bio moguć izravan obračun s njime. Stoga je trebalo

dokazivati, na primjeru projekta, kako je kulturna dimenzija toga komunističkog projekta beznadno primitivna i anakrona, a da je angažiranje Meštrovića kao «osvjedočenog srbofoba» konačni dokaz o «zavjeri protiv srpskog naroda».

Našavši se, neočekivano, u defenzivnoj poziciji, tadašnja politička elita brani projekt, kao da joj je život u pitanju. Ponašala se kao da je svako, pa makar i stručno-umjetničko osporavanje vrijednosti projekta, neprijateljski čin protiv «naroda i države».

Tako je umjetnički projekt postao ulog u znatno dalekosežnijoj raspravi, u kojoj se pojedinačni glas, ma kako bio razborit i kompetentan, povlačio u drugiplan u odnosu spram historijskog sučeljavanja kolektivnih aktera političkog života.

Opredjeljivanje za i protiv projekta mauzoleja, prema Meštrovićevoj zamisli i izvedbi, preraslo je u ogorčenu borbu za legitimaciju vlastitog viđenja tadašnjega društva i političke vlasti općenito, a napose crnogorske nacionalne individualizacije u uvjetima jugoslavenske federacije.

Suočavanje s brutalnim osporavanjima bitno je ojačalo političku volju Crnogoraca da se projekt napokon dovrši. Karakteristično je da taj odgovorni zadatak na sebe preuzelo Cetinje kao svoju moralnu obvezu. Uz mnogo napora i poteškoća, ali uz mnogo entuzijazma i veliku podršku u svim jugoslavenskim republikama, posebno u Hrvatskoj, Njegošev je mauzolej ipak podignut na Lovćenu, doduše ne do jeseni 1971. kako se predviđalo, nego tek 1974. godine.

Cetinjani su svojom inicijativom pokazali da su svjesni da je i sama crnogorska duhovna individualnost i crkvena autokefalnost u pitanju. Ulog je bio ogroman, jer je pritisak da se «duh sadašnje generacije crnogorske nacije vrati u XIX vijek srpsko-pravoslavne ...egzistencije», bio

preveliki, pa i u glavama mnogih čestitih Crnogoraca. Stoga se upravo Cetinje, kao prokušana (i prije i poslije tog doba) utvrda crnogorske nacionalne samosvijesti, odvažuje da realizira projekt kao simbolički izraz policentrične južnoslavenske sinteze. Samo se taj način može razumjeti odluka da se formalno pređe preko Njegoševe riječi i da se ne rekonstruira izvorna Njegoševa zadužbina Petru I Petroviću. To je učinjeno u ime vjernosti Njegoševu duhu, duhu crnogorskoga mislioca-pjesnika univerzalnih poruka i dimenzija. Bili su uvjereni da se crnogorski nacionalni individualitet ne može primjereno afirmirati neplodnim suprotstavljanjem agresivnome srpsko-pravoslavnom hegemizmu, nego samo stvaralačkom alternativom tome potrošenom integracijskom obrascu, u punom osloncu na univerzalistički civilizacijski obrazac međusobnog uvažavanja i slobodnog povezivanja južnoslavenskih naroda.

Po mom sudu, posve subjektivnome, Meštrovićev veliki projekt umjetnički je impresivan i ljudski iskreni *hommage* najvećem crnogorskome i južnoslavjanskom misliocu-pjesniku, uistinu dostojno vječno počivalište **Njegoševo**.

Njegoš nebesnik, kako ga je u kamenu ovjekovječio genijalni kipar, tako na crnogorskom Olimpu bdije nad svojim narodom, namećući mu najviše duhovne kriterije nacionalne opstojnosti. I kao da poručuje: O, Crnogorci, budite realni, tragajte za nemogućim!

Stoga mi se čini da bi se objektivan sud o veličajnosti Meštrovićeva projekta mogao možda najplastičnije izraziti parafrazom čuvenog Kantova suda o Francuskoj revoluciji:

Kulturni projekt jednog pametnog naroda, kao što je podizanje mauzoleja na Lovčenu, može biti skopčan s velikim poteškoćama i nevoljama, do te mjere da se dobronamjerman čovjek nikada ne bi odlučio da po tu cijenu izvrši taj pokus – ali upravo taj projekt u duši svih promatrača nailazi na takvo suosjećanje koje graniči s entuzijazmom, suosjećanje koje ne može imati drugi uzrok osim moralne obdarenosti ljudskog roda.

A onoga tko taj moralni entuzijazam ne dijeli, mogu samo uputiti na mudre riječi velikoga Martina Heideggera:

«Samo onaj koji misli veličajno, može se prevariti veličajno».

**Vlado Vujović, *Oriđinali od Nagoste*,
Zagreb/Split: Nacionalna zajednica Crnogoraca
Hrvatske i Zajednica Crnogoraca Splita, 2005.**

Piše: Dragutin Lalović

Oriđinali od Nagoste četvrta je knjiga sjajnih hronika-zapisa revolucionara (skojevca), uznika i ratnika, publicista i književnika Vlada Vujovića. Od *Klosa. Hronika o logoru Klos u Albaniji 1941-1942.* (1983.), preko *Otkrivanje Italije* (2002.) i *Kaliježi I. Po zaštranoj crnogorici* (2004.).

Čitaoci *Kaliježa I* naravno, pogađaju, da su *Oriđinali od Nagoste* (drevno ime grada Nikšića) zapravo drugi dio zamišljene i najavljene trilogije «nikšićke hronike između dva svjetska rata» (dakle, *Kaliježi II*).

Ti će čitaoci i ovoj knjizi naći autorove omiljene likove, prije svih Rala Vučinu (Radovana Vučinića) i učitelja Stojana Cerovića, kao autentične likove, te Orla, kao sintetični lik, utjelovljenje autentičnog Profesora legendarne nikšićke gimnazije). Tu su i mnogi već nam poznati autorovi školski, gimnazijski drugovi, a pojavljuju se i novi. Zato se obje knjige ove trilogije mogu s pravom čitati i pod rječitim naslovom «Orle i orlići», kako su i bile najavljene.

Kada je prije godinu dana govorio, s razumijevanjem i veoma pohvalno, o *Kaliježima* (I. knjizi) veliki pjesnik i zaljubljenik u ovu vrstu pisane riječi Branko Banjević vrednovao ju je u kontekstu bogate crnogorske memoarske literature, koju izrazito karakteriše «majstorsko pripovijedanje». Priznajući i Vujoviću to majstorstvo, Banjević je lucidno naznačio i dvije karakteristike Vujovićeva hroničarskog diskursa koje predstavljaju zanimljivu inovaciju:

- narušavanje tradicionalnoga memoarskog pripovijedanja i pokušaj da se «razbije naracija u

kolaž od podataka, događaja, likova i sjećanja.»

- «humorni odnos prema svom iskustvu, koje se, ponekad, izdiže do samoironije».

Banjević ocjenjuje da ta dvostruka inovacija dovodi pripovjedača u «opasnu poziciju», jer «dovodi do prilične distance prema materiji».

U osloncu na ove znalačke uvide, s kojima se potpuno slažem, a u djelimičnom otklonu prema ocjeni, koja mi nije dovoljno ubjedljiva, htio bih ovdje iznijeti, nekoliko napomena o karakteru ovog tipa kazivanja o istoriji, s kakvim nas suočavaju hronike Vlada Vujovića.

Najprije, autor nije Apsolutni Subjekt Istorije. Nije riječ o povlaštenoj spoznajnoj poziciji koja o istorijskim događanjima neopozivo sudi s tribunala Uma. Čini mi se da autor vjerno slijedi temeljni postulat postmodernizma da je gotovo s «velikim pripovijestima», s velikim pričama o smislu i svrsi istorijskog događanja. Istorija nije hermetična priča, zatvorena u ludačkoj košulji velikih projekata i kolektivnih tlapnji. Naprotiv, prava je istorija pluralna, živa, konkretna priča o ljudima s imenom i prezimenom, od krvi i mesa, u njihovoj neponovljivoj individualnosti.

Takvo hotimično samo relativisanje subjekta diskursa o istoriji pojačano je izričitim autorovim upozorenjem da je njegova hronika zapravo sjećanje u pluralu, *sjećanje na sjećanja* njegovih najdražih likova. Primjerice, u predgovoru *Otkrivanju Italije*, može se u tom duhu pročitati:

«*Otkrivanje Italije* (uz hroniku 'Orle'), *svojevrsni je životopis 'običnoga' Rala Vučine, aktera svih ratnih i međuratnih sudaranja tokom Dvadesetog vijeka, koga je njegov miljenik Bole Vladika, još kao bogoslovac (čitajući Hašeka u originalu) bio prozvao 'Švejk od Pješivaca'. Ovaj autor iskreno priznaje: mnoge misli i izreke u ovoj hronici jednostavno su 'pokradene' od starca Vučine.*» (str. 11).

Iz naznačenih pretpostavki slijedi i način kazivanja, koji doista razbija klasičnu pripovjedačku shematiku i naraciju pretvara u «kolaž od podataka, događaja, likova i sjećanja». Struktura je Vujovićeve pripovijedanja možda najbližnja filmskoj tehnici, u onoj vrsti filmova koji priču razbijaju na sekvence i scene, eda bi omogućili da logika slike, dojmova i situacija dođe do punog izražaja. Takav bi se hroničarski postupak mogao nazvati «mikroskopskim», jer je fokusiran na detalj, događaj, doživljaj, dosjetku, u duhu gesla *small is beautiful*.

Sekvencijalnoj naraciji, koja se opire svakom strukturisanju, prilagođen je i sam jezik, s kojim se autor igra i poigrava na sve zamislive, ili jedva zamislive, načine. Rečenicu lomi kad god hoće, sječe je kada izgleda da je tek krenula. A kada na ovakav stil svikne, čitalac zapaža autorovu ambiciju da bude svojevrsni čuvar jezičnog blaga, čijim se čarima bez ostatka i upravo misionarski predaje, štoviše podaje. A jezik mu se, zauzvrat, bogato odužuje u svojoj raskoši staroga jezika naših pređa. Svaka nam stranica ove hronike barem ponekim izrazom, jezičnim obratom ili pravim kalamburom graši dušu čitalačku. Ne samo crnogorsku, premda pogotovo crnogorsku!

Iz bogatog sadržaja ove, zasad dvotomne, nikšičke hronike želio bih istaknuti nekoliko tematskih sklopova, bez pretenzije na cjelovitost (ostavljajući po strani naročito humorni stil, katkad upravo švejkovski, koji bi zasluživao poseban osvrt).

Prvi tematski sklop je istinska humanistička poruka o čojstvu, istorijska poduka o borbenom, tolstojevskom pacifizmu, koji osuđuje rat i neprijateljstvo kao barbarstvo, nedostojno čovjeka. Navodim dva karakteristična primjera životne mudrosti profesorâ Orla i Stojana:

Kad je izbio aprilski rat 1941., Orle je po izokrenutom Njegošu ovako pjevao o zloj sudbi, koja prijete njegovim «orličima»:

«Nek se ovaj vijek skrrije
Pred svijema vjekovima,
On će era biti sramna
Ljudskijema koljenima» (*Kaliježi I*, str. 365-66).

Da bi proročki zaključio: «**Junaštvo** je car zla svakojeg».

A Stojan Cerović, umni potomak velikoga vojvode Novice Cerovića, i sam učesnik opštenarodnog ustanka, ovako poučno zbori svom nekadašnjem učeniku:

«Crnogorci su Trinaestojulskim ustankom sprali ljagu i s one lakoumne 1918., odista se ponovo možemo gorditi onom Njegoševom: **Vile će se grabit u vjekove / da im vijence dostojne ispletu!** I, koliko god zebem zbog ove grlom u jagode jurnjave na kompletnu talijansku diviziju u Pljevljima, siguran sam da je konačna pobjeda nad fašizmom neminovna! Ali, ostaje zebnja pred surevnjivošću boljševičkog monolita i anglo-američkog monopolita. Ikad li će se ostvariti onaj predsmrtni amanet moga Novice: «Dabogda se sve vojske istražile!» (*Kaliježi I*, str. 16)

Drugi tematski sklop dirljivo je svjedočanstvo, upravo pedagoška poema o dubokoj ljudskoj uzajamnosti staroga «Orla» i njegovih «orlića». Vujovićevo kazivanje o njegovoj generaciji nikšičkih gimnazijalaca, koje su njihovi sjajni profesori odgojili u duhu istinoljubivosti i pravde, ubjedljivo potvrđuje istorijsku istinu o obrazovnim i etičkim potencijalima i dosezima tadašnje nikšičke gimnazije.

Treći tematski sklop ove hronike istinska je priča o *hegemonijskim* (u gramšijevskom smislu) postignućima komunističke ideje u razdoblju između dva svjetska rata u Crnoj Gori. Veliki duhovni val koji je svojim tektonskim potresom

izazvala Oktobarska revolucija u Rusiji, snažno je obilježio crnogorsku sredinu u toku cijelog međuraća. Izvorni ideali te revolucije, kao ideali društvene pravde i ljudskog dostojanstva, koje je staljinizam tako podlo izdao i surovo zgazio, bili su i ideali tzv. saputnika revolucije. U tom je svjetlu paradigmatičan primjer životne sudbine Stojana Cerovića i njegovih novina i časopisa. O intelektualnoj živosti tog doba nezamjenjivo svjedoči Stojanov list *Slobodna misao*, «*nedjeljnik za kulturnu i socijalnu obnovu*», koji je uspješno izlazio od 1921. do 1941. godine.

I najzad, i četvrti tematski sklop ovih hronika, koji je meni kao politologu i najimpresivniji, obuhvata potresne, dugo i sramno prešućivane priče o ljudskim sudbinama u ratnim i poratnim danima. Drastičan primjer zlokobnog staljinističkog dogmatizma i fanatizma, koji su naposljetku i doveli do kraha jugoslovenske zajednice i socijalističkog projekta⁴, jest životna sudbina Adolfa Muka, jednoga od osnivača KP u Crnoj Gori (o tome vidjeti u *Oriđinalima*, str. 15, - 102-107; v. također još u *Klosu* poglavlje «Osamljenica Katica Muk», str. 181-84). A cjelovito kazivanje o poratnim iskušenjima i sunovratima očekujemo u trećoj knjizi ove hronike.

Upravo se u pripovijedanju o staljinističkoj dimenziji jugoslovenskog komunističkog pokreta i beskrupuloznih vlastoljubaca i koritaša u njemu, pokazuje da autor ipak nema dovoljnu distancu prema istorijskom materijalu, koliko mu je teško prevladati ugrađenu autocenzuru: «Ovdje se s razlogom ne spominju *prava imena* nekih 'junaka' ove hronike: Pi-Greban, Mula Žula, Ćirila Neprelaznoga, Frka i Žurke, Bata Rate i Ćićolja, Špicelje...» (*Kaliježi I*, str. 26; potcrtao – D.L.).

Zaključujem opštom napomenom o smislu i izgledima istorijskih kazivanja.

U ovim se hronikama ističe i upečatljiv lik advokata Jefta Pavića, glasovitog zemljoradničkog prvaka i vječitog opozicionara, uznika i u pred-ratnim i u poratnim zatvorima, učesnika NOB-a i poratnog ministra pravde Crne Gore. Na tu je funkciju dao ostavku «zbog nedostatka parlamentarne demokratije». U njegovim poznim danima list *Pobjeda* je objavio feljton o njemu pod naslovom «Pobjednici pišu istoriju». Pavić se pobunio, riječima:

«...*Taj je naslov površan, a tačniji bi bio – 'Istoriju pišu oni, koji su se dokopali vlasti'. Jer, i ja sam pobjednik nad fašizmom, kao i stotine hiljada nekomunista i komunista-idealista, ali prevladali su oni kojima jedino pogoduju 'monolitni' klimoglavci ... Kamo sreće da je samoupravljanje bilo izistinsko, s vlasničkim dionicama radnika i stručnjaka, a ne s komitetskim mus-direktivama...*» (*v. Kaliježi I*, str. 150).

Istinoljubiva memoaristika, kao što je ova Vlada Vujovića Gavroša, pokazuje da istoriju ipak ne pišu ni pobjednici ni vlastodržci, nego «plemenite pamtiše», čuvari našeg etičkog kodeksa i jezičnog blaga.

U tom smislu, bilo bi dragocjeno ako bi se u dogledno vrijeme mogla, u nas ili u Crnoj Gori, ponovo objaviti najvažnija autorova knjiga-hronika *Klos*, budući da je ona danas potpuno nedostupna. Iako štampana u ogromnom tiražu, ona je surovo zatirana. Nema je čak ni u naučnim ustanovama, pa ni u nekim velikim bibliotekama, jer nije bila po volji ni partijskim ideolozima, a ni četničkim ni ustašoidnim mitomanima.

Čestitam mlađahnom starini Gavrošu na lijepoj knjizi, u očekivanju da nas što prije obraduje i završnim trećim dijelom svoje nikšičke hronike.

⁴ Vidi poglavlje «K-O-O sektor i njegov slučajnik Pavić od Zezjova», u kojem se uvodno napominje: «Naoko bez hroničarske logike, ovdje slijede i neki učini grebanovske vanguarda nad vanguardama, koja će više od svih kontrasocijalističkih zavjera ići na ruku jugoslovenskom krah. O čemu će stogodišnji Rale Vučina, uoči suicida 1991. godine kazivati: - I ovog je puta isusovsku ideju svebratske jednakosti nadgornjala pohlepa za preotimanjem» (*Oriđinali od Nagoste*), str. 108 i dalje

Život i djelo Vladislava Brajkovića II,
Zagreb/Kotor: Nacionalna zajednica Crnogoraca
Hrvatske/Hrvatskograđanskodruštvo/Bokeljska
mornarica, 2005. (priredili: Radomir Pavićević i
Dradutin Lalović)

piše: Aleksandar Bravar

Kao predstojnik katedre Pomorskog i općeprometnog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu, osjećam posebnu čast što mi je pružena mogućnost da ovim skromnim prilogom sudjelujem u zamašnom izdavačkom projektu odavanja dužne i zaslužene počasti profesoru Vladislavu Brajkoviću. Ne radi se ovdje samo o pozivanju na časni i neprekinuti lanac mojih prethodnika: profesora Brajkovića, Jakaše i Filipovića, već o osobnom profesionalnom i ljudskom sentimentu. Profesora Vladislava Brajkovića još je za njegove aktivne karijere na Fakultetu pratio glas znanstvenika svjetskih dosega i pedagoga savršene profiliranosti. Odlaskom u mirovinu i neprekinutom djelatnošću kao predsjednika Zavoda za pomorsko pravo, historiju i ekonomiku pomorstva istraživačkog centra pri tadašnjoj JAZU, Brajkovićev status poprimio je gotovo legendarne dimenzije: bez ikakvog pretjerivanja moglo bi ga se nazvati bardom i nestorom hrvatskog pomorskog prava.

Imao sam kao mladi znanstvenik, asistent na Jakašinoj i Filipovićevoj katedri, rijedak privilegij da mi upravo akademik Brajković napiše i objavi recenziju za moj prvi znanstveni rad "Međunarodna unifikacija općeg ograničenja odgovornosti brodara i naše pravo". Taj je izvorni znanstveni rad objavljen u jubilarnom, stotom broju časopisa Akademije. Uporedno pomorsko pravo i pomorska kupoprodaja daleke 1983. godine. Profesor Brajković tada je u "Uvodnoj

riječi uz broj 100" napisao: "Autor je uzeo u razmatranje jedno značajno pitanje, institut općeg ili globalnog zakonskog ograničenja odgovornosti kao 'jednu od najkarakterističnijih povijesnih posebnosti pomorskog prava'. Ta je posebnost doista povijesna ali je zadržala svoju važnost do našeg vremena i ne prestaje zaokupljati interes pomorskog poduzetništva u cijelom svijetu.

Izloživši povijesni razvoj instituta i ekonomsku uvjetovanost koja ga je u specifičnim okolnostima pomorskog poduzetništva zadržala, predočio je različite vidove njegova formiranja da bi prikazao njegove oblike u pojedinim sistemima pomorskog prava i napose opširan pregled unifikacijskih napora za njegovo izjednačenje u suvremenom pravu, zaključujući da je u našem Zakonu o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi institut normiran recipirajući odredbe i načela Bruxelleske konvencije o ograničenju odgovornosti vlasnika pomorskih brodova iz 1957, što prema mišljenju autora ne odgovara novim putevima u razvoju pomorskog prijevoza i da bi "vezanost našeg pomorstva za svjetske trendove trebala inducirati zakonodavne napore u pravcu suvremenijih rješenja od onih koje nudi Konvencija iz 1957". Autor je tom željom aludirao na novije međunarodne instrumente o tretiranom institutu, napose na koncepciju Londonske konvencije o ograničenju odgovornosti za pomorske tražbine iz 1976. godine.

Studija je svakako aktuelna i u toliko vrijednija što u današnjem vremenu održanje instituta globalnog ograničenja odgovornosti brodara često biva osporavano kao neopravdano i zastarjelo načelo prevladanoga vremena".

Za mene je taj tekst predstavljao jedan od najsnažnijih poticaja u građenju vlastitog znanstvenog profila, koji je opet kao veliki uzor

mogao imati upravo profesora Brajkovića. U nekoliko sam navrata i u osobnim kontaktima imao prigodu upoznati znanstvenika britka uma i nepogrješive prosudbe, prekaljenog radom u najvišim međunarodnim forumima i posve predanog harmonizaciji našeg prava s najsuvremenijim međunarodnim legislativnim postignućima.

No, nadasve me fascinirao čovjek, dakle osoba: profesor Vladislav Brajković bijaše figura iz nekog drugog i drugačijeg, po svoj prigodi mitskog vremena! O tome je pouzdano svjedočila njegova superiorna kultura, raspon interesa i znanja, elegantna blagoljublje, finoća u ophođenju i nastupu, skromnost te neki suspregnuti, ali neuništivi idealizam koji je zacijelo oblikovao njegove profesionalne i osobne korake. Vladislav Brajković bijaše – valja neizostavno upotrijebiti i francusku i englesku, imenicu da bi se dobilo na slojevitosti – Grandseigneur i Gentleman!

Sigurno je da nisam bio jedini koji se osjećao ponosnim što je mogao koračati njegovim utrtim putem, nastaviti rad na njegovoj katedri i slijediti postulate koje je tako neizbrisivo ugradio u duhovnu zgradu Pravnog fakulteta, Akademije ali i Međunarodnog pomorskog odbora.

Ostogodišnjici Brajkovićeva rođenja dimenzije njegove osobe, okupane zahvalnim sjećanjem, bivaju evocirane u svoj iskrenosti suvremenika. A što se Djela tiče, neka ove marno priređene knjige budu “spomenik trajniji od mjedi” – jer sam ga je Brajković gradio ustrajnošću zanesenjaka i suverenosti Barda i Nestora...

Marko Špadijer/Stanko Roganović, *Diplomatska poslanstva u Kraljevini Crnoj Gori, Zagreb/Cetinje: Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske/Matica crnogorska, 2005.*

(drugo, prošireno, dvojezično izdanje)

piše: Damir Grubiša

Knjiga o diplomatskim poslanstvima i misijama u Kraljevini Crnoj Gori vrijedan je doprinos razmatranju uloge diplomacije u procesu izgradnje nacije “Nation-Building” (što podrazumijeva profiliranje nacije kao moderne političke zajednice, ali i “State-Building” izgradnju državnih institucija). Autori su posebno obradili ulogu diplomacije ne samo u funkciji zaštite suvereniteta države Crne Gore, već i u njejoj specifičnoj funkciji izgradnje Cetinja kao modernog europskog grada, kao “minijutarne europske metropole”, kako kažu s pravom i sami autori.

Uspostavljanje diplomatskih legacija na Cetinju nakon Berlinskog kongresa 1878. pridonijelo je tako procesu političke modernizacije i stvaranju moderne diplomatske, ali i urbane infrastrukture u crnogorskoj prijestolnici, što je proizvelo pozitivan učinak i na proces izgradnje političkih institucija (tzv. institution-building). Čitajući ovu knjigu stječe se dojam da je otvaranje diplomatskih legacija na Cetinju, a još i više njihovo udomljavanje u posebnim palačama, pridonijelo i urbanizaciji Cetinja i njegovom prerastanju u moderan grad. Iza toga je stajala mudra politika, ne samo knjaza/kralja Nikole i njegovog entourage-a, već i svih političkih prvaka novonastale crnogorske države. Podlogu za takav zaključak nalazimo u prepisci između Ministarstva unutrašnjih djela i Uprave varoši Cetinje, iz koje se vidi da je knjaz Nikola pribjegao vrlo zanimljivoj taktici, koja nije bila karakteristična samo za francusko poslanstvo

o kojem je riječ. Naime, većina poslanstava je izgrađena na darovanom terenu, kao znak zahvalnosti i prijateljstva prema državama koje su se založile, na Berlinskom kongresu, za priznanje Crne Gore kao samostalne i suverene države (logični izuzetak je Turska, koja je, naravno, morala platiti zemljište za svoje poslanstvo). No Uprava varoši Cetinje je zato postavljala vrlo oštre uvjete za izgradnju tih poslanstava, tako da su investitori morali, praktički, izgraditi osim svoje zgrade ponekad i cijelu ulicu sa svom urbanom infrastrukturom (u francuskom slučaju govori se o "liverisanju", tj. niveliranju cijele ulice; u talijanskom slučaju riječ je o uređenju okoliša, parkova i teniskih i golf igrališta, što je dovelo do uobličavanja jedne od najljepših urbanih mikrolokacija ne samo u Crnoj Gori, već i u Europi itd.). Tako je mudrom politikom knjaz Nikola iskoristio izgradnju diplomatskih poslanstava i za urbanizaciju Cetinja.

U toj urbanizaciji jednu od glavnih uloga odigrao je i "talijanski faktor". Ne mislim ovdje samo na čin izgradnje talijanskog poslanstva, koje svakako zaslužuje posebno razmatranje, kao što to zaslužuju i sami diplomatski i dinastički odnosi između Italije i Crne Gore. Riječ je o ulozi koju je jedan talijanski arhitekt, Giulio Corradini, odigrao u tom procesu, dajući Cetinju prepoznatljiv ambijentalni pečat. Corradini je angažiran po uzoru na sličan angažman talijanskih arhitekata u Rusiji, koji su takav prepoznatljiv pečat dali i Sankt Petersburgu. No kako njegovo angažiranje vremenski prethodi dobrim dinastičkim odnosima koji su se razvili između vladajućih kuća Italije i Crne Gore, iza toga opet moramo potražiti izraz dalekovidosti vladara-autokrata, knjaza Nikole, koji je baš upošljavanjem Corradinija kanalizirao urbani razvoj cetinjskog pejzaža.

Corradini je, naime, autor najznačajnijih projekata diplomatskih poslanstava na Cetinju kao što su to Rusko i Talijansko poslanstvo, ali uz to je i autor najznačajnije državne zgrade - Vladin doma - Crnogorskog parlamenta (uz to i katoličke crkve i samostana), kao najrepresentativnije palače u gradu. Uz to projektirao je i najznačajnije mikrolokacije, gradske prostore i dispoziciju urbanističkog plana Cetinja. Corradini je uglavnom radio u inozemstvu i njegov rad nije posebno obilježen u njegovoj rodnoj zemlji, Italiji. No gdje god je gradio - u Rusiji i Crnoj Gori, primjerice - uvijek je nastojao ambijentu prilagoditi klasične estetske vrijednosti svog vlastitog podneblja. Možda ti projekti nisu posebno inovativni, već bismo mogli prije za njih reći da su eklektični; autor nije toliko vodio računa o tome da svoju maštu i znanje usmjeri na arhitektonsku inovaciju, već je nastojao klasične vrijednosti renesanse, neobaroka i klasicizma podvrgnuti harmonizaciji s okolišom kojeg je zatekao i preoblikovao. Na taj način nastale su lijepe i skladne palače, koje su na Cetinje donijele stilske naznake i renesanse, i baroka, i klasicizma, ali i neoromanike (kao u slučaju katoličke crkve), no sve to harmonično uronjeno u cetinjski pejzaž, bez isprazne razmetljivosti i u gabaritima tek nešto većim od lokalne građevinske tradicije. Najbolji primjer je za to Vladin dom, izgrađen u neorenesansnoj tradiciji, po jasnom uzoru Palladijevih vila iz tzv. mletačke (venecijanske renesanse), ali s korigiranim stilskim naznakama i kasnijih doba, skladno umetnutim, bez rizika stilskog konflikta i disharmonije.

Jasno je da je druga njegova građevina, zgrada ruskog poslanstva, morala bila izgrađena u stilu "petersburškog ampira", koji je opet preuzeo odlike talijanskog neoklasicizma i neobaroka s

raskošnom ornamentikom. Opći dojam je impresivan, baš kao što je to trebao biti "imidž" Ruskog carstva, sugerirajući snagu i podršku. Nasuprot tome, zgrada talijanskog poslanstva namjerno ne odaje impresivnost kakva bi se očekivala u doba gradnje zgrade, od 1906. do 1909., nakon što se knjaginjica Jelena udaje za talijanskog prijestolonasljednika 1895. godine, a postaje talijanskom kraljicom 1900. Corradini je uspio prigušiti impresivnost palače na taj način što je konstruirao zdanje koje je sastavljeno od glavne i sporedne zgrade koje su spojene pasarelom. Na taj način je ublažen opći dojam maestoznosti građevine, koja je projektirana u reduciranom neo-renesansnom stilu s dostojanstvenim trijemom, što sugerira sličnost s Vladinim domom. No tu su odbačeni svi suvišni dekorativni elementi na račun naglašene krovne konstrukcije s mansardnim prozorima i dimnjacima, a prava raskoš očekuje posjetitelja tek iza fasade glavne zgrade, u prilazu prostranom parku u kojem je izgrađeno tenisko igralište ograđeno metalnom ogradom. Park talijanskog poslanstva inspiriran je tlocrtom rimskog parka Villa Borghese, omiljenog rimskog šetališta. No zato je Corradini vješto iskoristio samu lokaciju - gotovo na ulazu u Cetinje, s namjerom da se tako putnici koji dolaze u grad susretnu s prvim dojmom, s prvom značajnijom palačom, i to baš onom talijanskog poslanstva.

Suzdržanost u izgledu i štednja u troškovima ima, međutim, svoj poseban *raison*. Razlog takvom postupku nalazimo u općem pečatu kojeg je nova talijanska kraljica Jelena, kći knjaza Nikole, nametnula talijanskom dvoru. Odmah nakon krunidbene ceremonije, kraljica Jelena je uvela strogu štednju na rimskom dvoru, kako o tome svjedoči Indro Montanelli u svojoj knjizi *L' Italia di Giolitti*. Tako je i gradnja talijanskog

poslanstva nakon početka 1906. prekinuta upravo iz razloga štednje. Kraljica Jelena Savojska nije htjela da se Italija razmeće svojom prisutnošću u Crnoj Gori, već se radije opredijelila za konkretnu dobrotvornu pomoć, te pomoć kulturnim i edukativnim aktivnostima u Crnoj Gori. Talijansko poslanstvo je postalo svojevrsni centar talijanske kulture i u njemu su se odvijale mnoge kulturne manifestacije s gostujućim talijanskim glumcima, muzičkim učiteljima i izvođačima. No stoga je kraljica Jelena iz svojih osobnih sredstava financirala gradnju Corradinijeve katoličke crkve i sjedišta biskupije.

Talijanska diplomacija je, upravo zahvaljujući činjenici da je knjaginjica Jelena postala talijanska kraljica Elena di Savoia, odigrala posebnu ulogu u Crnoj Gori. Iako je Crna Gora bila oslonjena prvenstveno na rusku, a potom i na francusku podršku, utjecaj Italije je postupno rastao tako da je Italija razvila i svoju posebnu balkansku politiku, videći u Crnoj Gori odskočnu dasku za ambicioznije planove imperijalističke ekspanzije na Balkanu. Tako je Crna Gora i povela Balkanski rat protiv Turske 1912. godine, što je Italija iskoristila za širenje svojeg utjecaja u Albaniji, a što su europske sile zamjerile Italiji. Zbog tih razloga je Italija morala, kasnije, popustiti i odustati od svoje podrške samostalnosti Crne Gore, upadajući u kalkulantske igre velikih sila na Balkanu, unatoč nastojanjima kraljice Jelene Savojske da sačuva samostalnost Crne Gore.

Drugo prošireno i poboljšano izdanje knjige, na crnogorskome i engleskom jeziku, napisali su osvjedočeni znalci crnogorske državne i kulturne povijesti g. Marko Špadijer i Stanko Roganović. Prigodni predgovor ovom važnom izdanju napisao je doajen politološke discipline "međunarodni politički odnosi" prof. Radovan

Vukadinović. Tim je izdanjem mala nacionalna zajednica hrvatskih Crnogoraca dala dragocjen prilog predstavljanju, na međunarodnom planu, crnogorske državnopravne osobne karte. Kao takva, ova knjiga moći će poslužiti kao rječit podsjetnik na ulogu i značaj države Crne Gore krajem 19. i početkom 20. vijeka te kao upozorenje međunarodnoj zajednici, napose Europskoj uniji, da se (ponovo) ne ogriješi o Crnu Goru i temeljna prava na samoodređenje crnogorskoga naroda i građana Crne Gore.

Mijat Šuković, *Novovjekovna država Crna Gora. Stvaranje, razvoj i iskušenja, Zagreb: Vijeće crnogorske nacionalne manjine grada Zagreba*
piše: Dragutin Lalović

Obiljem građe, razinom argumentacije, analitičkim prikazom i kritičkim vrednovanjem cjeline procesa izgradnje crnogorske moderne države, knjiga akademika Mijata Šukovića neodoljivo nas navodi na produbljeno razumijevanje temeljnih političkih procesa u Crnoj Gori, u toku dva stoljeća, a naročito u ključnom State-Building razdoblju od Petra I do Nikole I Petrovića (od njezinih početaka, do njezina ukidanja, od kraja 18.-oga stoljeća do kraja I. svjetskog rata).

Kako, dakle, politologijski razumjeti i tumačiti ovo važno historiografsko istraživanje eminentnoga ustavnog pravnika?

Prema *logici* autorova izlaganja, mogu se (do 1918.) razlikovati tri velika povijesna razdoblja. Prvo je razdoblje „teokratsko-republikanske vladavine“ (1696-1851); drugo je razdoblje *pros-vijećenog apsolutizma* (1852.-1905); treće je razdoblje *parlamentarne ustavne monarhije* (1905-1916/1918).

Sam autor skloniji je podjeli na dva historijska razdoblja, kako ističe u svojoj ocjeni značenja i važnosti Ustava za knjaževinu Crnu Goru iz 1905.: „Ustav je ozakonio i u crnogorski život uveo i više pozitivnog od ovdje identifikovanog. Dao je snažan pečat istorijskim tokovima u Crnoj Gori... Na osnovu njega i poslije njega nastao je *nov period crnogorske istorije. Prekretnica je. Razmeđe je u razvojnem usponu crnogorske države i crnogorskog društva na dva istorijska perioda – doustavno i ustavno.*”

„Doustavno“ razdoblje pre pokriva cijelu prethodnu političku povijest izgradnje države, pri čemu ostaje ipak upitnim kada zapravo završava predržavna, tradicionalna „teokratsko-

republikanska vladavina" (oznaka pripada Ilarionu Ruvarcu), a kada započinje apsolutizam (ne može prije biti *Stege* Petra Cetinjskog, 1796.; ne može biti ni kasnije od Opštega zemaljskog zakonika knjaza Danila, 1855.) Sam autor povijesno razdoblje, ako ne od Petra I, a ono svakako od knjaza Danila, sklon je nazvati „apsolutnom monarhijom" (koja se onda 1905. preobrazuje u ustavnu). Meni se čini kategorijalno primjerenijim (kao što ćemo vidjeti) da se cijelo to razdoblje konstrukcije moderne crnogorske države nazove „prosvijećenim apsolutizmom".

Slijedeći misaonu nit ove knjige, na bitno nov način suočavamo se sa *skrivenom tajnom* (kako bi Marx volio kazati) crnogorske moderne političke povijesti. Naime, u politologijskom ključu, valja se sa svom ozbiljnošću zapitati što znači teza da tradicionalni, predržavni, crnogorski oblik političkog života i zajedništva *nije bio vladikat ili teokracija* (kako se uobičajeno smatra) nego „teokratsko-republikanska" vladavina? Glavni argument u prilog toj odlučujućoj tezi jest da su dvije osnovne institucije određivale karakter tog tipa vladavine: crnogorska pravoslavna crkva (s vladikom na čelu) i Opštecarnogorski zbor. Opštecarnogorski zbor, stoljećima najvažnija politička institucija, svojim sastavom, načinom odlučivanja i utjecajem definira taj tip vladavine kao republikanski. U njemu se Crnogorci, članovi zbora, ne pokoravaju nikome doli samima sebi, njihova je volja suverena. Vladika kao vjerski poglavar i svjetovni poglavar, samo je princeps, prvi među jednakima. Stoljećima *prije države i bez nje*, Crnogorci su već bili GRAĐANI, dakle politički subjekti svoje sudbine. Takav tip vladavine oblikovao je nacionalni karakter crnogorskog naroda (jer je narod uvijek ono što od njega učini oblik vladavine pod kojima živi, kako nas je naučio Rousseau).

Bitna svojstva toga tradicionalnog nacionalnog karaktera crnogorskog naroda jesu: **aristokratski kodeks časti** (čast je uvijek iznad svih pozitivnih zakona i jače obvezuje od njih), radikalni duh nepokoravanja (po Tocquevilleovu poimanju, upravo se u tom duhu očitovala slobodarska crta francuskog plemstva kao aristokracije u starom režimu) i političkog individualizma. Svaki je Crnogorac sam sebi gospodar!

Istovremeno, tip tradicionalnog društva u Crnoj Gori bio je plemenski, koji je razvijao kolektivistički obrazac života i vrijednosti. Pleme je bilo primarni oblik čovjekove identifikacije i okvir njegove egzistencije.

Glavne tradicijske vrijednosti, koje se inače međusobno isključuju, ekstremni individualizam i ekstremni plemenski kolektivizam, tako su bili teško premostiva zapreka političkoj modernizaciji Crne Gore.

Suverena pravna i svjetovna država i moderno građansko društvo ne mogu se izgraditi na tim osnovama. Stoga je osnovna zadaća crnogorske države bila ne samo slamanje plemenskog partikularizma (što se uvijek ističe), nego i nešto mnogo više i znatno teže – a posve obrnuto od epohalnog trenda - ukidanje „teokratsko-republikanske vladavine", ukidanje ekstremnog individualizma. Što to znači, valja jasno osvijestiti: ukidanje **građanina, čovjeka kao političkog subjekta i njegovo svodenje na slobodnog podanika ili državljanina**. A ako je tako, tada je osnovna poteškoća izgradnje države u Crnoj Gori bila u nadasve tegobnom i dramatičnom procesu političkog desubjektiviranja crnogorskih građana, s republikanskim duhom slobode i nepokoravanja. O dramatičnosti tog procesa svjedoči životna sudbina prvoga crnogorskog svjetovnog vladara knjaza Danila I, koji je željeznom voljom lomio

tradicionalni crnogorski individualizam. Nije pretjerano kazati da je sva veličajnost velike dinastije Petrovića bila upravo u njihovoj svijesti i volji da s time uhvate u koštac, da **takorekuć objave rat vlastitim građanima-vitezovima!** Da slomiju njihov duh nepokoravanja i anarhoidnog individualizma. Bio je, dakle, nužan, **apsolutizam**, stvaranje *jake središnje vlasti* sposobne da *nametne vladavinu općenitih normi, zakona, i zajamči pravni subjektivitet* ljudi na svom državnom teritoriju. A taj apsolutizam u punoj mjeri uspostavlja se tek s knjazom Nikolom. *Knjaz Nikola personificira dva kvalitativno različita povijesna razdoblja, i ono apsolutističko i ono liberalno-konstitucionalističko! Najprije je Crnogorce sveo na državljane („doustavno“), da bi ih ustavnim reformom 1905. ponovno uzdigao u status građana (citoyens).*

Kako je to bilo moguće? Osnovni element odgovora se nameće: predmoderna teokratsko-republikanska vladavina podrazumijevala je građanina-ratnika u na rat prvenstveno usmjerenoj vjersko-političkoj zajednici, koja se temeljila na drevnom načelu „Bellum et Justitia“. U crnogorskoj povijesnoj varijanti: „za krst časni i slobodu zlatnu“. Moderna država, kao pravna organizacija, zadužena za pacifikaciju političkoga i socijalnog polja, sukladno modernom geslu „Pax et Justitia“, morala je najprije ukinuti toga ratnika-građanina, podvrgnuti ga pravu i zakonima („privesti ga poznaniju prava“) a tek potom, povijesno i logički, subjektivirati ga pravno i ekonomski, a potom i politički u modernog građanina (u smislu i citoyen i bourgeois).

Najviši domet ove nužne, neprekoračive faze modernizacije crnogorske države i juridizacije patrijahalnoga i fragmentiranoga socijalnog polja nedvojbeno je čuveni *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru* (iz 1888.), kojim je cijela

domena građanskog i privatnog prava uređena na uzoran način. Kojim je, kako Šuković ističe, „na vrhunski evropski nivo uzdignut crnogorski pravni poredak“ (dio treći, točka 10, str. 122-128). U evropskim komparativnim okvirima, ovo grandiozno civilizacijsko dostignuće usporedivo je s graditeljskim, društvo-tvornim pothvatom Napoleona Bonaparte, s njegovim epohalnim *Code Napoleon* iz 1804. Stoga je i knjaz Nikola, kao i veliki Bonaparta, primjer „prosvijećenog apsolutizma“, koji je bio nužna metoda političkoga i pravnog slamanja beznadno anakronoga, predmodernoga socijalnog polja (sjetimo se se samo glasovite Tocquevilleovu analize poreznog sustava u francuskome starom režimu, po kojem je tadašanje francusko društvo nalik na Turkestan – da bi se shvatila veličina Napoleonova pothvata).

Nositelj obje faze političke modernizacije, ponovimo, bio je, i prema ovoj studiji, knjaz/kralj Nikola - što ga besumnije čini središnjom državničkom ličnošću crnogorske moderne povijesti. Nije mi poznat sličan slučaj u komparativnom ključu, da je jedan isti vladar bio uspješan nosilac i apsolutističke i ustavne faze državne povijesti nekog evropskog naroda (pokušajte zamisliti liberalnog Napoleona!).

Proces političke modernizacije crnogorske države, u objema fazama, ova knjiga rekonstruira na uzoran način.

1. Veoma je vrijedan, konzistentan i analitički uvjerljiv, prvi dio (dijelovi I-III) koji prikazuje i vrednuje razdoblje uspostavljanja apsolutističkog oblika moderne države u Crnoj Gori (od Petra I, preko Petra II, do knjaza Danila i Nikole (u prvoj fazi).

2. Središnji dio knjige (dijelovi IV-VI) rezultat je ogromnog i pasioniranog istraživačkog napora i mora se ocijeniti superlativno. Dokazao je,

pomnom analizom Ustava iz 1905. i njegove primjene, svu neodrživost povijesnih zabluda i manipulacija o karakteru crnogorske države tog razdoblja. Od jedva je mjerljivog teorijskoga i praktičnopolitičkog značaja besprijekorno prikazivanje i vrednovanje tadašnje crnogorske države kao „parlamentarne ustavne monarhije” i posebice kralja Nikole kao autentičnoga ustavnog monarha. U njemu se očituje sva znanstvena skrupuloznost i snaga ustavnopravne analize, što i jest najuža profesionalna specijalizacija autorova (u osnovi, ovaj se se ponajbolji dio knjige oslanja, uz stanovita kraćenja i preinake, na prethodnu veoma zapaženu njegovu knjigu *Ustav za knjaževinu Crnu Gopru od 1905. u svom vremenu*, Podgorica, 2005.).

Kolika može biti znanstvena važnost Šukovićevih istraživanja u budućnosti crnogorske historiografije, a koliko se ona još uvijek previđaju, neka posvjedoči primjer žilavog istrajavanja stereotipa o karakteru „ustavnog razdoblja”, napose knjaza Nikole kao slabo prikrivenog samodršca, i nakon usvajanja Ustava, na koji nailazimo i kod inače nesumnjivo vrsnih i pouzdanih crnogorskih povjesničara. Kao primjer može poslužiti netom objavljena *Istorija Crne Gore*; u njoj se ustvrđuje: „jasno je da je ovakvim tipom parlamentarizma ostala gotovo neokrnjena knjaževa vlast, a da je Narodna skupština u dobroj mjeri služila kao dekor koji je ukrio taj apsolutizam. Premoć knjaza nad Skupštinom, i nepostojanje mehanizma kojima bi Skupština kontrolisala vladu, upućivala je na suštinsku očuvanost predašnjeg sistema vlasti” (Živko Andrijašević / Šemso Rastoder, *Istorija Crne Gore. Od najstarijih vremena do 1903.*, Podgorica: Centar za iseljenike, str. 255; istaknuo - D.L.).

Trajna je znanstvena zasluga ove knjige, i na činjeničnome i na vrijednosnom planu, da takve vrste uvriježenih i površnih sudova nepozivo

prokazuje kao znanstveno neutemeljene ocjene.

Ali, ako knjiga doista uvjerljivo dokazuje da je od 1905. doista nastupila bitno nova faza izgradnje države Crne Gore kao ustavne parlamentarne monarhije, pa dakle znamo kada načelno završava razdoblje „prosvijećenog apsolutizma”, mnogo je manje jasno kada ono zapravo započinje.

U sučeljavanju s tom spoznajnom dvojbom, koju i ova knjiga ostavlja otvorenom, može biti poticajno suočiti se sa samorazumijevanjem glavnog aktera procesa modernizacije (knjazom Nikolom), koje on iskazuje u svojoj *Prijestonoj besjedi* (19. 12. 1905.). Izgovara je crnogorski vladar kao obrazloženje razloga koji su ga naveli da donese ustav.

Knjaz Nikola I Petrović Njegoš tada besjedi kao ustavotvorac ovako:

„Oblik Državne uprave bio je do sada u ovoj zemlji oblik *Samodržavlja*... Ni Moji Slavni Prethodnici ni Ja, nijesmo se, kao drugi autokrati, smatrali neodgovornima i *nijesmo držali da je naša volja Zakon*... Mi nijesmo smatrali ovu zemlju kao spahiluk, nego smo štedjeli i lišavali se svega onoga što bi Nas od Crnogoraca razlikovati moglo. *Ne – nijesmo bili despoti, no mučenici za narodno dobro.*

Vršeći Našu Vladarsku moć, Mi smo je *sami ograničavali* i smatrali smo se vazda odgovornim, ne samo Bogu nego i narodu. Tome su *dokaz mnogi sabori, znamenite skupštine i sastanci* na koje smo Moji Preci i Ja *sazivali narod da se s njime savjetujemo za opšte dobro ... vlast naša Naša nije bila samovlašće, no čist izraz narodne volje*...

No, polazeći od uvjerenja da je za Crnu Goru prošlo vrijeme *Samodržavlja* – koje je bilo i lijepo i slavno – a vodeći računa o duhu vremena, Ja sam, Gospodo, riješio da toj *vladavini dadem drugi oblik*...

Dajem ga [Ustav] narodu da se njim diči i ponosi, kao tekovinom mirnom i Bogom

blagoslovenom, *na koju niko u mojoj zemlji nije ni pomišljao – što je najrječitiji dokaz da Samodržavlje nije bilo nikom teško, osim Meni, zbog njegove preogromne odgovornosti...*

Ovijem danom Otadžbina naša postaje ustavna monarhija i mi sa srećom stupamo u nov politički život... (*Novovjekovna država Crna Gora*, str. 218-219; sve istaknuo – D.L.).

Barem je dvije stvari samoproglašeni ustavni monarh zamaglio ili hotimično pobrkao:

Prvo, dok je postojala „teokratsko-republikanska vladavina“ nije moglo biti samodržavlja, jer je to **predržavni tip vladavine**. Dvojica njegovih Slavnih Predaka nisu bili samodršci, nisu imali neograničenu vlast nad crnogorskim državljanima. Ali su Petar I i Petar II odlučno započeli državotvorni proces razgradnje naslijeđenog tipa vladavine. U ratnim uvjetima oni još ni izdaleka nisu imali političku moć da ukinu taj tip vladavine. Uspješno su ga započeli potiskivati izgrađujući središnju vlast, monopol političke sile, kult zakona. Tek započeli. Taj se modernizacijski proces događao u naslijeđenom institucionalnom okviru „teokratsko-republikanske“ vladavine. Odvijao se uspješno, samo zahvaljujući posve iznimnom državničkom umijeću, duhovnom autoritetu i ratničkoj smionosti velikih vladika, *utemeljitelja crnogorske nacije i njezina duhovnog identiteta*. Samo je njihova kolosalna politička statura, na osnovi njihovih *osobnih najviših svojstvava*, mogla uspješno započeti s postupnim prevladavanjem republikanskog duha starih Crnogoraca. Da ih, premda jednaki s njima, *ničim prisiljeni priznaju za svoje Gospodare*. Pa ipak, Petar I i Petar II još nisu mogli biti samodršci, njihova volja još nije mogla biti zakon – bili su duhovno-svjetovni poglavari samosvjesnih crnogorskih građana, s kojima su zajedno, kao i njihovi pređi,

odlučivali na znamenitim Opštencnogorskim i glavarskim zborovima. Nevjerovatna je državnička veličina Petra II da je shvatio kako se povijesno neodrživi oblik vladavine može prevladati tek ako se istodobno ukinu obje njegove sastavnice – i teokratska i republikanska. Dakle, da se mora ukinuti vladikati i uspostaviti svjetovna (apsolutna) vlast, da bi se mogao ukinuti republikanski element ekstremnoga političkog individualizma. Tek je prvi crnogorski svjetovni vladar, knjaz Danilo, bio prvi samodržac, jer je apsolutistički sveo instituciju Opštencnogorskog zbora na savjetodavni organ. Ali je nije ukinuo; to će učiniti tek knjaz Nikola (posljednji zbor je sazvaio 1879.). U Nikolino doba, njegova je volja bila zakon, on je bio samodržac, vrijeme samodržavlja poklapa se u osnovi s njegovom vladavinom.

Drugo, vrijeme samodržavlja mu je, Knjazu Gospodaru, bilo „i lijepo i slavno“, jer je to vrijeme njegove ničim pravno ograničene vladavine. U tome gotovo prostodušnom priznanju očituje se autokratska narav crnogorskog samodršca, psihološki dokaz da je on uspio u svom pothvatu. Pritom on dijelom „zaobilazi istinu“, a dijelom zavarava i sebe i druge. Ne odgovara istini da na ustavno ograničavanje njegove apsolutne vlasti „niko u mojoj zemlji nije ni pomišljao“ (oni koji su na to samo pomišljali proveli su kao i u svakom apsolutističkom režimu). Zavarava se, svjetli knjaz, riječima da „*samodržavlje nije bilo nikom teško*“ (osim Njemu samome „*zbog njegove preogromne odgovornosti*“). Zar je knjaz Gospodar doista mogao misliti da je posve ukrotio Crnogorce da im i sama ideja Opštencnogorskog zbora postane strana?

A kada bi, recimo, knjaz i bio u pravu, kako je mogao vjerovati da će od takvoga ljudskog materijala, koji je samo za pedeset godina posve

izgubio republikansku slobodarsku dušu, ponovno, s pomoću ustava, moći izgraditi istinske građane u demokratskome parlamentarnom ambijentu?

Možda stoga i nije slučajno da je upravo knjaz/kralj Nikola ostao najspornijim vladarskim likom u velikoj dinastiji Petrovića. Ovisno o kutu promatranja i vrednovanja: jesu li o njemu sudili kao republikanci ili kao državljani. U njemu su, čini se, Crnogorci prepoznavali sami sebe, i u najboljem i u najlošijem svjetlu.

Pouka je ove jedinstvene crnogorske političke povijesti paradoksalna: crnogorski građani ne grade svoju političku subjektivnost nužno u suglasju s (vlastitom) državom. Jer Crnogorci su i prije države (moderne) bili ono što po državi (demokratskoj) na njezinu najvišem stupnju tek trebaju i mogu biti! Uspomena na herojske republikanske dane, na znamenita narodna zborovanja građana-vitezova, baca tešu sjenu na samu državu, kao instrument normalizacije i pacifikacije političkoga i društvenog života.

Povijest se zlokobna poigrala sa sudbinom crnogorske moderne države i njezinih građana. Tzv. „Velika Podgorička skupština“ 1918., kao farsični eho slavni republikanski dana Opšternogorskog zbora, zamutila je pamet crnogorskim građanima da u jednom neponovljivom momentu pomisle kako mogu suvereno dokinuti vlastitu državu!

U tome nisu mogli trajno uspjeti. „Ludilo ne tvori pravo“ (Rousseau), jedan demos nema suvereno pravo ukinuti sebe samoga. Ustavna konstrukcija države Crne Gore bila je prečvrsta da bi se mogla za svagda dokinuti povijesnim reminiscencijama. Ona je mogla biti srušena samo golim političkim nasiljem i ideološkim manipulacijama. Impresivna je moć prava,

prava nacionalne države na opstojnost - nikakvo ga nasilje ne može trajno dokinuti i skinuti s povijesnoga dnevnog reda.

Dok analizu tzv. State-building procesa u ovoj monografskoj studiji držim uzornom i po strogim kriterijima, dotle se u analizi i razumijevanju tzv. Nation-building procesa javljaju i stanoviti problemi. Glavna linija argumentacije kojom se pokazuje moderno oblikovanje crnogorskoga nacionalnog individualiteta, nije uvijek dovoljno uvjerljiva i primjerena složenosti tog procesa. Razumijevanje tog procesa i jest iznimno teško, napose zato što zahtijeva i komparativnu analizu srpskoga (a i šire južnoslavenskoga) procesa oblikovanja nacionalnih individualiteta. K tome, u teorijskom komparativnom ključu izgradnje nacije barem na evropskom prostoru. Da je taj okvir uvažen, analiza crnogorskog „srpstva“ i srpskoga nacionalnog programa bila bi drukčije osvjetljena. Primjer, Njegoševo srpstvo ili „srbovanje“ (str. 84 i dalje), kao element nesvodljivoga crnogorskoga nacionalnog individualiteta, nužna je konzekvenca tadašnje dominantne teorije nacije kao jezične zajednice (koju su usvajali svi najveći umni ljudi i ovih prostora u XIX stoljeću). Po mom sudu, napomena o čitanju i razumijevanju Njegoša i njegova „srpstva“, ne uklapa se sasvim logično u strukturu izlaganja. Ona ne uspijeva uvjerljivo dokučiti svu višedimenzionalnost Njegovševa poimanja i doživljavanja srpstva. Boreći se, s punim pravom, protiv plitkih, jednostranih i tendencioznih čitanja i instrumentalizacije Njegovševih stihova za ideološke podvale i manipulacije, autor nije, niti je mogao osvjetliti sve konotacije njegoševskog srpstva.

Ikada je o *Načertaniju* riječ kritičko vrednovanje moralo bi biti znatno pažljivije i kompleksnije, a ne svoditi se na puku besprizivnu osudu (str. 91-

94). Ono je prije svega program spašavanja samog opstojanja Srbije i srpskoga naroda, u sklopu preuređenja otomanskog carstva, u ekvidistanci spram Rusije i Austrougarske. U bitnoj razlici spram protuotomanske strategijske orijentacije i politike države Crne Gore, u osloncu na rusko carstvo. Kao razlika između **dve pijemontske države**, koje nude različite strategije oslobađanja južnih slavenskih naroda. Otud taj dojam da je riječ o „braći-neprijateljima“, kako bi rekli Francuzi.

Valja upozoriti i na dvije očigledne manjkavosti ove studije.

Prva se očituje u obradi povijesnog razdoblja nakon ukidanja crnogorske države. Već i samim obimom, posljednji dijelovi knjige (dijelovi IX-XI) zapravo su publicistički dodatak prethodnim izvornim znanstvenim istraživanjima. Tako dijelovi X. i XI., koji obuhvaćaju razdoblje od 1941. do danas imaju samo 5,5 stranica! Bilo je mnogo primjerenije da su ti dijelovi uneseni u neku vrst pogovora, ako je autoru toliko bilo stalo do toga da knjigu ne završi baš s ukidanjem crnogorske moderne države i kalvarijom Crne Gore, nakon tzv. Podgoričke skupštine.

Drugi se nedostatak knjige očituje u tome što proces „stvaranja, razvoja i iskušenja“ crnogorske države nije dovoljno sagledan i izložen u sklopu pouzdanih regionalnih i evropskih tokova, poglavito velikih povijesti otomanskog carstva. U sadržajnom smislu, to je i najveći nedostatak ove studije.

Rečeni nedostaci nipošto ne umanjuju velike osnovne vrijednosti ove studije. Ona zaslužuje i pobuđuje daljnja kritička propitivanja i sustavna istraživanja. Sudeći o njoj kao politolog, uvjeren sam da je teško precijeniti koliko ona može biti spoznajno poticajna za crnogorsku znanstvenu zajednicu, za historiografiju posebice. Ali i širu

javnost. I ne samo za Crnu Goru. Neću pogriješiti ustvrdim li, na kraju, kako je knjiga ovakve znanstvene kvalitete i državotvorne vrijednosne orijentacije, crnogorskoga uglednoga ustavnog pravnika Mijata Šukovića, autentična intelektualna najava i simbolička potpora obilježavanju godine kada će crnogorski demos, najzad i nepozivo, ponovno zadobiti svoju političku dušu i sa sebe skinuti kletvu utemeljitelja crnogorske nacije svetog Petra Cetinjskog!

Uvjeren sam da je ovakva knjiga veoma dobrodošla i za članove crnogorske nacionalne zajednice u Hrvatskoj da se upoznaju sa crnogorskom državotvornom tradicijom (dakle, *pravnom i ustavnopravnom*), o kojoj najčešće imaju samo površna i nepouzdana znanja.

Da o široj javnosti (uključujući i intelektualnu) u Hrvatskoj i ne govorimo, koja o tome nema baš nikakvih znanja!

Žarko L. Đurović, et al., *Crnogorski sveti, slave i običaji*, Zagreb: Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske, 2005.

(tekst na crnogorskom i engleskom jeziku)

piše: Novak Adžić

Novak Adžić:

CRNOGORSKA PRAVOSLAVNA CRKVA U POVIJESTI I SUVREMENOSTI

Posebno mi je zadovoljstvo da govorim na ovome uvaženom i visokom skupu, a povodom publikacije knjige «Crnogorski sveti, slave i običaji» koja je ugledala svijetlo dana zahvaljujući pregalaštvu, senzibilitetu i ažurnosti Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatse. Za pomenutu knjigu sam, na poziv uvaženog dr. Rada Pavićevića napisao predgovor, u kojem je navedeno nekoliko relevantnih činjenica o stoljetnoj autokefalnosti Crnogorske pravoslavne crkve. Ova knjiga je, po mome sudu, vrijedna izuzetnog poštovanja u aksiološkoj, fenomenološkoj i gnoseološkoj ravni, kada se to tiče prezentacije i afirmacije najznačajnijih crnogorskih svetitelja koji pripadaju hrišćanskoj religiji, te crnogorskog etničkog i nacionalnog mentaliteta i etosa, u kojem se, svakako, ubrajaju i krsne slave i narodni običaji. Razumije se, u procesu afirmacije crnogorske nacije i državotvorne svijesti nezaobilazan povijesni činilac je i Crnogorska pravoslavna crkva, koja je stoljećima bila jedan od dorskih stubova crnogorske državne nezavisnosti.

Crnogorska prvaoslavna crkva u rangu Mitropolije svoju visoku autonomiju koja je skoro dosegla stepen faktičke nezavisnosti ostvarila je još u XV vijeku, u doba kada su Crnom Gorom vladali Crnojevići. Dinastija Crnojevića preuzela je 1446. godine vladarski prijesto u Crnoj Gori. Prerogative državne i političke vlasti držala je do 1499. godine. Ivan Crnojević (vladao od 1465. do

1490. godine) je poslije žestokog otpora Turcima, bio prinuđen da središte crnogorske države prenese u krševite lovćenske predjele. Osnovao je Cetinje, novi centar slobodne zemlje. Dogodilo se to nakon što je dotadašnji prestolni grad Žabljak na Skadarskom jezeru osvojen od strane Turaka. Na Cetinju je Ivan Crnojević podigao svoj Dvor 1482. godine. U renesansnom stilu sagradio je na Ćipuru 1484. godine Cetinjski manastir, koji će tokom narednih vijekova, postati centar oslobodilačke borbe crnogorskog naroda i faktičke nezavisnosti Crne Gore i u kojem će stolovati poglavari autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve.

Podizanjem Cetinjskog manastira došlo je do premještanja centra Crnogorske mitropolije u novu prestonicu Crne Gore- na Cetinju. Ivan Crnojević je svojom aktivnošću kao državnik ostavio snažan trag i na život Crnogorske mitropolije. U Osnivačkoj povelji Cetinjskog manastira, 4. januara 1485. godine, Ivan Crnojević je naveo da se o ustrojstvu crkve dogovorio «s preosveštenim mitropolitom zetskim gospodinom Visarionom i episkopom gospodinom Vavilonom». Ivan Crnojević kao državnik u slobodnoj Crnoj Gori bio je zaštitnik ili patron Crnogorske pravoslavne crkve koja je na mnogim poljima ostvarila u njegovo vrijeme faktičku samostalnost, tako da se može reći da je on otac utemeljitelj faktičke autokefalnosti Crnogorske pravoslavne crkve. Zato je sasvim uredu što ga je Crnogorska pravoslavna crkva proglasila svetiteljem.

Tokom viševjekovnog postojanja slobodne i samostalne države Crne Gore, u okviru njenih granica, postojala je i djelovala autokefalna Crnogorska pravoslavna crkva, poštujući norme crkvenog, kanonskog, prava i civilnog i državnog prava. Crnogorska pravoslavna crkva bila je autokefalna u punom pogledu i faktičkom smislu

od Ivana Crnojevića, nakon toga naročito od 1603. godine, a u faktičkom i formalnom, kanonskom smislu od 1766. godine pa sve do njenog nasilnog ukidanja 1920. godine.

U savremeno vrijeme u kojemu živimo veliki je balast što Crna Gora nema napisanu sveobuhvatnu jednotomnu ili višetomnu istoriju Crnogorske pravoslavne crkve, u kojoj bi bili sintetizovani i objavljeni svi dostupni izvori koji potvrđuju njenu autokefalnost. Kada bi se osmislila i sprovela u djelo strategija iza koje treba da stoji država sa svojim autoritetom da, recimo, timovi istraživača rade na projektima pisanja crnogorske nacionalne istorije, koja bi obuhvatala povijest države, naroda, jezika, kulture, crkve itd, te kada bi se u prosvjetnim ustanovama to adaptiralo, implementiralo i institucionalizovalo, mnoge goruće probleme sa kojima se sada u Crnoj Gori suočavamo bolje bi smo i lakše mogli riješiti. Na taj način bi se sa najvišeg mjesta mogla konačno staviti tačka na to pitanje i dobrim dijelom riješiti savremene kontraverze, koje, u politički polarizovanoj, javnosti o tome postoje. O crnogorskom jeziku, crkvi, državi i naciji, do sad su napisane kapitalne i vrijedne studije od strane pojedinaca, koje su svakako snažna podloga ili fundament da bi se jedan takav projekt završio. Ali, nedostatak takve generalne strategije o crnogorskom nacionalnom programu, nedovoljna odlučnost i spremnost da se ustavno- pravno regulišenormirapostojanjeiupotrebacrnogorskog jezika kao službenog, je samo pogodno tlo da se nastavi od strane pojedinih centara moći sa sprovođenjem davnašnjeg projekta velikosrpske asimilacije Crnogoraca. Po mome sudu, ustavno- pravno treba normirati postojanje Crnogorske pravoslavne crkve i tada će se mnoge stvari raščistiti, a, bogme, i političke strasti i konfrontacije, polako ali sigurno, prevazilaziti. Ustavno- pravno

pozicioniranje i institucionaliziranje Crnogorske pravoslavne crkve jedan je od kamena temeljaca konstitucionog zaokruživanja crnogorskog nacionalnog identiteta. Hoću da kažem, da istorija jednog naroda i države, u ovom slučaju crnogorskog, treba da bude sveobuhvatno napisana i da u prosvjetnim institucijama bude korektno intrpretirana i izučavana. Istorija jednog naroda i države, a time i njegove Crkve, ako se dobro izuči i zna, treba da posluži opstanku toga naroda i države u sadašnjosti i budućnosti.

Državna nezavisnost Crne Gore, ustavno- pravno i zakonsko normiranje crnogorskog jezika, nacionalnih institucija, ustavno- pravno pozicioniranje i institucionaliziranje Crnogorske pravoslavne crkve, povraćaj nasilno otetih sakralnih dobara u njeno vlasništvo i njeno finansijsko stalno pomaganje iz državnog budžeta znači, u cjelini uzevši, vjernost crnogorskom nacionalnom identitetu i odanost državnom integritetu i subjektivitetu.

Pripadati crnogorskoj naciji znači njegovati i izražavati Crnogorstvo, koje je opšti pojam za crnogorsku državnu egzistenciju, nacionalnu samobitnost crnogorskog naroda, njegovu etničku, kulturnu, jezičku, vjersku i drugu posebnost. Crnogorstvo, istorijski i u savremenom značenju, predstavlja, subjektivitet crnogorske države, individualitet crnogorske nacije, posebnost crnogorske kulture, crnogorskog jezika i autokefalne Crnogorske pravoslavne crkve. Crnogorstvo kao autohtono postoji odvo-jeno i nezavisno od Srpstva, i nacionalno samo- svjesni Crnogorci ne pretenduju na Srpstvo jer im ono ne pripada. Postoje kao posebni i odvojeni, u istorijskom, etničkom, etnogetsom, kulturološkom i drugom pogledu, crnogorski narod i srpski narod , koji nikada nijesu bili isto, pa nijesu ni danas.

KULTURNI IZLOG REPUBLIKE CRNE GORE

*“... ovdje
jedino prošlost nema kraja”*
Mladen Lompar

Pregled značajnijih zbivanja u crnogorskoj književnosti 2004. i 2005. godine

piše: Dragan Radulović

Crnogorska književnost je u posljednjih nekoliko godina, prvenstveno djelima mlađih autora, ozbiljno na sebe skrenula pažnju kritike i čitalaca u drugim kulturama ex-YU prostora, i nedvosmisleno pokazala da im bez ikakvih kompleksa inferiornosti može predstaviti vlastite vrijednosti. Pojavom nekoliko prozних pisaca i pjesnika, (koji su stasavali devedesetih, i prve tekstove objavljivali u rubrici za kulturu nezavisnog nedjeljnika „Monitor“, koji su, dakle, vlastitu literarnu avanturu počinjali u vrijeme poricanja da crnogorska književnost uopšte postoji!) definitivno je uspostavljena nova „književna scena“ u Crnoj Gori. To je generacija koja je odlučno napustila banalne književne stereotipe guslarske provenijencije, oštro i nemilosrdno preispitujući tradiciju, u ozračju potrebe vlastitog stvaralaštva. Iako im, neumorni pobornici guslarstva u crnogorskoj književnosti, povremeno spočitavaju odbacivanje tradicije i prezrivo napuštanje njenih dometa – to jednostavno nije tačno! Mlađi autori ne bježe od crnogorske književne tradicije, a još manje je prepuštaju nekome drugom, oni samo ulažu stvaralački napor da tu tradiciju iznova promisle, i kreativno je oslobode njene petrificirane zatvorenosti. Na određeni način, oni neprekidno tragaju za odgovorom na pitanja: šta je to crnogorska književna tradicija, i kako je moguće, danas u Crnoj Gori, ne pisati kao što se pisalo prije trideset, pedeset ili sto godina, već pisati u skladu sa savremenim dostignućima svjetske literature, a istovremeno, vlastitim knjigama, nastavljati sjajne domete crnogorske poezije i proze? Jer, mlađi

crnogorski književnici dobro znaju da pojam diskontinuiteta uvijek podrazumijeva izvjestan kontinuitet. Ili, drugim riječima: tradicija se ne može nastaviti, a da se ono najbolje iz nje, stvaralački ne reciklira, preobrazi i potom ugradi u vlastito književno-umjetničko djelo! (Da ne bi bilo zabune, ovo nije nikakav „manifest“, čak ni u pokušaju! U pozadini djelovanja te generacije pisaca, kojima i autor ovih redova pripada, ne postoji nikakav „...izam“, upravo suprotno, bilo kakav „...izam“, čak i onaj „postmoderni“, sa gnušanjem odbacuju kao prevaziđeni koncept Moderne.)

Na još jedan fenomen valja ukazati: crnogorska književna kritika „snom mrtvijem spava“! Akademska, pogotovu. (Iako se kritika u novinama, zahvaljujući časnim izuzecima: **mr Boženi Jelušić** i **Borislavu Jovanoviću**, još uvijek nekako odupire tome posrnuću!) O čemu je, zapravo, riječ? Mlađi književnici, koji su u nepune dvije godine crnogorskoj literaturi dali pet romana: (*Privatna galerija*, Balše Brkovića, 2002.; *Auschwitz Cafe*, Dragana Radulovića, 2003.; *Mimezis*, Andreja Nikolaidisa 2003.; *Hansenova djeca*, Ognjena Spahića, 2004.; i *Dječak iz vode*, Ksenije Popović, 2004.), nijesu trbuhozborci bez svijesti o onome što rade, već upravo suprotno: to su autori jasno izgrađenih poetika koje dosljedno realizuju u vlastitim knjigama, a ni književno-teorijsko promišljanje nije im strano. Tako da su na svojoj koži osjetili sve nedostatke književne kritike u domovini. Iako su nabrojani romani u crnogorsku književnost unijeli niz zanimljivih inovacija, koje zahtijevaju savremeniji hermeneutički pristup književno-umjetničkom djelu – sva navedena djela su, ipak, ostala bez ozbiljnijeg odgovora stručne javnosti. Zbog čega dolazimo u jednu neprijatnu i paradoksalnu situaciju: kada je u

susjedstvu, na poziv nekog časopisa, potrebno predstaviti savremenu crnogorsku književnost, pisci odrade svoj dio posla, ali ako je potrebno časopisu dostaviti i kritički tekst koji će njihova dostignuća i teorijski elaborirati – tu nastaju nerješivi problemi. Pa se čovjek, u vlastitoj naivnosti, pita: što rade profesori književnosti na Univerzitetu Crne Gore? Što rade, i čime se bave?! Ako već u kulturi Crne Gore postoji jedan fenomen koji izaziva interesovanje u okruženju, zar nije i njihov cilj da se taj fenomen podrži?

Međutim, ne prolaze bolje ni stariji crnogorski pisci, samo ako se odvaže da svoja djela stvaraju na iole zahtjevniji način. Na žalost, dobar primjer te akademske „lijenosti uma“ jeste recepcija romana **Čeda Vulevića**. Njegov roman „Makarije ot Črnije Gori“ (1994.) je historiografska metafikcija u najčistijem značenju tog pojma: izmaštana i dekonstruktivistička vizija crnogorske renesanse u doba štampanja „Oktoiha“. Relevantni istorijski podatak ili detalj, inkorporirani su u tkivo proze, ali ne potpunom asimilacijom, na način istorijske fikcije kako je Lukač definiše, već dosljednim istrajavanjem na otvorenosti istorijskog podatka, otvorenosti koja omogućava autoru da je snagom vlastite imaginacije prevede iz sfere kognitivnog u sferu estetskog, zadržavajući paradoksalnu upitanost nad onim što sačinjava tekstualnu dostupnost prošlosti za čitaoca danas. U Vulevićevom romanu ne postoji junak kao tip, glasovita sinteza „opšteg i pojedinačnog“, oličenje „svih ljudskih i društvenih determinanti“, kako se nekada u književnoj teoriji govorilo, jer metafikcionalna autorefleksivnost romana takav pristup ne dopušta. Likovi poprimaju svoj eks-centričan, izmješten status, a tip, shvaćen u klasičnom smislu, samo je dobar materijal za ironijsko podrivanje. Sljedeći roman, „Ogrtač

boje mirte“ (2001.) je vjerovatno i Vulevićevo najsloženije djelo. Autor u njemu preispituje najbolnije zaostavštine dvadesetog vijeka: logore, jezive instrumentarije policijske torture, progone neistomišljenika, moć disciplinovanja, u njenim najsuptilnijim oblicima pojavljivanja, sve ono, dakle, što je u filozofiji odavno prepoznato kao skup simptoma epistematske i praktičke „smrti čovjeka“. Što Vulević čini uz neprekidno ukazivanje na bogatu tradiciju čovjekovog zvjerstva, kojoj je protekli vijek bio tek dostojan nastavak, a nikako besprizorni izuzetak. U tom smislu, za potpunije razumijevanje romana, više su nego podsticajni autorovi ekskursi o jerecima, koji su utočište ili zlu sudbinu pronašli na ovim prostorima. Tako u dijelu romana, pod naslovom „Izgnanik Miton“, autor pripovijeda sudbinu bogumilskog učitelja koji je uspio da izmakne smrti, iako je zbog svojega učenja osakaćen: urezali su mu jezik u grlu, otkinuli oba uva i šaku sa desne ruke. A kada u romanu, ukršta dva diskursa: oficijalnog hrišćanstva, koji zastupaju biskupi, i jerečki, potisnuti i nijemi, učitelja Mitona, autor nudi novu perspektivu za tumačenje djela, jer ono počiva na neprestanom sukobu dva diskursa: gromoglasni govor moći i dominacije, na jednoj strani, i nečujni govor onih koji ne pristaju da budu nadvladani, na drugoj.

Izuzev nekoliko novinskih tekstova, koji su pozdravili pojavljivanje Vulevićevih romana, o njegovoj se literaturi akademska kritika nije izjašnjavala. A šteta, jer crnogorska književnost nije baš toliko velika da sebi može dozvoliti previde i zapostavljanje dobrih pisaca. Da o pokretanju zahtjeva za izdavanje Vulevićevih sabranih djela, koja će biti praćena kritičkim sagledavanjem vrijednosti njegovog opusa – i ne govorimo. Više je razloga takvom ponašanju akademske književne kritike u Crnoj Gori, ali jedan je presudan: znatan

dio stručne javnosti koja se bavi proučavanjem literature još uvijek dobija grčeve na pomen „crnogorske književnosti“, jer za njih, to prosto – ne postoji. Još uvijek se nalaze u potčinjenom položaju, ti neumorni zatočenici „kolonizovane svijesti“! A najzad, zašto i to ne reći: često je stupanj njihove profesionalne neobaviještenosti zabrinjavajuće visok.

Bilo kako bilo, unatoč mnogim nedostacima, crnogorska književnost je u posljednje dvije godine ipak bila izuzetno dinamična i zanimljiva. I što je najbitnije, kao takva je prepoznata u susjedstvu. Bez obzira na bijedni položaj knjige u domovini, koja nije oslobođena PDV-a, niti ima ikakvih olakšica, bez obzira na bolni nedostatak knjižarske mreže i jakih izdavača sa jasnom politikom podrške crnogorskim piscima, ipak, postoji puno razloga da budemo zadovoljni dometima crnogorske književnosti u periodu 2004/2005. godine. Neki od njih su, vjerujem, i navedeni u daljem tekstu.

Nagrađene knjige:

Ognjen Spahić je 2005. godine za roman „Hansenova djeca“ dobio nagradu „Meša Selimović“, koja se svake godine dodjeljuje u Tuzli za najbolji roman objavljen u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori. U romanu, Spahić tematizuje stvarnost posljednjeg leprozorijuma u Evropi, koji se nalazi na jugoistoku Rumunije, a u kojemu svoju smrt čeka jedanaest muškaraca i jedna žena, dok je vremenski okvir cjelokupnog zbivanja omeđen krahom Čaušeskuovog režima, i politički nesigurnim počecima Evropske unije. Osuđenici na boravak u Lepropolisu daleko su od svake pomisli da milosrdem i saosjećanjem olakšaju sebi i drugima to pusto vrijeme života

koje im preostaje, već upravo suprotno, svojim postupcima samo iznova potvrđuju tezu: da se u paklu konačne dezintegracije, čovjek neminovno mora ponašati kao gubavac, jer je sve izvan toga nedopustivi luksuz za prokletnika. Zbog toga posljednji rumunski Lepropolis, u Spahićevoj interpretaciji, postaje upečatljiva metafora pervertirane evropske utopije, unutar koje se opšte dobro isuviše lako preobražava u opšte zlo, jer gubavci dobro znaju da moć za koju se međusobno bore u stvari ničemu ne služi, niti ima ikakvog smisla i opravdanja izvan ništavila u kojemu se neprekidno nalaze, i u kojemu će naposljetku okončati svoje nakazne živote. „Hansenova djeca“ potvrđuju autorovu odanost minimalističkom postupku, koji je djelo gradio rukovođen maksimumom 'manje je više', precizno usredsređen na nekoliko uporišnih toposa vlastite proze. Što je, kako se na kraju ispostavlja, bila dobra procjena, unatoč tome što čitalac na trenutke ostaje uskraćen za potpunije razumijevanje određenih stavova u knjizi. Roman „Hansenova djeca“ zajednički su objavili: „Durieux“ Zagreb i „Otvoreni kulturni forum“ Cetinje 2004. godine.

Balša Brković je za svoj roman „Privatna galerija“ dobio 2004. godine prestižnu trijenalnu nagradu „Miroslavljevo jevanđelje“, koju za književno stvaralaštvo dodjeljuje Skupština Republike Crne Gore. Njegov roman su relevantni književni kritičari iz ex-YU kultura ocijenili veoma pohvalno, jednodušno naglašavajući autorovo uspješno poigravanje strategijama metafikcionalne proze. Naracija u romanu „Privatna galerija“ uspostavljena je na neprekidnom udvajanju naratorskog glasa: Bartolomej (glavni lik djela) istovremeno je pripovjedač i vlastiti predmet pripovijedanja, a ponekad i pripovijedanje samo koje izgara u strasti beskonačnog traganja za

odgovarajućom formulacijom. Brković je uspio da naratorovu opsjednutost citatima dovede do jedinog logičnog i prihvatljivog rješenja: učinivši da Bartolomej postane vlastiti citat! Pretvarajući vodeći lik u citat, autor odbacuje tradicionalnu obavezu individualizacije i psihološke koherentnosti književnog lika, svesno istrajavajući na stavu da lik nije ništa drugo do sloj u čitalačkom iskustvu, nepostojani skup konvencija koje se mijenjaju uporedo sa svakom promjenom narativnih strategija u djelu. Posebnu draž romana svakako predstavlja i autorovo poigravanje pretpostavljenim očekivanjima čitalaca, jer iako im je na početku nedvosmisleno saopštio da „nijedan književni lik nije čovjek“ Brković će vješto koristiti čitalačku trač-potrebu za prepoznavanjem efekata „sirove realnosti“, čime je otvorio prostor za učinkovito zavodjenje čitalaca, u prvom redu pomoću ukazivanja na paradoksalnu prirodu realnosti koja literarnim mistifikacijama postaje sve realnija. „Privatna galerija“ je roman koji je nevjerovatno precizno odgovorio očekivanjima čitalačke publike u Crnoj Gori, i odmah postao jedan od najtraženijih naslova u knjižarama. Roman su zajednički objavili 2002. godine: „Durieux“ Zagreb, „Buybook“ Sarajevo i „Otvoreni kulturni forum“ Cetinje.

Ksenija Popović je za roman „Dječak iz vode“ 2005. godine dobila nagradu „Isidorinim stazama“, koju dodjeljuje, feminističkoj literaturi orijentirana, izdavačka kuća iz Beograda „Plavi jahač“ za najbolje djelo koje su napisale žene. Popovićeva u svom romanu tematizuje mehanizme represije, i prirodno je bilo da izabere jednu od društvenih institucija koje počivaju na principima hijerarhije i subordinacije. Mogla je odabrati zatvor, vojsku, policiju, državu, sve su to na ovim prostorima jasno prepoznatljiva

olichenja represije, međutim ona je odabrala da to bude bolnica. I dobro je uradila. Najzad, jedino u bolnici ograničenje pacijentovih želja ima nekoga smisla, jer uostalom na njih svojevoljno pristaje očekujući spas od bolesti, a ljekarski autoritet je zasnovan na povjerenju u drugo ljudsko biće kojemu pristupamo sigurni da nam ne želi zlo. Kao što smo i za svoje roditelje sigurni da nam ne žele zlo. Preplitanje ta dva toposa, bolnice i porodice, u ovom romanu postaju izvorište „stvarnosti umjetničkog djela“. A ta stvarnost je pogubna do kraja. Jer bolnica, kao i porodica, kao i država najzad, u romanu nijesu ništa drugo do privatna mučilišta, mali koncentracioni logori, „najljepši na svijetu“, mikrogubilišta u kojima se žrtvi ne daruje smrt, već neprekidna agonija. Jer, žrtva nipošto ne smije umrijeti, zbog toga što banalnom činjenicom smrti uskraćuje zadovoljstvo dželat. Žensko pismo, kako ga u tekstu realizuje autorica, izazovno je zbog vlastite subverzivnosti, i potpuno je različito od onoga na što je crnogorska književnost već navikla. (Uskoro je moguće očekivati i filmsku ekranizaciju romana, jer crnogorska redateljica **Marija Perović** radi na ostvarenju tog projekta.) Roman „Dječak iz vode“ zajednički su objavili 2004. godine „Narodna knjiga“ iz Beograda i „Vijesti“ iz Podgorice, a drugo izdanje objavila je 2005. „Gradska knjižara“ iz Podgorice.

Crnogorski pjesnik starije generacije **Mladen Lompar** je 2004. godine dobio nagradu „Risto Ratković“ za knjigu poezije „Sjena na sceni“. Za razliku od većine savremenih crnogorskih pjesnika, koji stvaralaštvu pristupaju izbjegavajući svaku, iole ozbiljniju, refleksiju vlastitog poetskog iskustva i teksta, Mladen Lompar istrajno osmišljava najrazličitije modele u svojoj poeziji pomoću kojih je moguće rekonstruisati ono čovjekovo prvobitno

ushićenje čistotom svijeta. Za njega, pitanje otkrića mitotvorne snage poezije, i utemeljenje njenog identiteta u samom tekstu, postaje u prvom redu problem genealogije poetskog iskustva: mističko izdvajanje čiste percepcije koja je u stanju da u onome što je haotično nametne osmišljeni niz, i da u toj povezanosti heterogenih tekstova identifikuje osnovu beskrajne semioze. Zbirka pjesama se tako pretvara u autorovu privatnu Babilonsku biblioteku, unutar čijih granica pjesnik neumorno (de)rekonstruiše vlastitu poetsku mitologiju. Svaka pjesma je napisana nenametljivo i tiho, lakoćom koju smo skoro zaboravili u crnogorskoj književnosti, i svaka ubjedljivo demonstrira onu neophodnu mjeru vještine kojom se na kraju pretvara u malu raspravu o majstorstvu pisanja poezije. Knjigu „Sjena na sceni“ objavila je Dukljanska akademija nauka i umjetnosti 2004. godine.

Prevodi knjiga crnogorskih pisaca:

U 2005. godini objavljena su dva prevoda knjiga značajnih crnogorskih pisaca. Izuzetni roman **Zuvdije Hodžića** „Davidova zvijezda“ na poljski je prevela **Halina Kalita**, koja je svoj ugled u poljskoj književnosti stekla prevodima djela Krleže, Andrića i Selimovića. Hodžićev roman objavio je izdavač „Marszalek“ iz Toruna. Krajem iste godine u Bugarskoj, objavljena je knjiga **Jevrema Brkovića** „Glosarij“, koju je na bugarski jezik preveo književnik **Ganco Savov**. Izdavač Brkovićeve knjige je „Balkan“ iz Sofije.

Ove godine očekuju se prevodi na slovenački jezik sljedećih knjiga: **Milorada Popovića** „Nesigurna zemlja“ (poezija), Mladena Lompara „Sjena na sceni“, i romana Balše Brkovića „Privatna galerija“, u izdanju kuće „Fraktal“, kao i romana **Andreja Nikolaidisa** „Mimezis“ koji objavljuje

Studentska založba „Beletrina“ iz Ljubljane. A najavljeno je i skoro objavljivanje u Francuskoj romana Ognjena Spahića „Hansenova djeca“.

Književni časopisi:

Za razliku od mnoštva izdavačkih kuća u Crnoj Gori, za koje niko pouzdano ne može reći čime se u stvari bave, postoje dva književna časopisa, koja se, srećom, bave literaturom, te čija postignuća zavređuju da budu navedena.

Cetinjski **Ars** je zaslugom Mladena Lompara strogo definisao vlastitu uređivačku koncepciju, te po kvalitetu priloga koji se objavljuju u njemu, kao i po značaju saradnika sa prostora bivše Jugoslavije, van svake sumnje predstavlja jedan od trenutno najboljih književnih časopisa u domovini. U 2005. godini, objavljen je temat koji je u cjelini bio posvećen obilježavanju 70 godina od rođenja Danila Kiša. Broj sadrži 53 priloga autora iz inozemstva (Mađarska, Francuska, SAD) i sa prostora bivše Jugoslavije, Kišovih prijatelja i poštovalaca njegove književnosti, a tekstovi su posvećeni uspomeni na Danila Kiša, ili analizi podsticajne uloge njegove literature za književnost koja se stvara kod nas. Urednik tog broja bio je književni kritičar **Božo Koprivica**, koji je izuzetno uspješno i znalački odradio svoj posao.

Ulcinjnska **Plima** je časopis koji već deset godina značajno učestvuje u oblikovanju književnog života u Crnoj Gori. U 2005. godini **Jovan Nikolaidis**, urednik časopisa, objavio je veoma zanimljiv i vrijedan temat pod naslovom „Novo čitanje Njegoša“. Riječ je o zborniku petnaest eseja koje su napisali autori sa prostora ex-YU (**Ivo Banac**, **Esad Bajtal**, **Ilja Sijarić**, **Marinko Vorgić**, **Zoran Mutić**, **Muharem Bazdulj**, i drugi), a koji iz različitih perspektiva problematizuju savremenu recepciju Njegoševog djela, u svijetlu očiglednog

sukoba koji postoji između literarne vrijednosti njegovih stihova, na jednoj strani, i posljedica zloupotrebe u političko-propagandne svrhe devedesetih godina, na drugoj.

Od djela starijih crnogorskih pisaca, posebno valja izdvojiti **Čeda Vulevića** i njegove dvije zbirke kratkih pripovjedaka: „Bertine partiture“ (2004.) i „Prtljag snova“ (2005.), koje je objavila beogradska izdavačka kuća „Rad“, kao i roman **Momira M. Markovića** „Košulja za letjenje“, koji je objavljen kao samizdat autora 2004. godine u Podgorici.

Čitaocima koji poznaju Vulevićevu književnost, kao i određene podatke iz njegovog života, lako će biti da u ovim pričama prepoznaju autobiografske elemente koje pisac ugrađuje u tkivo proze. Ali, za razliku od prethodnih romana u kojima je udio autobiografskog dominantno i bez milosti kontaminirao groteskom, stvarajući tako scene bulgakovljevske subverzivnosti, u svojim pričama autor donekle napušta taj model i postaje skloniji da gorčinu autobiografskog, umjesto groteskom, ublažava i razgrađuje kontrolisanom ironijom i diskretnom patetikom. Čedo Vulević je pisac razuđene literarne kosmogonije, uporišni topisi i strategije njegove literature precizno su definisani, i taj poetički prostor autor vješto koristi u pričama da bi još snažnije uobličio svoje estetske zamisli.

Glavni junak Markovićeovog romana „Košulja za letjenje“ Marko Vjedit je biće iz narodnog mita, on je zduvač ili vjedogonja, možda posljednji od svoje vrste, dok spava njegov se duh odvaja od tijela i preobraća u vjetar. On istovremeno živi u dva svijeta, a granica koja odvaja svijet empirijske realnosti od drugih svjetova u njegovom slučaju je veoma propustljiva, ili skoro da i ne postoji. Ti

iznenadni prelazi iz jedne stvarnosti u drugu, iz jedne priče u neku potpuno drugačiju, u romanu su izvedeni uspješno tako da čitalac ne osjeća nikakvu prepreku dok prati glavnog junaka na njegovim putovanjima.

Na kraju, u vremenskom periodu koji ovaj pregled nastoji da „pokrije“, pred crnogorskom čitalačkom publikom pojavile su se dvije veoma značajne knjige memoarske proze. Taj književni žanr je, inače, u Crnoj Gori jedan od najpopularnijih – ako već nije i dominantan u svojoj popularnosti!? – jer Crnogorci kao što žele biti učesnici svakakvih povijesnih događaja, jednako žele i ostaviti pisanog traga o svom učešću. (Žele „da se metnu u pjesmu“, što bi za mnoge od njih bilo bolje da nikada ne učine!) Međutim, za dobru knjigu memoarske proze, učešće i želja svakako jesu nužan uslov, ali nipošto i dovoljan! Jer, ono što ipak presuđuje u cijeloj stvari, jeste nepatvoreni dar književnog uobličjenja.

Zbog toga, od svekolike memoarske literature, koja posljednjih godina u valovima zapljuskuje našu domovinu, valja izdvojiti knjige: tek dvije, od mnoštva, najkontroverznijih ličnosti crnogorske povijesti XX stoljeća: „Deset godina u gulagu“, **Savića Markovića Štedimlje**, (Podgorica: Matica crnogorska, 2004.) i „Besudnu zemlju“ **Milovana Đilasa**, (Beograd: Politika i Narodna knjiga, 2005.).

Ksenija Popović, **Dječak iz vode** (odlomak),
Septembar 1998.

Čovjek spozna da je dotakao dno onda kada ne može da se prisjeti nijednog dobrog razloga zbog kojeg bi nastavio da živi. Kad osjeti da ga je nesreća nepovratno povukla dolje, nađe se pred teškom zagonetkom, dubokom kao Hamletovo „biti il' ne biti“. Ta ga zagonetka, često bez najave, uznemiri izjutra: stepenik po stepenik, bos i jadan, penje se do krova i, ne usudujući se da pogleda dolje, traži njeno rješenje.

Skočiti il' ne skočiti.

Branko Petrović je oduvijek osuđivao samoubistvo kao najveći primjer kukavičluka. Ipak, kada se našao sam, nemoćan i star, u vlažnoj i zagušljivoj sobici bolnice kojom je upravljao trideset godina, i kada je shvatio da je njegov jedini cilj čekanje svog potpunog utihnuća, poželio je da ono što prije dode. Postao je opsjednut ubrzanjem tog sporog i mukotrpnog procesa. U uzdrhtalim rukama držao je izbljednulu sliku svoje sestre Ane i naglas ponavljao riječi koje mu je rekla 9. septembra 1985, dan prije nego je skočila u rijeku:

- Lako je ljudima da morališu kako je samoubistvo kukavički gest, i da nabrajaju sve nesrećne događaje iz svojih dugih, dosadnih života, koji su ih navodili da razmišljaju o takvom gestu; pa ipak to nijesu uradili, jer su, navodno, hrabri. Trebalo bi pitati te „narodne heroje“ kako bi se borili da su bili toliko usamljeni, kao da više nije bilo nikog... Nikog da ih ohrabri, da im pruži ruku, da im uputi toplu riječ i sitnu pažnju u najtežim trenucima...

Nakon ovih riječi Petrović bi zastao, zaplakao, i pomislio na Minu:

- Znao sam da će se vratiti! Samo sam ja u to vjerovao. Mina je bila i suviše opsesivna,

osvetoljubiva, hrabra, luda, da bi dopustila da sve ostane kao što je bilo. Morala je da se vrati i istjera svoje zle duhove i svima nam naplati dugove prema pravdi i istini. Shvataš li, Ana? Da nije imala taj cilj i ona bi odavno skočila. Kako da ne bi kada smo joj sve uzeli?

Misao o samoubistvu se poput zmije uvukla u svijest Mine Petrović kada je imala petnaest godina, i otad je danonoćno osjećala njeno prisustvo. Često se pitala je li možda ovaj nagon naslijedila od majke, i pripada li kukavicama ili nekoj drugoj, posebnoj vrsti ljudi. Pokušavala je da matematički izračuna stepen svoje usamljenosti, koja je vratolomno rasla kada bi pomislila na one, rijetke, koji su je zaista voljeli, a koji su bili daleki, možda i mrtvi. Ti ljudi su se odavno od nje odvikli; glas joj nijesu čuli već deset godina, i pri ponovnom susretu oni su mogli samo da je prihvate ili odbiju, kao što organizam prihvati ili odbije strano tijelo. A njihovu eventualnu smrt Mina ne bi mogla i ne bi željela da preživi. Svake noći odlazila je u krevet uz taktove prošlosti: nikada zaboravljene pjesme, užasavajući zvuk Sašine vike, i još užasniji zvuk Andrejeve šutnje. Ova buka cijepala joj je dušu i ostavljala je raspolućenu i osakaćenu, u uzaludnom traženju razloga svog postojanja, svog nasilnog gubljenja djetinjstva, neobjašnjive zlobe Petra Vukčevića, i malogradanskog razmišljanja Branka Petrovića i njegove žene.

Bio je petak kada je Mina, sa petnaest godina, mrzovoljno doputovala u Milano, i petak kada ga je najzad napustila. Završila je Medicinski fakultet, i na sam taj čin odreagovala nezainteresovano kao i na svaki drugi studentski uspjeh. Bila je nekomunikativna, uvijek loše raspoložena, bez prijatelja. Djevojka s kojom je dijelila stan jedva je čekala da je se otarasi:

- Odlaziš? - pitala je vidjevši da se pakuje, i tako započela jedan od njihovih rijetkih razgovora.

- Idem kući.

- U Crnu Goru? Pa ljetno je prošlo.

- Idem da živim tamo - odgovorila je Mina mrzovoljno pakujući stvari.

- A šta ćeš sa ispitima?

- Diplomirala sam.

- Šta? Kako? Kada? - pitala je začuđeno.

- Jutros.

Otišla je bez pozdrava.

Mina je bila visoka, ali gotovo anoreksična, po ukusu mondenskog Milana. Njene duge tanke noge izdizale su se do okrugle i čvrste stražnjice, koju su milovali vrhovi ravne crne kose. Imala je izražene jagodice i predivnu kožu lica na kome je maleni dječiji nos odudarao od senzualnih usana. Njeni savršeni zubi rijetko su se vidjeli, jer je još kao dijete izgubila naviku da se smije. Tanke i kose obrve naglašavale su dva velika zelena oka koja su, po mišljenju njene cimerke, bila ogledalo Mininog ludila i perverzije. Njen joj je pogled djelovao zlobno, divlje i zagonetno.

U avionu je čitala novine da bi pobjegla od misli na ono što je čeka. Pročitala je sve rubrike, čak i čitulje. One su je podsjetile na dvije sahrane kojima je prisustvovala; posebno na onu koja ju je ispratila na put u Milano, grad koji je oduvijek mrzjela.

Njen prvi susret s novom, podijeljenom Jugoslavijom, bio je na trošnom aerodromu. Aerodrom je bio mali, ali sasvim dovoljan za tako ograničen promet. Avioni su letjeli samo za Beograd, Bari, Rim i Cirih. „Nije bio ništa bolji ni onda», prisjećala se.

Aerodromski prostor bio je provjetren, podovi čisti. Čistoća kao da je još više isticala njegovo propadanje: napukli zidovi, polomljene pločice,

razbijeni prozori; na barskim stolovima progorjeli stolnjaci po kojima su lijeno šetale muve trljajući nožice. Stolica prošarana rđom i ostacima bijele boje. Za svakim stolom govorilo se o politici. Na stolovima mobilni telefoni i novine. Ljudi ozbiljni - umorna i zabrinuta lica. Tupost. Ogorčenost. Zbunjenost. Ljudi izmučeni životom koji dovodi u pitanje njihovo postojanje, identitet... Ko su oni: Crnogorci? Srbi? Jugosloveni? Zašto nijesu Amerikanci, Francuzi, čak i Kinezi? Za koga da glasaju, a da tim glasom obezbijede egzistenciju sebi i porodici? Može li zaista čovjek imati nadu ako sve u što je do tada vjerovao izgleda pogrešno?

Beskrajno mračni ljudi.

Očajni.

Traka koja je dovlačila prtljag bila je stara, i škripala je. Dok je pregledao pasoše, brkati carinik s iskošenom kapom podigao bi guste obrve, kao da ne vidi dobro. Putnike koje je poznavao propuštao je bez provjere, dok je druge posmatrao strogo, i do dna im pretresao kofere. Kada je otvorio Minine torbe, u gomili iznošene ženske, i nove muške odjeće, našao je dvije fotografije u staklenim ramovima. Zagledao se u njih, posebno u jednu, podigao obrvu i prokomentarisao: „Lijep par». Mina je zahvalila, zatvorila torbe, i otišla da potraži taksi.

Odlučila je da, čim u Sudu završi posao, ode kod majke. A zatim kod Danijeje. U bijelu kuću. S bijelim balkonima. S ljuljaškom. Okačenom o visoku šljivu.

Ispred aerodromske zgrade stajali su taksisti. Skoro su svi vozili Mercedese, neuobičajeno za taksi kola. Na parkingu je bilo desetak automobila: dva ružna i stara, osam lijepih i novih. Ti luksuzni automobili odudarali su od bijede koju je Mina očekivala u zemlji koja je preživjela skoro deceniju

sankcija. Pretpostavljala je da se jugoslovenska stvarnost razlikuje od one koju su prenosile novine, a sada je shvatila da je u ovoj zemlji nemoguće bilo šta definisati na jednostavan i objektivan način: „Ne izražavaju bijedu samo srušene kuće i prosjaci, već mnogo suptilnije i skrovitije stvari.»

Taksisti su „lovili» mušterije.

- Treba li Vam taksi? - pitao je Minu jedan od njih.

Krupan, mlad, ošišan do kože, s mobilnim telefonom u ruci. Klimnula je glavom.

Uzeo je torbe i smjestio ih u prtljažnik.

- Kuda?

- U Sud.

Taksisti je neprestano zvonio telefon: zvala ga je neka žena, svađao se s njom. Jednom je rukom držao mobilni, a drugom upravljao volanom, mijenjao brzine i češkao se. Oko vrata je imao masivan zlatni lanac, Roleks-sat i zlatnu narukvicu na jednoj ruci, a burmu i brojanicu na drugoj. Tako golem i tako okićen, Mini je djelovao čudno.

Bilo je podne. Radio-stanice su emitovale vijesti. Uz obrazloženje da o politici i ratovima više ništa ne želi da čuje, taksista je energično gurnuo kasetu i iz aparata je grunula narodna muzika. Iako strana svemu što je voljela da sluša, Mini se ta muzika dopala. Za nju je bila znak da je najzad stigla kući. Iz zvučnika je cvileći izviraio muški glas: „Dotak'o sam dno života sad verujem u sudbinu, ali tebe više nema u snovima ni na javi“. Mina se u tom trenutku sjetila kako je sa petnaest godina, upravo dotakla dno, a onda je odlučila da ne sluša tu patetičnu pjesmu, i koncentrisala se na okolinu. Svako drvo, svaka travka, svaka kuća, baraka, svaki komad smeća ostavljen pored puta bio joj je drag, jer je pripadao njenom gradu, njenoj zemlji, njenoj duši. Činilo joj se da je čak i to smeće ono od prije deset godina. Sve je bilo isto,

ali i drugačije. Primjetno gore.

- Kako da kasnije nađem drugi taksi? - pitala je Mina kada je izašla ispred tipično komunističke zgrade podgoričkog Suda.

- Daću ti vizit-kartu, zovi me da dođem po tebe - rekao je taksista, koji je uzgred odlučio da budu na „ti“.

- Odakle ću Vas zvati?

- Sa mobilnog.

- Nemam mobilni.

Taksista se još jednom počesao i objasnio joj kako da pješke dođe do taksi stanice ispred lokala „Maša». Mina se zahvalila, platila, torbe natovarila na leđa i ušla u Sud. Tamo je ostala duže od dva sata.

Drugi taksista bio je stariji od prethodnog, smrdio je na znoj i pušio u autu. Automobil je bio star, i poskakivao je po izrovanom asfaltu kao razjareno magare. Putovali su četrdeset minuta, a onda su se zaustavili ispred kapije velikog mjesnog groblja. Bilo je vrijeme popodnevnog odmora, ulice su bile puste.

Grob Minine majke bio je jednostavan i lijep, kao što je i majka bila, ali zapušten i prašnjav. Na crnoj mermernoj ploči zlatnim slovima ćirilice pisalo je:

Ana Petrović, 10.9.1955. - 10.9.1985.

Mina je htjela da, kao u filmovima, kaže nešto majci, ali je osjetila da bi to bilo glupo, kao da priča sama sa sobom. Zato je ćutala. Počupala je korov oko groba. Mislila je kako će se i ona jednoga dana raspadati u zemlji, vjerovatno tog istog groblja, i pitala se da li je išta ostalo od tijela njene majke i njenih bijelih dugačkih prstiju.

„Nijesi morala da skočiš, majko», ponavljala je u sebi. „Nijesi morala. Sve bismo riješile, ja i ti, kao uvijek. Znam da si se osjećala usamljeno, ali sam vjerovala da ćeš zbog mene nastaviti da živiš.

Da sam ja dovoljan razlog.»

Na kraju je progovorila:

- Mama, vratila sam se da se osvetim za ono što su mi uradili. Ne mogu da čekam da se Bog sjeti. Moram sama. Ali, ti učini da sve bude kako treba. Da ne idem u zatvor. Bar ne odmah.

Mina se nadala se da će njen dolazak ispraviti ono što su drugi iskrivili kada su promijenili sudbine tri porodice, i cijelog jednog grada. Grada, koji je te događaje proživio pristrasno, osjećajući svu sreću i sav bol na svojoj koži, kao teške kapi ljetnje oluje koja dođe nenajavljeno, uništi plodove i poplavi zemlju. Takva se poplava teško zaboravlja. O njoj kasnije pričaju generacije pretjerujući u svemu, ali nikada ne mijenjajući suštinu stvari: da je izazvala katastrofu.

Oluja ljubavi, mržnje i smrti.

O njoj je razmišljao i Minin ujak Branko Petrović dok je ležao, sam i star, u bolnici kojom je upravljao trideset godina, dok je razgovarao sa sestrinom slikom, i kajao se zbog saučesništva u toj oluji.

Ognjen Spahić, **Hansenova djeca**
(odlomak)

Posljednji leprozorijum u Evropi nalazi se na jugoistoku Rumunije, među isto tako leproznim pejzažima tamne, jalove zemlje, prošarane ugojenim dimnjacima termoelektrana i ostacima nekad velikih šuma. Davno je nestalo plodno grumenje koje pamti teške stope dakijskih vitezova Borebiste i Decibala, vazda spremnih da zariju željezo u blistave sapi rimskih konja, u site trbuhe stasitih Trajanovih legionara. Vlad III Cepeš i Mirča Stari, moldavski Stevan Veliki Atletičar hrišćanstva i Mihailo Neustrašivi, odani apostoli božanske riječi, nekad bjehu sazvjježda

u koja se gledalo očiju punih nade dok su krive otomanske sablje točile rijeke mlade krvi.

Davna povijest ove zemlje bila je raspeta — a vole to reći mnogi — između kandži starih i zlih lavova čije su grive umazane lešinama pokorenih miliona.

No slavu hrabrih Rumunija nije zaboravljala. Rijeke prolaze ali ostaju stijene, kaže rumunska poslovice, te i danas možete čuti sjećanja što pripovijedaju o herojskim podvizima Cepeševih legija riješenih da posljednje titraje snage poklone rođenoj zemlji.

Moj dragi cimer, Robert W. Duncan, običava reći da je istorija treće oko čovječanstva i da se njime mogu jasnije sagledati nedokučive jazbine našeg melanholičnog doba. Uvijek odgovaram citirajući Emila Ciorana koji piše da bi u svijetu bez melanholije slavuje pekli na roštilju, a R. W. Duncan zatim kaže kako ga sablažnjava pomisao na očerupanog, metvicom i bijelim lukom garniranog slavuja pa preklinje da više ne pominjem tu bolesnu situaciju. Počinjem da cvrkujem kroz škrbavo zubalo, mašem rukama, kružim po sobi sve dok se R. W. D. ne dohvati papuče i zavitla je ka mojoj glavi. On želi da spava, a ja to ne mogu.

Volio sam da stojim na prozoru dok se po mojoj lobanji valjaju ulomci istorije netom pretvorene u prah koji za suvih ljetnih večeri dođe u svježem vjetru sa Karpata ili onom toplijem što ravnomjerno duva silazeći niz stjenovite obronke Transilvanijskih Alpi. Osjetim miris šume i borovnica, dah bujnih polja, cvijet patuljastog jorgovana; ukus stijenja, čestica koje krckam među zubima i koje se zabadaju u ljupku sjenu katarakte. Kad zatvorim desno oko što veselo puca od zdravlja, na pejzaž se spusti zavjesa magle: mjesečina postaje zgažena žvakaća guma,

a cimer usnuli pacov. Ljubičasta svjetla obližnje fabrike vještačkog đubriva trepere kao umiruće zvijezde, dok mermerno poprsje Alexandra Ioana I posađeno nasred bolničkog dvorišta, jedva odaje znake prisustva. Otvorim desno, zatvorim lijevo. Namignem jednim pa drugim. Spuštam i podižem kapke uživajući u prive—dualizmu svijeta.

Stranice koje slijede zapisane su desnim okom uz nepokolebljivo učešće razuma i svijesti.

Ljudi koje sam na mom putu susreo i upoznao — pretpostavljate da o Decibalu i Borabisti, pa ni o kralju Ioanu ne mogu reći ništa iz prve ruke — biće zapisani onako kako mi nalaže savjest. One što ih susreo nisam, a koji su igrom namjere ili slučajnosti postali neraskidivi dio mog života, pokušaću da pretvorim u riječi vodeći računa da ni jedno utisnuto slovo ne bude ožiljak koji grdi nepatvorenu ljupkost istine.

PRVO POGLAVLJE

Šesnaestog aprila 1989. ustajem prije svih. Kanim ubrati nekoliko još nerascvjetalih narcisa izraslih uz južni zid bolnice. Želim da cvjetaju u mojoj sobi, pa se niz dva reda stepenica sa drugog sprata, spuštam noseći konzervu vrhom punu vode. Prethodne večeri bila je ispunjena kolutovima ananasa koje smo Robert i ja zgrickali u slasti. To voće je redovno zaobilazilo pažnju carinika i izgladnijelih rumunskih seljaka pa bi — nakon što oni maznu sve iole vrijedne namirnice iz paketa pomoći Međunarodnog Crvenog krsta — na dnu velikih kutija ostajale samo konzerve sočne tropske zeleni. Pretpostavljam da se radilo o nekom prehrambenom sujevjerju tipa: *kafa iz Južnoafričke Republike je radioaktivna ili jabuke sa Novog Zelanda su vještački obojene...*

Bilo je ugodno gledati snježne obronke udaljenih planina misleći na ruke karipskih djevojaka, na prste koji su svega par mjeseci ranije milovali hrapavu kožu ploda čijim se srcem upravo naslađujete. Dok gutamo ananas oblizujemo u mislima i te nježne dlanove, pa se ne stidim reći da sam kusajući ga često doživljavao blagu erekciju.

Narcise treba ubrati prije sunca čiji zraci već grickaju visoku krivulju dima nad fabrikom vještačkog đubriva. Tako ih uhvatite dok spavaju zatvorenih latica i prenesete u drugi krevet. Hladna voda čini da ostanu svježi nekoliko nedjelja i cvjetaju svakog jutra.

Odvajao sam ih od zemlje lomeći stabljike centimetar iznad površine. Važno je ne povrijediti krupnu lukovicu jer ona krije još mnogo žutog cvijeća za godine koje stižu. Za grobove koji će čuvati leprozne kosti mojih prijatelja.

Od 1981. sahranjuju nas u krugu bolnice da bi smanjili troškove transporta do krematorijuma u Bukureštu i izbjegli slanje urne rodbini rasutoj diljem kontinenta. Sjećam se da ova promjena nije izazvala bitnije negodovanje jer su svi — moram konačno reći gubavci — ovdje provodili dane zahvaljujući upravo srodnicima preplašenim našom starozavjetnom bolešću. Jer lepraje u svijesti ljudi najčešće dozivala dvije stvari: 1. kadrove iz Wylerovog Ben—Hura — koloniju gubavaca koji tumaraju planetom kao božji kažnjenici osuđeni na prezir i bolnu smrt u usamljenim pećinama daleko od grada; 2. strah od biološkog čudovišta, uljeza u dvadeseti vijek, koji se u ovo doba spustio fatalnom greškom prirode ili, pak, zaslugom svevišnje pravde.

Vjerovali su da naše blijede guke mesa, kupaste izrasline po leđima, rukama i vratu, sadrže sjemenke bolesti spremne da se vinu u

svijet demokratski šireći najstariju među svim bolestima. Tupavi rumunski seljaci — sa sviješću razjedenom iracionalnim strahovima i sujevjerjem — smatrali su nas žigosanim otpadnicima ljudskog roda, ujedno veoma zlim, te su branili svojoj ružnoj djeci da se igraju stotinama metara od kruga ograde leprozorijuma.

Uvijek sam imao utisak da se na naše zdanje i njegovu neposrednu okolinu gleda više kao na staro ukleto groblje po kojem gmižu dusi, nego kao na medicinsku ustanovu. Tome su, vjerujem, doprinijele i dugačke lanene mantije: neophodna zaštita od sunca i pogleda bolesnika. Hoću reći: barem od pogleda onih koji su imali oči.

Svaki gubavac želi da zna na koji način su unakažena tijela drugih. To je standardna tema prepričavanja u četiri, u nekim slučajevima tri ili dva oka. Najosjetljivija mjesta su muški polni organi, u određenim stadijumima bolesti veoma slični sasušenom korijenu lincure ili prije, krivim i neupotrebljivim staračkim prstima. Stanje ovog dijela tijela, prećutno je određivalo status pacijenta u koloniji.

Imao sam rijetku sreću da moja muškost ostane netaknuta „čarolijama bacila Gerharda Armauera Hansena“. A kako sam i prije bolesti bio obdaren pristojnim dimenzijama, pozicija vašeg pripovjedača — ubrzo nakon dolaska — definisana je statusom vođe, šta god da je to značilo na ovom mjestu.

Kada treba podijeliti milostinju Katoličke zajednice ostavljenu na kapiji, procijeniti koliko će drva biti utrošeno za ogrjev, razvrstati rod krompira i trešanja na jednake dijelove — zovu da ja odlučim. Najčešće nema problema. Niko se ne buni ili nema dovoljno snage za takvo što. Negodovanja se svode na mumljanje ispod lanenih kapuljača ili sitne svađe u tamnim hodnicima

zdanja. No stvari su katkad izmicale kontroli što je uključivalo primjenu radikalnih mjera uz pristanak ostalih bolesnika. Ergo: Cion Eminescu raspali Mstislawa Kasiewicza cjepanicom po glavi, a sve zbog nedoumica oko veličine udijeljenih im plodova paradajza. Tada morate reagovati pravedno i brzo.

Nevoljko sam otvarao vrata podrumske prostorije br. 42 koja je zajedničkom odlukom proglašena mogućim zatvorom u slučaju nedozvoljenih ponašanja. Tokom mog boravka u leprozorijumu otključana je svega četiri puta. Nesretni Cion je u broju 42 proveo zasluženu noć ali i jutro poslije, odbijajući da izađe uvrijeđen kaznom. Kada je M. Kasiewicz velikodušno ponudio zatočeniku svoje sljedovanje sočnih crvenih lopti, Cion je uz jecaje izašao vani. Neprijatelji su se toplo zagrlili i sve se vratilo uobičajenom stanju stvari.

Topli zagrljaji Mstislawa Kasiewicza i Ciona Eminescua docnije su razmjenjivani u intimi soba visokog stropa, na madracima ispunjenim buđavom vunom, u kupatilima i slijepim hodnicima leprozorijuma. Nisam shvatao kako prevazilaze nakaznost tijela pristojno uništenih bolešću. Cionu fali nos, pa umjesto njega s lica zjapi mračna i sluzava jazbina u koju možete zavući najmanje dva prsta. Ostatak nije izazivao veću privlačnost. Desna noga, bez stopala, vuče se po zemlji kao truplo, dok lanenu mantiju od leđa odvajaju vanredno krupne kvрге otvrdlog mesa.

Kasiewicz pati od drugačijeg oblika sakaćenja. Oznake lica su na broju ali stradali su zglobovi svih udova. To čini da Mstislavov hod asocira na kretanje kakve *overdimension* lutke u najcrnijim dječjim košmarima. Kako god da je izgledao spolni odnos ovih nesretnika siguran sam da M. K. nikad nije bio na koljenima.

Prva negodovanja na račun njihovih odnosa počela su iz krajnje pragmatičnih i isto toliko besmislenih razloga. Trideset šesti broj *Medicinskog glasnika* (januar 1984.) štampan u Bukureštu pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija pompezno je najavljivao *novu bolest koja će izmijeniti lice svijeta*. Narednih dana svi su iščitavali stranice posvećene AIDS-u, neki uz podsmijeh, neki uz ravnodušno nerazumijevanje. Zapazio sam da je pojava nove biološke pošasti izazivala i određenu dozu ljubomore. Moglo se osjetiti da lepra uživa čudno strahopoštovanje svojih žrtava. Tokom žučnih rasprava u dvorištu, iskrsavale su bezumne rečenice prezira i mržnje koje su *Sindrom stečene imunodeficijencije* nazivale medijskom farsom namjerenom da diskvalifikuje renomirana čudovišta poput kuge, kancera, sifilisa i naravno lepree. Oni su voljeli svoju bolest poštujući je kao dostojnog neprijatelja.

—Od AIDS-a najčešće obolijevaju intravenozni narkomani, hemofiličari i homoseksualci — čitao je naglas Ingemar Zoltan dok su ostali značajno klimali glavama razmjenjujući šapate u kojima su se, ne slučajno, prepoznavala imena: Cion i Mstislaw. Nakon tog saznanja, odnos prema ljubavnicima se znatno izmijenio. Ne shvatajući prirodu nove bolesti, vjerovali su da je ona zlo dijete samog homoseksualnog čina. Klonili su se Kasiewiczza i Eminescua kao da su... Htjedoh reći — gubavci. Trebalo ih je razumjeti.

Ko nije do tančina upoznao suptilne čudi tijela i uma deformisanog leprom, pomučiće se da shvati naizgled iracionalna ponašanja koja u sebi često kriju sasvim drugačije podsticaje od onih na koje ćete pomisliti kao pripadnici drugog svijeta, svijeta ne-gubavaca. Dijagnoza važi i za slučaj ekskomunikacije Ciona i Mstislawa čija je bit uzimala pred bukom oko *nove bolesti* i njenih

navodnih apostola — homoseksualaca.

Pravilo koje su date činjenice godinama uobličavale govorilo je da u leprozorijumu ne može i ne smije biti emocija. Svi smo jedno tijelo koje diše bolešću, spava bolešću i odumire iz istih razloga. Usuđujem se da ovaj praktični mehanizam nazovem djelom sila prirodne ravnoteže usmjerene ka elementarnom očuvanju krhkog fizičkog i mentalnog zdravlja ljudske rase.

Likvidacija polnog organa je ukidala reproduktivne nagone, a time i mogućnost začeca unutar zajednica oboljelih.

U mom leprozorijumu, uz jedanaest muškaraca, boravila je i gotovo jedna žena.

Neodređenost dugujem staroj Ruskinji Margareti Josipovič koja je — od kada pamtim bolničke dane — bitisala u stanju poluhibernacije. Iz sobe nije izlazila godinama, a smrt nije htjela da pokuca na vrata. Kucao sam jednom nedjeljno samo ja; i nakon što bih strpljivo sačekao da glasne žice izbace jedva čujno mumlanje, ulazio sam da joj izmjerim puls i saspem nekoliko kašika čorbe u grlo. Margareta je uzvraćala pripovijedanjem: sjećanjima koja sežu u posljednje dane carske Rusije i svirepe gulage sibirskih tundri ali i u ranu istoriju leprozorijuma, nakon otvaranja.

Hrapavi glas je dolazio duboko iz utrobe šireći se sobom u niskim frekvencijama. Nakon desetak minuta činilo se da ga čujem odasvuda. Pričala je tečno, ustaljenim tonom koji je podsjećao na zvuk stare gramofonske ploče.

Njen ruski me je katkad dovodio do ludila. Govorila bi o carskom dobu upotrebljavajući pregršt arhaičnih termina i egzotičnih pridjeva koji su moje školsko znanje jezika podrivali u korijenu. Ako bi pripovijedala o Crvenoj Rusiji, tada bi marširali strojevi drskih naziva raznoraznih komiteta i titula sitnih Staljinovih činovnika, koji

su, ako sam dobro razumio, zaslužni što se njeno i dupe njenog muža godinama smrzavalo na sibirskoj zemlji. Margareta Josipovič je u gulagu broj 32—A zaradila i Hansenov bacil. Slomljena teškim bremenom lepre hrabra žena je ipak uspjela da svoj um održi zdravim do posljednjeg dana. Odustajanjem od tijela kojem je svjesno uručila otkaz nadajući se samilosti kolega bolesnika, Margareta Josipovič je posljednjih deset godina utrošila plutajući crnim morem sjećanja vječito se žaleći na hladnoću, sibirsku hladnoću za svagda nastanjenu u njenoj lobanji.

Muke ostalih, pa i moje, počinjale su svanućem. Pruga plavih radničkih kecelja odlazi na posao, a vi dan dočekujete bolovima različitog intenziteta. Komunikacija sa svijetom najčešće počinje tako što sagledate da li ima novih promjena na tijelu. Shodno rezultatima, vaše raspoloženje će se kretati od samoubilačke depresije do blage veselosti.

Ogledala u sobama leprozorijuma vidjela su užase dostojne pakla. Svaka je imala po jedno, te ste već od ranih jutarnjih časova slušali psovke ili bolne jauke — dokaz da je Hansen prethodne noći bio itekako vrijeđan. Strah je nagonio mnoge da umišljaju kako je kvruga na vratu upravo izrasla, da je komad nosa skrenuo ulijevo ili da je koža nadlanice postala neprirodno hrapava. Možete samo pretpostaviti šta se događalo s druge strane očiju. Jer kakve sve misli prizove najobičnija glavobolja!

Mycobacterium leprae je dakle vajao, ne samo tijelo već i um, čineći ga katkad unakaženim poput zjapećih rana na vratu i leđima. Teško je očekivati da ove okolnosti uzgajaju dobronamjernost i optimizam svojstven ljudskom rodu, ali ne želim reći kako toga u leprozorijumu nije bilo. Možda je uz tjelesnu ružnoću lakše dolazila do izražaja i ona druga, nastanjena u biti čovjekovoj.

Mog cimera Roberta W. Duncana ni u kom slučaju nisam mogao privesti tim kriterijumima na sud. On je vedru narav zadržao uprkos bolesti ignorišući njene podvale i zamke. S toga je bio nagrađen veoma sporim napredovanjem bacila koji se glasno javljao — vođen nedokučivim časovnikom prirode ili Boga, htjedoh reći — baš u trenucima kada pomislite da ste možda izliječeni.

Zahvaljujući Robertu W. Duncanu godine provedene u leprozorijumu doimale su se kraćima. R. W. D. nikada nije zaboravio moj rođendan. Kao poklon sam uvijek dobijao stvari savršeno prilagođene mojim potrebama ili ukusu. Najdražu među njima, Bijeli album Beatlesa u izdanju Jugotona, pamtiću cijelog života kao zvuk dobrote i neokrñjenog prijateljstva. Sjećam se da je stari Ingemar Zoltan slušajući sa zvučnika razglasa *Back in the U. S. S. R.* vrištao od sreće vjerujući da sluša propagandnu koračnicu koja prenosi ultimatum ruskim tenkovima na ulicama Budimpešte. Svakodnevno je, marširajući hodnicima, tražio još i radosno uzvikivao refren filovan njegovim anti-sovjetskim parolama.

Robertovi pokloni su zračili nedokučivim oreolom potencijalnih intimnih dragocjenosti. Prevrćući ih u rukama imao sam čudni utisak da sam ih jednom davno posjedovao i da se oni sada vraćaju dozivajući uspomene. Stari špil Piatnikovih karata, perorez sa drškom od ružinog drveta, mali kineski akvarel uokviren ebanovinom, turska lula — svaka od tih stvari zauzimala je posebno mjesto na noćnom stolčiću.

Uporno je odbijao da kaže kako do njih dolazi, a ja sam nakon par pokušaja prestao da insistiram računajući da je i to neka vrsta talenta, poput spisateljskog ili muzičkog dara. Nekoliko dana uoči mog rođendana pažljivo sam pratio Robertove kretnje, no nikad mi nije izbivao iz

vidokruga duže od pola sata što je bilo nedovoljno za odlazak do najbližeg sela ili fabrike vještačkog đubriva. Katkad bi tokom šetnje dvorištem dobacivao zagonetne osmjehe znajući čime razbijam glavu suzdržavajući se da ga još jednom upitam: kako?

Poklon koji sam dobio drugog aprila 1989. za moj četrdesetdrugi rođendan, nisam držao na noćnom stolčiću, već duboko u postavi madraca ispunjenog ovčjom vunom. Robert ga je ostavio pored budilnika tako da je uz histeričnu zvonjavu ruske *rakete*, kad sam ga ugledao, od uzbuđenja zazvonilo i u mojoj glavi. Nisam bio spreman za ovakvu vrstu šoka koji je tihe prolječne dane pretvorio u bujicu sumnji, pretpostavki i nadanja. Uz to, veliki portret Nicolaeia Ceausescua koji se godinama osmjehivao sa zida zgrade fabričke uprave, bio je umazan katranom do neprepoznavanja.

Miješajući karte posmatrao sam planine na zapadu. Evropa je — tamo iza rubova Transilvanijskih Alpi — zaranjala u još jednu noć. Osjećao sam kako bruji, poput velike matice, šaljući nizove kodiranih signala. Kada se Robert W. Duncan nečujno došunjao iza mojih leđa, kada me dotakao po ramenu karte su uz preplašenih ruku odletjele kroz prozor. Činilo se da padaju dugo, suviše dugo, levitirajući kroz gusti prolječni zrak. Znao sam da će se nešto uskoro promijeniti.

Robert se smijao drhtanju mojih dlanova. Mirno je otvarao konzerve ananasa, a ja sam zamišljao da upravo otvara dvije Pandorine kutije, po jednu za svakog. Narednog jutra ste mogli vidjeti kako balansiram silazeći niz stepenice i nosim konzervu punu vode, za cvijeće; divne narcise uz južni zid leprozorijuma.

Ali narcisi nisu bili jedini razlog što sam šesnaestog aprila 1989. ustao prije svih.

Andrej Nikolaidis, **Sin**

Otac nije štit
svome djetetu –
u meni si našao dijete
(ELEGIJA, Seamus Heaney)

Svakoga od nas, bez obzira na to što je i što radi,
grubo odgurnu natrag sebi samom i on postaje
noćna mora upućena na samu sebe...
(PODRUM, Thomas Bernhard)

I

Sve bi bilo drugačije da sam uspio suspregnuti
gađenje, pomislio sam.

Kroz spuštene škure sam vidio sunce. Izgubilo
je svu snagu i sada je, nemoćno da prži, nestajalo
za krošnjama maslinjaka koji se pružao do šljunka
Valdanosa, i dalje, sve do Kruča i Utjehe, uvala
prepunih kupača odlučnih da im tijela upiju i
posljednju kancerogenu sunčevu zraku, prije
nego odu kući, izgorjelu kožu natope kopijama
skupocjenih parfema, obuku svoju izazovnu
odjeću i odjure do diskoteka i terasa sa narodnom
muzikom, puni vjere da će noćas jebati neko tuđe
tijelo sa opekotinama trećeg stepena, da će jebati i
potom zaboraviti neko ljudsko biće, slično sebi.

Isprva sam bio odlučan da još neko vrijeme
ležim, ali sam morao ustati jer je smrad znoja u
sobi bio nepodnošljiv. Soba je sa zapadne strane,
pomislio sam, zato je popodne u njoj vruće kao u
livnici. Čitavo popodne sunce bije u zidove. Čak
i kada prokletnik zađe, njegova toplota izbija iz
zidova. Po svu noć me zidovi gađaju toplotom. Od
kad smo uselili u ovu kuću, od kad sam prvi put
legao u ovaj krevet – znojim se. Probudim se u 3
ujutro i moram odmah ustati, jer su jastuk i čaršav
natopljeni mojim znojem, natopljeni su znojem i

stoga smrde, k tome smrde nezamislivo, prosto
nesnošljivo. Probudim se po sred noći i moram
ustati, sopstveno tijelo me istjera iz kreveta.

Bila je to katastrofalna odluka, izabrati baš
ovu sobu za spavaću. Jednoga smo dana u nju
unijeli krevet, ormar i police, i već tog dana je, iako
ćemo to shvatiti tek docnije, bilo gotovo sa našim
brakom. Ništa nije moglo preživjeti noć u toj sobi,
svakako ne nešto tako krhko, tako malokrvno kao
naš brak.

Dvije godine sam se znojio, budio se
prestravljen zadahom vlastitog tijela, satima na
balkonu pio kafu, pred zoru bi nakratko ponovo
zaspao na kauču u dnevnoj sobi, samljeven
nesanicom i umorom je dočekivao zagrljajem
kada se probudi, dvije godine sam pokušavao da
shvatim što nije u redu, zašto je sve pošlo po zlu,
dvije godine sam pokušavao da napregnem um, ali
on je, iscrpljen nesanicom i nezadovoljstvom koje
je ispunilo ovu kuću visio mlohav i vlažan, kao
penis kada ga nakon seksa izvadite iz kondoma,
neupotrebljiv kao penis koji je upravo ejakulirao
i, shodno tome, saopštio sve što je imao. Dvije
godine nisam uspijevao čak ni da mislim. Dvije
godine tako i onda je sve bilo gotovo. Otišla je.
Rekla je ne mogu više i otišla. Istog trena sam se
bacio na krevet u kojem smo još sinoć, u našem
ritualu hipokrizije, jedno drugom rekli volim te.
Zaspao sam još dok sam padao. Probudio sam se
u znoju, kao i uvijek. Zaista je otišla, bilo je prvo
što sam pomislio kada sam otvorio oči. Nje više
nije bilo. Krevet je i dalje zaudarao na mene.

Ustao sam, gotovo da sam pobjegao od tog
kreveta. Zatvorio sam vrata za sobom, odlučan
da iz te sobe nikada više ništa ne izađe. Odvukao
sam se u kuhinju i stavio vodu za kafu na šporet.
Potom sam se trkom vratio do sobe i za svaki
slučaj dva puta zaključao vrata.

Nešto bih mogao pročitati, pomislio sam. Napokon bih mogao nešto pročitati, rekao sam sebi, ima već dvije godine kako ne čitam ništa osim crne hronike u novinama. Zanima me samo crna hronika i knjige o serijskim ubicama. Samo me još neskriveni izlivi zla zanimaju, pomislio sam, nemam više snage za hermeneutiku zla, to je iza mene. Više ne mogu da izdržim da tražim zlo u svakodnevnim postupcima, kako kažu, običnih ljudi. Umjesto toga, biram vulgarne manifestacije zla. Čovjek je ubio trideset ljudi i zakopao ih ispod kuće – to još uvijek mogu da izdržim. Ali svakodnevne zlobe, potisnute želje i jeftine lukavosti ljudi koje srećem, kroz koje gledam kao kroz ništa, dok mi se obraćaju kao slijepcu, uvjereni da su me prevarili, da su me namagarčili i naveli me da povjerujem u njihovu dobronamjernost – za to više nemam snage.

Novine su to jutro pisale: Pojeo ga na njegovu molbu. Crna hronika je donijela veselu priču o Arminu Meiwesu, kanibalu iz Njemačke. Građanin Meiwes je svojevremeno pristupio, pisalo je u novinama, kanibalskoj zajednici na Internetu. Ljudi su druželjubiva bića: okupljaju se kada se rađaju, okupljaju se i kada odlaze u vojsku, da uče da ubijaju druga ljudska bića, okupljaju se i kada žele da se pare, te stoga stupaju u brak, udružuju se, napokon, i kada žele jesti jedni druge. Meiwes je pronašao mjesto gdje se okupljaju srodne duše. Želio je pojesti čovjeka i to je povjerio prijateljima iz kanibalske zajednice. Napisao je oglas. Javilo mu se 400 ljudi koji su željeli da budu pojedeni. Na kraju je pojeo jednog od njih. Ovaj je, izgleda, imao posebne zahtjeve: tražio je da, prije nego što bude ubijen, skupa sa svojim dobrotvorom Meiwesom priredi posljednju večeru i pojede vlastiti penis. Dobrostivi Meiwes mu je želio ispuniti želju, ali su se, nakon početnog entuzijazma, složili da je

objed nejestiv. Uto je dobrovoljcu pozlilo i on se stao moliti Ocu na Nebesima. Meiwes, za koga su doktori utvrdili da je normalan, saopštio je da je molitvu preskočio, jer “ne zna ko je njegov otac, Bog ili Đavo”, stoga mu “nije bilo jasno treba li se moliti Bogu ili Đavolu”, tako je pisalo u novinama. Nakon molitve, Meiwes ga je ubio a nešto kasnije i pojeo, snimivši čitavo zbitije kamerom.

Na prvom suđenju ljudožder je osuđen na osam i po godina robije. Na drugom je saopštio: htio sam da ga pojedem, ali ne i da ga ubijem. Njegov pravni tim tvrdi da je počinio samo jedan zločin: ilegalnu eutanaziju. Ako sam dobro shvatio, problem nije u tome što je pojeo čovjeka, nego u tome što je eutanazija ilegalna.

Uočio sam mogućnost za zanimljivu pri-povijest, ako se ikada ponovo prepustim pošasti optimizma i oživim svoju, kako to zovu, literarnu karijeru. Koju sam, uostalom, upokojio nakon epskog, krvavog trijumfa nad vlastitom taštinom i nemam namjeru učiniti ništa što bi moglo dovesti do njenog uskrsnuća. Samo dva puta u životu sam pokazao karakter i nadvladao slabost: onda kada sam ostavio pušenje i onda kada sam ostavio pisanje. Sada ponovo pušim, uprkos tome što u pušenju više ne nalazim nikakav užitek. Pušim samo zato što ne mogu da podnesem teror države koja na kutijama cigareta štampa obavještenja o štetnosti duvana. Niko se, naravno, nije sjetio da na knjige štampa upozorenja o njihovoj štetnosti: “Znanje će vas trajno unesrećiti!”, “Čitaoci umiru mladi!”, “Čitanje u trudnoći može dovesti do teških oštećenja ploda”...

Ovo je moja kanibalska priča, koja nikada neće biti napisana. U nekoj državi blagostanja u kojoj je svaka privatna svojina uključujući i život svetinja, te se, shodno tome, eutanazija regulisana zakonima o vlasništvu i prenosu imovine, mladić

stidljivo ulazi u diskoteku u kojoj se tiskaju ljudi u potrazi za užitkom. Prijatne spoljašnosti i lijepih, gotovo starinskih manira koji se rijetko viđaju još od smrti Keri Granta, on prilazi djevojci koja za šankom ispija koktel. Zamuckujući, pita je da li bi bila ljubazna i dozvolila mu da je pojede. Ona je ubijedena da tip, koji vraški dobro izgleda, ima originalan način udvaranja. Odlučna je da prihvati igru. Stoga kaže: da. Ne gube vrijeme. Moj stan je blizu, mogli bi poći do mene, kaže ona. Dok se tušira, ona shvata da je uzbuđuje pomisao na tog nježnog mladića koji joj predano liže klitoris, zatim se spušta niže i glođe njene gležnjeve. Za to vrijeme, on u njenoj kuhinji traži stvari neophodne za pripremu objeda. Ona naga izlazi iz kupatila, sa kondomom u ruci stisnutoj iza leđa. On je dočekuje sa satarom u ruci podignutoj za napad. Prije nego se sječivo spusti i zarije u njenu lobanju, savršeno učtivo pita: gdje držiš lovor?

Nakon spektakularnog suđenja, kanibal je na slobodi. Jer se spor sveo na jezičke nedoumice: budući da nije sporno da je ona dala pristanak, njegova jedina krivica bila je u tome što nije uočio ironiju u njenom iskazu. A kako pogrešno tumačenje - doduše kratkog - teksta nije zločin, kanibal je oslobođen svih optužbi. Ubi je prejaka riječ, zvala bi se ta priča koju srećom nikada neću napisati.

Sa police uzimam Eliotovu "Pustu zemlju", izdanje koje nam je donijela prijateljica, našeg prvog ljeta u ovoj kući. Tokom novembra te godine, koji je bio kišan, tokom novembra koji nas je osudio na boravak u kući, jer su zbog kiše koja nije prestajala naše šetnje kroz maslinjak postale nemoguće, tokom novembra smo pokušavali da ostvarimo idilu iz B filmova. Sjedjeli smo u foteljama u našoj dnevnoj sobi, dok je u našem kaminu pucketala vatra. Sjedjeli smo i čitali Eliota.

Ja sam čitao naglas, ona je slušala. Tada sam je volio, kao što sam je uvijek volio. Tada nisam mogao izdržati više, kao što nikada nisam mogao izdržati više. Tada sam odlučio da ipak idem dalje, kao što uvijek odlučim da sve ide dalje. Stvari nikada ne propadaju zbog mene, niti uspijevaju zahvaljujući meni. One uvijek idu mimo mene. Ja se samo prilagođavam. U djetinjstvu sam život zamišljao kao pustinju kroz koju koračam tako da ne poremetim ništa, tako da ne ostavim nikakav trag. Kada nestanem, iza mene nije ostala niti jedna stopa u pijesku, niti jedan pepeo vatre koju sam naložio, niti jedan skelet ubijene životinje koju sam pojeo, niti jedan karavan koji sam sreo, niti jedno stablo u oazi u čiju koru sam urezao inicijale svog imena, niti jedan žena u selu uz koju raste moje dijete. Samo sam prošao, tako da to niko nije primijetio, tako da niko neće moći reći: ovaj je bio. Tako sam mislio onda, tako mislim i danas. Ali nisam učinio tako. Oženio sam se. Uzeo sam ženu i nastavio da putujem bez traga. Na kraju je ona rekla ne mogu više i otišla, učinila je to, iako sam to isto mogao reći ja, ali nisam, rekla je ona, jer je jača od mene.

April je najokrutniji mjesec, kaže Eliot. Ali on nije živio na crnogorskom primorju i sugrađani mu nisu zgrtali bogatstvo izdavanjem soba. Nije vidio kako turisti, kao horde huna, pristižu u njegov mirni grad i pretvaraju ga u džinovski barbarski zabavni park, nije osjetio kako izgleda kada se životni prostor suzi na granice mog dvorišta, jer svaki izlazak iz kuće podrazumijeva probijanje kroz mravinjak stranih tijela, koja su ružna, bučna i u grču pohlepne potrage za užitkom, što me uvijek prisili da se u paničnom trku, neprekidno se osvrćući, jer opasnost vreba sa svake strane, vratim natrag u svijet svog vlasništva visokom ogradom odvojenog od ostatka svijeta koji su

zaposjeli nepoznati ljudi. Avgust je, kažem, najokrutniji mjesec.

Čini mi se da je Al Ghazali rekao da je nebo okruženo patnjom, dok je pakao okružen uživanjima. Posmatran odozgo, sa brda i iz šume gdje je smještena moja kuća, grad u kojem živim ljeti izgleda kao pakao. Jer turizam je prodaja užitka. Doista: čovjek je u turističkom gradu okružen uživanjima. Al Ghazali je u pravu: u paklu sam jer sam okružen uživanjima. U pravu je i Sartre, kada kaže da pakao jesu drugi. Njihov užitak moj je pakao.

Telefon zvoní. Javlja se prijatelj, kaže da mu je iz Amerike upravo stiglo DVD izdanje filma "Canibal Holocaust". Šta je to, pitam ga. Pričao sam ti, kaže on, to je film o ekspediciji filmadžija koja u Amazonu naiđe na pleme kanibala. Početak obećava, kažem, šta biva poslije. Ništa, kaže prijatelj, ostatak filma ih ljudožderi jedu. Ali pazi ovo, kaže on, zato te i zovem. Kuća od koje sam kupio film zove se Grind House i specijalizovana je za prodaju najopskurnijih, najšokantnijih i najgadnijih filmova svih vremena, rekao mi je prijatelj, ne bez oduševljenja. Zamisli šta vidim u njihovom katalogu: u bogatoj ponudi filmova u kojima ljude stavljaju na najstrašnije muke, dakle siluju ih, režu, čereče i jedu, ova kuća ima i opciju - bez nasilja na životinjama. Shvataš li, viče u slušalicu. Shvatam, odgovaram kroz zube. Shvataš li, viče, oni se brinu o tome da ljubiteljima kanibalizma koji su gadljivi na nasilje nad životinjama ne pozli dok gledaju rasporene ljudske utrobe. Bojim se da shvatam, kažem.

Nakon ovoga, jasno mi je da ne mogu čitati. Uvijek se desi nešto što me u posljednjem trenutku spriječi da čitam. Za čitanje i, uopšte, bilo kakav duhovni napor, neophodna je dokolica. Da mi nije bilo dosadno, nikada ništa ne bih napisao. I dalje

mi je dosadno, kao uvijek, ali već neko vrijeme ne mogu da se sjetim zašto bi uopšte bilo važno da čitam, ili pišem, zašto bi bilo važno da, kako kažu, razvijam svoj duh. Odustajem od čitanja i palim kompjuter.

Ne uspijevam dospjeti na Internet. Dial up konekcija me uporno izbacuje. Telefonska centrala je preopterećena, mislim, na hiljade turista rodóm sa Kosova baš sada šalju poruke svojim porodicama u zapadnim zemljama iz kojih su došli, u kojima su stekli sitninu kojom se razmeću ljeti, tokom dvonedjeljnih odmora koji im donose samo frustraciju, jer iako su se šepurili kao pauni, iako su jebali mlade djevojke iz Peći, zavedene njihovim deset godina starim mercedesima i zlatnim lancima, smrad klozeta koji čekaju na njih, svoje čistače, smrad klozeta u Minhenu, Štokholmu i Gracu još uvijek im je u nozdrvama. Sada su se vratili sa plaže i bjesomučno telefoniraju i šalju mejlove, gonjeni potrebom da komuniciraju. Nepismeni ljudi koji s mukom ravnom porođajnoj izgovaraju svaku riječ.

Gušim se od prezira i netrpeljivosti, od gađenja koje me je obililo tako potpuno i fatalno, kao što je svece, kažu, oblivala ljubav. Potreban mi je pogled na prostranstvo, pogled u utješnu prazninu pučine, u plavo nezagađeno ljudima. Istrčao sam na balkon.

Bio je prvi sumrak. Sunce je ponovo zalazilo iza Stričevog maslinjaka, kako smo zvali brdo sa desetak korijena masline, koje nam je, sa svojih 50 hektara makije pune poskoka i divljih svinja, zaklanjalo pogled na more. Otac je tvrdio da je jednom vidio nešto sa onog svijeta, tako je rekao, kako sleće iza tog brda. Nikada ga nisam uspio ubijediti da je to bilo sunce. Iz popodneva u popodne sjedjeli smo na terasi i čekali suton. Čutke smo gledali sunce kako zalazi, kako se

gubi iza siluete brda koje oduvijek stoji između mene i svijeta. Kada bi svjetlost zgasnula, otac bi ustao, autoritativno rekao ne, nipošto, to nije bilo sunce. Potom bi nestao u kući. Nadalje su samo tonovi Baha odavali da još uvijek postoji, da kao i svake večeri leži u mraku spavaće sobe, paralisiran depresijom koja ga zlostavlja već dvije decenije.

Te večeri, brdo je gorjelo. Umjesto svježeg vjetra sa mora, u lice me je tukla vrelina šume u plamenu. Vatra će ponovo odnijeti sav očev trud, pomislio sam. Poslije svakog požara, policija je obilazila teren i pokušavala pronaći trag koji bi ih doveo do počinioca. Nikada, treba li reći, nisu otkrili ništa. Ni komad stakla, ni šibicu, kamoli tragove piromana. Nikada ni neće otkriti ko nam pali brdo, kad vam kažem, kako bi i mogli otkriti, kada ovaj oganj dolazi s onoga svijeta, ponavljao je otac.

Kada je brdo prvi put gorjelo, on je to shvatio kao znak od Boga. Čitav život mi je prošao, a da se nisam ni okrenuo na maslinjak koji mi je stric ostavio. Sada više nema maslinjaka. Ima samo moje obaveze prema toj zemlji. Tako je rekao, moj otac, sklon fatalizmu, kao i svi u ovoj mahnitij, proklesnoj porodici.

Ogradio je čitavo brdo. Probijao se kroz izgorjelu šumu, korak po korak, lomio kamen i u stijenu, kao u srce vampira, zabijao glogove kočeve. Onda je na kočeve kačio bodljikavu žicu koja mu je drala meso na rukama. Mjesecima se kući vraćao crn od glave do pete, kao rudar koji je upravo izašao iz najdubljeg kopa. To i jeste bio: rudar. Ušao je u srce svojih uspomena. Nije on krčio šumu: on je kopao svoju nutrinu, lomio je taj kamen koji ga je gnječio, uklanjao je lavinu koja ga je prekrila i živog sahranila. Mocar i garav se vraćao kući, sve dok jednoga dana nije saopštio da je njegov posao završen. Imanje je bilo ograđeno

i očišćeno. Nove suvomeđe podignute, nove masline zasađene. Poveo nas je na terasu, mene i majku, i po ko zna koji put nam pokazao Stričev maslinjak. Rodio sam ga iz plamena, rekao je, moj otac.

Kada je brdo izgorjelo po drugi put, opet je postavio ogradu i zasađio masline. Povrh svega, izgradio je i štalu. Onda je iz Austrije doveo koze. U svojoj radišnosti išao je tako daleko da je čak i čuvao te koze. Te godine bio je pastir. Preko dana bi sa kozama lutao brdom. Predveče bi ih odveo u štalu, na spavanje. Ispaša je ove godine savršena, govorio je, iz spržene zemlje izlaze mladice, stoga moje koze jednu najbolju hranu. Ograđene su, bezbjedne od čagalja, konačno na suvom su. Kao u hotelu sa pet zvjezdica, ponavljao je. Majka je držala da zna korijen očeve posvećenosti kozama. Stric je, tvrdila je da se toga sjeća iz babinih priča, bio grudobolan. Sa grudoboljom je i umro, rekla je majka. Posljednje godine života dugovao je kozama, rekla je. Neka žena iz Šestanica donosila mu je mlijeko. Zahvaljujući tom mlijeku živio je nakon što su ga doktori otpisali. Bio je sam, bez žene i poroda, pričala je majka. Imao je samo babu, ženu pokojnog brata, imao je tvog oca i te koze gore u Šestanima. Kod babe i oca je živio, zahvaljujući kozama je živio, rekla je majka.

Čovjek iz rodne Crmnice odlazi u Ameriku. Napušta svoje selo bježeći od gladi, samo da bi stigao u Njujork, velegrad u kojem će tri naredne godine gladovati. Spava u napuštenim skladištima. Na pijacama krade povrće, da bi se prehranio. Ponekad ubije psa-lutalicu, i tada Gospodu zahvaljuje na vještini ubijanja koju je stekao loveći ptice na Skadarskom jezeru. Već nakon nedjelju dana znao sam da ću uspjeti, znao sam da ću preživjeti, pričao je kasnije bratovom ženi i njenom sinu. U sred Njujorka živio sam kao

u sred gore, govori im. Dječak ga netremice gleda dok govori o psećoj koži od koje je načinio cipele. Nikada taj dječak nije vidio oca, ali ga zamišlja sličnog stricu, sa kratkim sijedim brkovima, kako u cipelama koje mirišu na - možda baš pseću - kožu ulazi u njihovu kuhinju, kako grli majku i njega, kako mu, onako kako čini stric, u džep tutne nešto novca za slatkiše, kako uveče, kao stric, pripovijeda sve one uzbudljive avanture koje je proživio.

Čovjek u Americi stekne imetak, ali umre prepuklog srca. Nikada se nije ženio, zato je nesretan umro, dječak čuje majku kako govori. Sve što sam uradio, sav put koji sam prošao, sve uzalud jer umirem bez sina, tako je pred smrt rekao tvoj stric, rekla mu je majka, rekao mi je otac. Sve što je imao ostavio je porodici svoga brata. Da se stric nije vratio duže bi živio, do smrti je tvrdila moja majka, gledao je tvoga oca i patio za svojim nerođenim sinom, imala je običaj da kaže, to ga je na koncu ubilo.

Čovjek se čitav život muči da bi umro sam kao pas. Sav imetak ostavi sestri. Spasi je od siromaštva u kojem je, nakon muževine smrti, bila osuđena da podiže dijete. Čitavu mladost sam jeo stričev trud, hranio sam se njegovim znojem i mukom, tako je govorio moj otac.

Čovjek se muči i onda umre. Eto čitave priče o svakom od nas, eto potpune biografije čitavog ljudskog roda. Sahranjen je prije pedeset godina. Sve što je od njega ostalo noćas gori.

Sada je sve gotovo, mislio sam dok sam gledao plamen kako se diže u noćno nebo. Šuma je ponovo gorjela, po treći put u deset godina. Vatra će napokon poraziti oca. On više nema snage da imanje ponovo diže iz pepela. Otkako je majka umrla, kroz nametnutu samoću na koju nije bio spreman, ojačala je depresija. Gotovo da

je sasvim prestao izlaziti iz kuće. Po čitavi dan je samo sjedio u zamračenom salonu. O čemu je razmišljao?, pitao sam se i bilo mi je svejedno. Samo sam se nadao da razmišlja, o bilo čemu, da barem misli uspijevaju da probiju glatke, visoke zidove depresije koja ga je okružila.

Te noći je gorio njegov maslinjak, ali on nije izašao pred kuću, ni da osmotri vatru koja je gutala sav njegov trud. Sa balkona svoje kuće sam gledao terasu njegove, bez nade da će se ukazati, da će kročiti kroz vrata kuće u kojoj je riješio da umre. Njegova žena je umrla, moja je otišla. Dva čovjeka, svaki u svojoj kući, koje čak ni stotinjak metara udaljeni požar nije mogao ujediniti, makar u pogledu na vatru u kojoj nestaje njihovo imanje.

Brdo u plamenu je zvučalo kao pucketanje ploče. Kao šum na kaseti. Kao nešto što će ukloniti pritisak na Dolby dugme. Plamen se, međutim, nezaustavljivo širio ka podnožju strme padine. Uključio sam lokalni radio. Javljao je da su prve kuće već evakuisane. Iza prvih kuća su, naravno, druge kuće. A onda moja. Užasnula me je pomisao da je čitav komšiluk ponovo udružio rad i svim snagama pokušava da zaustavi požar. Zapravo smetaju vatrogascima da rade svoj posao. Mogao sam da zamislim kako me ogovaraju. Samo on nije došao, vidio sam ih kako šapuću, pa njihovo gori a njega nema, pa zar mi da gasimo njihovo, pitaju se. I pri tom ignorišu činjenicu da spašavaju svoje kuće, ne moj maslinjak. Da moj maslinjak gase samo zato što se boje da će plamen zahvatiti njihove kuće. Moj maslinjak, koji uostalom i nije moj.

Vlada je, javili su na radiju, sve kanadere prodala Hrvatskoj, zato što su procijenili da im nije potrebna flota aviona za gašenje požara. To je bilo na proljeće. Već u prvim danima juna primorje

je zapaljeno. I još gori. Lastva iznad Tivta, Budva, Petrovac, Možura, sve do Skadarskog jezera. Sada gori i Ulcinj, plamen se sa Stričevog brda proširio do prvih kuća Limana. Zidine Starog grada su u opasnosti, javio je radio.

Zato što je Vlada prodala avione, požar gase helikopterima. U nečem što liči na vreće vuku vodu koju ispuštaju na vatru. U trenutku kada voda padne po tlo, dim i para zaklone pogled na ljepotu vatre. Sve nestaje u sivilu i narednih minuta potrebno je plamenu da ponovo uspostavi vladavinu nad imanjem moga oca.

Ubrzo, shvatam da mi je prizor dosadan. Sada su tu već tri helikoptera. Jasno je da će poraziti vatru – još jedan trijumf tehnike. Nema tu više ničeg za mene. Ničeg za mene tamo gdje se bore tehnika i priroda. Prosto ne znam što je od to dvoje monstruoznije – zla priroda ili zla tehnika kojom je pokušavaju nadvladati. Prije nego se okrenem i vratim se u sobu, pogledam očevu kuću. Svjetla su ugašena, ali znam da ne spava.

Onda sam čuo meket koza. Putem prema kući komšija je tjerao stado. Ooj, kojšo, čuo sam i to mi je sledilo krv u žilama. Nisam bio spreman za razgovor sa njim. Nisam bio u stanju da mu se zahvaljujem što je očeve koze spasio plamena. Da ga pozovem unutra na piće. Da se ispričamo – kao komšije, kao ljudi.

Ali već mi je mahno, već je stajao pred kapijom koju uvijek držim zaključanom. Prekasno: više nije bilo uzmarka. Obukao sam bokserice i sišao da mu otvorim.

Moj kojšo, rekao je, što nas je ovo snašlo. Srećom, nije očekivao da odgovorim. Sve izgorje, sve što je Joanis radio, nastavio je, dok je ugonio koze kroz kapiju. Jedva sam ovo živo spasio, rekao je, izvukao sam ih kada je vatra zahvatila štalu, njoj nije bilo spasa. Greota je, moj kojšo, rekao je

još, ali to ti je život - čovjek se muči, a ne zna za šta. Mučiš se, govorio je, i dok dlan o dlan, sve nestane. Kažu: odnijela vatra, rekao je, a nije vatra – Bog je to, moj kojšo. Bio sam siguran da među ljudima koji ga poznaju važi za mudrog čovjeka.

Napokon je sve koze utjerao u dvorište. Sad mi je svega dosta, pomislio sam. Koze su se već dale u posao preživljavanja: bića koja su maločas izmakla smrti sada su ravnodušno brstila travu i pri tom bezočno smrdjela. U tome su prednjačili jarci, koji su smrdjeli čak i gore od komšije koji je uporno išao za mnom, svaki put kada bih se pokušao odmaći od njega i udahnuti čisti vazduh.

Nego, kojšo moj dobri, rekao je odlučan da naplati svoje dobročinstvo, ja svima uvijek govorim da nema bolje rakije nego kod Teofilisa. Hajdemo gore, rekao sam, nemoćan da se borim sa tom vrstom neuljudnosti, sa ljudima koji se sami pozivaju u tuđe kuće. Zakoračio sam na stepenice i naglo se okrenuo, jer sam osjetio da me neko posmatra. I jeste, moja paranoja ponovo je bila opravdana: crni jarc je buljio u mene. U mraku sam vidio njegove žute oči kako me netremice promatraju. Njegove tamne, duguljaste zjenice ličile su na pukotinu u zemlji, spremnu da me proguta. Prijeteći je širio nozdrve niz koje se slijevala svjetlucava slina. Sitnim zubima žvakao je travu po kojoj sam gazio, ne skidajući oči sa mene. Bio sam siguran da mislimo na isto: on misli kako me jede, ja mislim kako moje meso nestaje u njegovim ustima, kako se njegovi zubi zarivaju u mene i otkidaju komad po komad mog tijela.

Kojšo, jesi li dobro, čuo sam čovjeka iza sebe. Okrenuo sam se i vidio komšiju, na kojega sam potpuno zaboravio. Po prvi put u životu bilo mi je drago što ga vidim. Po prvi put sam pronašao utjehu u drugom ljudskom biću, pomislio sam

ugledavši njegov krezavi osmijeh i tupi pogled, njegovo nisko čelo i klempave, crvene uši. Samo što dalje od zvizjeri, mislio sam dok sam žurio uz stepenice. Komšija je u čudu trčao za mnom. Polako kojšo, malo si mi blijed, čuo sam ga da govori. Uveo sam ga u kuću i još jednom pogledao jarca – stajao je na istom mjestu i dalje žurio u mene. Kao da mi stavlja do znanja da sam mu otvorio kapiju svoje kuće, da je ušao i da više nikada neće otići, da će do kraja, ma kada moj kraj došao, stajati tu i čekati na mene.

Nemam rakiju, rekao sam, piješ li viski. Sve pijem, rekao je. Sebi sam sipao punu čašu, njemu samo dva prsta, jer sam želio da što prije ode. Sjeli smo u fotelje u dnevnoj sobi, jedan naspram drugog. Bocu sam spustio na sto između nas, nadajući se da će mi zakloniti pogled na njega. Uzalud: sto je bio prenizak a boca premala.

Kroz balkonska vrata mogao sam da vidim vrhove plamena koji je do sada, mora biti, dokrajčio brdo. Vidio sam plamen i našao utjehu u tome. Plamen je bio savršeno opravdanje da ne gledam u čovjeka pred sobom. Misliće: pati zbog požara. Misliće: žao mu je oca. Pokušao je da započne razgovor, ali je ubrzo odustao. Riješio je da me prepusti tugi. Kojšo, rekao je, ja ću sam sipati, nećeš zamjeriti, ti razmišljaj, rekao je. Nakon toga, sjedjeli smo u tišini. Kada mi je popio sav viski i kada mi se od virenja kroz balkonska vrata već ukočio vrat, otišao je. Dok je izlazio, rekao je: dobar si ti čovjek. Klimnuo sam glavom, odbivši da ga pogledam. Kada je zatvorio vrata za sobom, zaplakao sam.

Dragan Radulović, *Čovjek koji jede so* *Kratka i lažna biografija Hemfrija B.*

Moram samoga sebe odmah da uhvatim u laži, i demantujem: u ovom nesretnom Gradu ipak postoji mjesto gdje ljudsko biće može popiti čašu pića, a da mu ne izađe na nos. Postoji dakle moja omiljena kafana, i zove se „Southern Comfort“. (Ko zna, do posljednje stranice ove priče, šta će se sve ispostaviti da je autor slagao čitaocu? Ne vjerujte mu ništa, pogotovu mu ne vjerujte da govori istinu u trenutku kada samoga sebe navodno hvata u laži, jer to samo znači da vam još pakleniju laž priprema!) „Southern Comfort“ nije blještavo mjesto sa striptizetama i pitonima koji repom nadražuju žene u svom zagrljaju, krčma je to od ugleda u kojoj nije dozvoljeno točenje alkohola osobama mlađim od osamnaest godina, a na platnenoj traci koja je razapeta preko cijele prostorije, kao nekakav dementni zaostatak iz predizborne kampanje za gradonačelnika, crvenom bojom ispisane su riječi: „Ne volim Budvu, volim Southern Comfort!“

Međutim, piće koje nosi naziv „Southern Comfort“, alkohol koji neki još nazivaju „The Grand Old Drink of The South“, u istoimenoj krčmi još niko popio nije, zbog toga što gazda smatra da niti jedan od gubitnika koji se lažno predstavljaju kao njegovi gosti ne zaslužuje čast da u svojim balavim ustima mljucka proizvod koji se pravi po receptu čestitog M. W. Herona, koji ga je prvi put isprobao daleke 1874. godine u svom baru pored La rue Bourbon u New Orleansu. Budvanski Hemfri Bogart – kako gazdu njegovi gosti od milošte nazivaju – vjerovatno je u pravu, iako me to ničim ne dotiče, jer su drugari sa kojima izlazim, poput mene, zaklete pivopije; trbušasti momci na vrhuncu karijere, koji pola vremena u

kafani provedu za stolom pijući, a drugu polovinu u toaletu urinirajući.

Direktor, Majstor, Profesor i Pisac, imena su ta četiri musketara koji se petkom okupljaju u kafani, da bi uz piće ogovarali političku situaciju u domovini, ogovarali svoje žene ili ljubavnice, bivše ili sadašnje, i sjetno prepričavali bajate uspomene iz vremena kada je „Azra“ gostovala na Ostrvu, a oni usvajali prve lekcije iz rock n' rolla i seksualnog obrazovanja... No, i pored svega što im ne ide u prilog, dobri su to i časni momci, boljih nema u magacinu Grada.

Direktor već tri godine upravlja preduzećem od vitalnog značaja za postojanje Budve, a iz partije koja ga je na to mjesto postavila on je vjerovatno jedini kadar koji svoj posao radi kako valja. „Nije to nikakva mudrost“, bio je kategoričan. „Potrebno je samo da shvatiš o čemu se radi, da zasučeš rukave, i najbitnije – da ne kradeš previše! Koji god čovjek na kugli zemaljskoj poveže ta tri principa može upravljati bilo kojom firmom.“ Prve godine bilo mu je najteže, mučenički se borio da obezbijedi svoje mjesto među budvanskim ajkulama, ni sam više ne zna, kaže, koliko je puta osvanuo u kancelariji. Te godine nam nije prilazio, viđali smo ga iz daljine kako brzo prolazi kraj rupe u kojoj blejimo, uvijek u nekakvoj žurbi, s mobilnim telefonom na uvetu, koji je od tolike upotrebe prijetio da se pretvori u mindušu.

„Više mu ne valjamo“, govorio je gorko Majstor kada god bi se za stolom poveo razgovor o Direktor. „Ubačili su mu modem u guzicu i konektovali ga na pravo mjesto“.

„Vratiće se“, govorio je Profesor spokojno, „ne može on ipak bez nas.“ Ahhaaa, uzvraćali su Majstor i Pisac sumnjičavo.

Međutim, Profesor je bio u pravu, jednoga petka đubrence je došlo, i snebivajući se upitalo:

„Je li slobodno, momci?“

Sjedi, rekao je Profesor, nedostajao si nam. Sljedećih nekoliko mjeseci, Direktor je plaćao račune naših okupljanja, i to je bila kazna koju smo mu namijenili. Ali kada nam je ispričao u kakvim je sve govornima plivao da bi održao svoju glavu iznad površine, bilo nam ga je čak i žao. Prca ovaj, prca onaj, na kraju ti se guzica rascvjeta kao kukurijek, dok hemoroidi bespomoćno vrište. Jer politika nije laka para. Jok, brate moj dlakavi, nipošto!

Majstor je vlasnik privatne firme za softwarske mudrolije, jedine koja postoji u Gradu, a i šire. U Beogradu je diplomirao na ETF-u, i jednoga dana dovukao svoje prkno, mašine, diskove i knjige u rodni Grad, bez i najblaže ideje šta bi tu mogao da radi. Pokušavao je da nađe nekakav posao, predlagali su mu dobronamjerni ljudi da se prekvalifikuje za konobara, ili bar za majstora precizne mehanike, te da popravlja televizore i video-rekordere, jer je za posao u njegovoj struci uslov bilo članstvo u „jednoj, jedinstvenoj, i vječno vladajućoj partiji“, na što iz inata nije htio da pristane. „Mrš u mundovinu!“, psovao je ljutito partijske aktiviste koji su dolazili da ga vrbuju. „Ako u svom gradu sa diplomom ne mogu da nađem posao, neću ga vala tražiti ni sa članskom kartom!“

Međutim, pametan momak ne može dugo da ostane bez novca. Jednoga petka Pisac se žalio društvu na svoj računar, jer se umjesto njegove najrođenije homepage, voljenog mu Guglete, pojavljuje nekakav demon kojega nikako ne može da ukloni. „To ti je ruska mafija“, rekao je Majstor samouvjeren. „Maliciozni program koji su njihovi hackeri smislili da bi legalne poslove svojih mafijaških poslodavaca reklamirali na internetu. Donesi mi kućište, srediću ti problem koliko je sutra.“

Ti se razumiješ u to, upitao ga je Pisac sumnjičavo. Naravno pobogu, odgovorio je Majstor, za to sam školu učio! I tako je počelo: prva, i još zadugo jedina, firma za software na Crnogorskom primorju, nalazi se u Budvi. Ime preduzeća i reklamnu kampanju smislio je Pisac, a Majstor se odmah uklopio u kapitalistički način razmišljanja: kada mu nazoveš dobar dan, računaj da si već za deset eura siromašniji, ostatak klijentovog troška zavisi od prirode kvara na računaru.

Profesor se u životu namučio muka. Upisao je engleski jezik i književnost u Sarajevu, i na drugoj godini studija zatekao ga je rat: drži Slobu, ne pušti Alija! U opkoljenom Sarajevu je proveo nepunu godinu dana, i veli da mu je govana dosta za cijeli život, a gusti sijedi pramen u njegovoj kosi svjedoči o tome šta je sve preživio. Izvukao se pomoću jedne od bezbroj humanitarnih organizacija. Prvo je kratko boravio u izbjegličkom kampu u Austriji, uzalud pokušavajući da nekako stigne do Kanade, međutim kada su austrijske vlasti otkrile da je državljanin Crne Gore, izručili su ga natrag u domovinu. Jedva je uspio da izbjegne mobilizaciju. Tačnije, njegov je otac to uspio: stari je svu ušteđevinu kapetana duge plovidbe istresao iz slamarice i potrošio podmićujući glavarčiče u Podgorici i Beogradu, dok nije sina oslobodio vojne obaveze. Ponovo je upisao fakultet, ovoga puta u Beogradu, ali kako nikakvih papira kojima bi potvrdio da je bio student nije imao, morao je početi kao brucioš. Sa dvadeset devet godina napokon je imao diplomu u džepu, a koliko mu je snage trebalo da je zaradi, to samo on zna. Radi u Srednjoj školi, predaje engleski, i sit je svega. Jednom ga je Majstor upitao čega se najviše plašio dok je bio u Sarajevu: granatiranja, snajperskih hitaca, gladi, hladnoće... „Pasa lutilica“, odgovorio je Profesor odsutno. „Najviše sam se

njih plašio. Jurili su u čoporima, po deset-petnaest njih, raskubali su leševe po ulicama, leševe kojima niko zbog straha od snajpera nije smio da priđe, i da ih sahrani. Poslije izvjesnog vremena počeli su da napadaju žive ljude, osjetili su ukus ljudskog mesa, i podivljali. Njih sam se najviše plašio: da me ne pojedu živoga.“

A Pisac? To sam u stvari ja, ili da budem precizniji: jedno od mnoštva sablasnih „ja“ koja se vucaraju pričom, a o kojima čitalac saznaje više nego što je ukusno. Zbog toga, o Piscu, ovom prilikom – ništa!

Veče jednoga petka u mjesecu decembru pretvorilo se u subotnje jutro kada su veseljaci napokon odlučili da se razidu. Budva by night doseže kičerastu slatkoću razglednice, mislio je Pisac dok je u 4 sata i 30 minuta hodao pustim ulicama. Povremeno njegovo razmišljanje ugrozi zvuk automobila koji nezamislivom brzinom projuri pokraj njega, ali to je sve: turista srećom odavno nema, poštenu narod spava, a bijesna mjesta za izlazak budvanske omladine nalaze se na drugom kraju grada, te ne postoji opasnost da će nekoga sresti. Kada hoda, i sav se pretvori u odjek sopstvenih koraka, Pisac voli da to čini neometan od drugih.

„O prokletniče!“, opsovao je iznenada Pisac samoga sebe, jer u trenutku nije bio siguran da li je pozvao prijatelje na slavu. Nikoljdan je blizu, koliko je prvi ponedjeljak, a to pada za nepuna dva dana. Ništa, rekao je, najbolje rješenje je da ih sutra oko podneva obavijestim, makar i još jednom. Jer takav je adet u Budvi. Ni kršteni kum ti neće doći na slavu, ako ga uredno ne pozoveš, bez obzira što je posljednjih trideset godina dolazio redovno.

Priča koja slijedi, i koja se pred čitaocem otvara škriptavo poput poklopca na porodičnoj škrinji,

ispričana je u mom domu poslije slavske trpeze na Nikoljdan, kada su za njom, od svih uzvanika, naposljetku ostali tek moji najbolji prijatelji. Nije to lijepa priča, i nerado je pričam, a sada bih više od svega volio da me je minula, poput one znamenite čaše. No, ko može znati u šta će se ljudska radoznalost na kraju premetnuti, i kakve će sve posljedice priča ostaviti na duše onih koji je čuju? To, kada bi čovjek unaprijed znao – ne bi nikada činio!

Ne znam ko je prvi pomenuo budvanskog Hemfrija Bogarta, ali neko za stolom jeste. Smijali smo se njegovom odijelu, i pogledu kojim prati šta se sve zbiva u lokalima. „Još mu samo fali crnac za klavirom, i slika je potpuna“, dometnuo je jedan od mojih prijatelja. Potom smo izvjesno vrijeme pokušavali da imitiramo glasovite Bogijeve replike iz filma „Casablanca“. I bezbrižno, poput djece, smijali se vlastitim neuspjesima. „Odakle se tip uopšte stvorio? Ne sjećam se da sam ga ranije viđao u Budvi“, vjerujem da sam to ja pitao, pokušavajući nečim da popunim prazninu nastalu poslije iscrpljujućeg smijeha na Bogijev račun. „Iz Podgorice“, odgovorio je Direktor tiho, preko čaše. „Poznaješ li ga?“, bio sam znatiželjan. „Ne lično“, rekao je i otpio gutljaj. „Samo po čuvenju.“

Potom smo ponovo utonuli u tišinu, smlaćeni količinom popijenog alkohola. Izgledalo je da više nikome od nas nije do priče, sve dok Majstor nije progovorio. „Puštite budalu tamo“, rekao je hladno, da bi na naše upitne poglede uzvratilo. „Zorka mi je pričala da su ga već nekoliko puta dovodili u hitnu. Obeznanjeni se od pića, i naždere krupne soli. Tako da cijelu smjenu o jadu zabavi dokle ga ne dozovu iz mrtvih.“ Začutao je, a onda poslije izvjesnog vremena zaključio: „Svi u Domu zdravlja tvrde da je naš Bogi lud kao struja. A Zorka kaže da je on u stvari prikriveni samoubica.“

„E, bogami, ako tako Zorka kaže, onda joj moramo vjerovati, nema nam druge“ uzviknuo je Profesor ironično. Na te njegove riječi svi smo smijući se zaklimatali glavama, jer Majstorova žena Zorka, medicinska sestra u budvanskom Domu zdravlja, za sve nas je vrhunski autoritet u pitanjima medicine. Žena čije mudre dijagnoze odavno već koristimo kao dobar povod da bi zavitalavali njenoga muža.

„Ne sprdajte se, momci“, reče Majstor oštro, gotov da se posvađa s nama radi žene. „Čovjek koji, uz viski, šakama trpa so u usta, i kojega redovno dovode u ambulantu na ivici smrti – mora biti lud!“

Dok smo mi, usporenih misli i već umorni, pokušavali nešto duhovito Majstoru da odgovorimo, i nastavimo šalu na račun njegovog povjerenja u ženinu pamet, Direktor je promrmljao: „Nije mu čuda, bogami, i ako je na kraju izgubio razum. Izgubio bi ga svakoji od nas podjednako.“

Vjerovatno bi ta opservacija o gubljenju razuma prošla neprimijećena, ali Profesoru ipak nije promakla: „Ti, Direktore, izgleda, znaš o njemu više nego mi?“ Direktor je odmahnuo rukom, ali nije porekao. I mi počesmo da ga ispitujemo o čemu se radi: šta je to čuo o Bogiju, zbog čega nam ne ispriča; počesmo i da galamimo na njega: kakav je nedrug kada ono što zna zadržava za sebe; pa jesmo li prijatelji, majka mu stara, ili dušmani, zar u nas nema ni najmanje povjerenja... A Direktor, kada je napokon shvatio da mu nema natrag, i da mu bez svađe nećemo dopustiti da čuti – počeo svoju priču.

„Ima tome“, veli, „četiri godine. Bio je Miličin sedmi rođendan, a Blažo se u to vrijeme nakratko zatekao u Budvi, i došao kod bratanične na slavlje. Vi znate da ja sa bratom nijesam baš u najboljim

odnosima, ali bilo mi je drago što je razbojnik našao vremena da svrati. Najviše, zbog Milice. Za nju je striko pojam nebeski. No, neka ga; porašće i ona, pa će razumjeti mnoge stvari koje sada ne razumije.“

„De je Blažo zbilja sad?“, upitao je neko.

„A zar sam ja čuvar brata svojega...“, odgovorio je Direktor hladno. „U nekom od italijanskih zatvora, bavi se društveno-korisnim radom: plete korpe od pruća i baštovani. A poznajući ga, vjerujem, utvrđuje svoje poslovne veze za budućnost. Međutim, ne prekidajte me više, momci, ako mislite da vam ispričam ono što sam naumio.“ Svi obećasmo da nećemo, i on nastavi priču. (A ja sam tih nekoliko trenutaka tišine iskoristio da u šporet ubacim dvije hrastove cjepanice, jer decembar je na moru pun zime.)

„Odmah sam vidio da brat želi nešto da mi ispriča, ali nijesam obraćao pažnju. Mislio sam, ako želi, neka sam odredi kada će početi. I zbilja, kada su se i posljednji gosti razmakli, baš kao ovo noćas, Blažo me je pozvao da sjednemo s kraja. Poslije nekoliko gornjih riječi, koje nikoga ne obavezuju i koje ništa ne znače – počeo je da lomi unutar sebe: da li da mi kaže što ima, ili da me zauvijek poštedi toga saznanja? Reci, presudio sam! Ko zna kada ćemo se opet vidjeti?“

Sjećaš li se kada sam one večeri, početkom septembra '92. godine, iznenada došao kod tebe u Beograd, počeo je pitanjem? Studirao si ekonomiju, i znao sam ti odavno adresu prebivališta, ali izbjegavao sam da te posjećujem. Naši svjetovi nijesu isti, ali ipak braća smo, ista nas je majka rodila. Te večeri sam došao da se pozdravimo, sjećaš li se? Potvrdno sam klimnuo glavom: kako se ne bih sjećao, rekoš, toliko si me puta zagrlio i poljubio, da sam u jednom trenutku pomislio da si došao nadrogiran. Blažo se na te riječi nasmijao.

Ne, rekao je, samo sam tada htio, prije odlaska u pakao, da me bar po nekakvom dobru upamtiš.

Momci, ono što mi je Blažo ispričao te večeri, na rođendan moje kćeri Milice, podijeliću sa vama noćas. Ali, kumim vas bogom, ne dozvolite da ovo što izgovorim krene đavoljim tragom! Ovo što rekoh, posebno se odnosi na tebe Pisac. Ne hvataj bilješke! Jer, koliko god ovo bila priča po noći, ona ipak nije ispričana za laku noć!

Za početak bi trebali znati da je pravo ime osobe kojoj svi tepamo Hemfri Bogart, u stvari Jovan. Razumljivo je što mu prezime neću pominjati. Dovoljna su imena, neka se o prezimenima glavnih junaka Đavo brine. Jovan je rođen u Titogradu, 1959. godine, na Koniku. Detalji o njegovom djetinjstvu i roditeljima nijesu bili poznati Blažu, tako da ih ni ja ne znam. Znam samo da je albanski naučio prije nego crnogorski, (što će mu docnije biti od velike pomoći u razbojničkoj karijeri!). I znam da je imao brata Nenada koji je rođen četrnaest godina kasnije, dakle 1973. godine, a kome se roditelji očigledno nijesu nadali, dočim su mu nadjenuli to ime. Upravo će Nenadova sudbina i pokrenuti cijelu priču. No, o tome valja govoriti bez hitanja.

Blažo mi je rekao da se sa Jovanom upoznao osamdesetih godina u Njemačkoj. „Zajedno smo obavili nekoliko poslova“, kazao je zagonetno. Ali poznajući svojega brata, lako mi je pretpostaviti o kakvim je poslovima bilo riječ. Tačnije, odmah sam shvatio od kakve je ljudske sorte njegov poslovni partner. Da se razumijemo, očigledno od iste kao i moj brat!

Cijela se priča odvija u balkanskoj kasapnici. Nenad je 91/92. godine bio na odsluženju vojnog roka u Čapljini, i tamo ga je, kao najobičnijeg redova, zatekao rat. Kasarna je bila pod opsadom hrvatskih snaga, bez struje, bez vode i hrane, a

uz to neprekidno zasipana gomilama granata. Docnije su mi ljudi govorili, jer raspitivao sam se pomalo na obje strane, da na kraju niti jedan zid u toj proklesoj kasarni nije bio viši od metra. Određeni broj vojnika je krajem aprila '92. godine izvučen helikopterima JNA, ali oni koji su ostali da obezbjeđuju izvlačenje svojih drugova na kraju su bili zarobljeni. Šta se poslije toga zbivalo s njima, malo ko pouzdano zna i može reći? Postoje tvrdnje da je jedan dio zarobljenika pogubljen odmah, a drugi da je transportovan prvo u sabirni logor Dretelj u Čapljini, zatim u Ljubuški, da bi potom nekoliko njih iz logora u Ljubuškom bili prebačeni u Vojno-istražiteljski centar „Lora“, u Split.

Jovan je uradio sve što je mogao da sazna gdje mu se brat nalazi: razgovarao je sa ljudima iz Crvenog križa Hrvatske, pokušavao je nešto da izvede pomoću katoličke crkve, povezao se sa svakom humanitarnom organizacijom koja je radila na terenu, ali sve je bilo uzalud: njegov brat kao da je u zemlju propao. No, početkom avgusta '92. godine Jovan je stupio u kontakt sa jednim mafijašem iz Njemačke, porijeklom iz Duvna, sa kojim je svojedobno poslovaio (na obostranu korist, dakako!), i taj čovjek je svojim kanalima napokon uspio da sazna ono što je Jovana zanimalo. Da, brat mu je živ; da, u govornima je; i da, treba ga čim prije izvući odatle, rekao je Stjepan. Kako to da izvedem, upitao je Jovan. Golemim novcem, odgovorio mu je kolega. A kome da ga ponudim? Ne znam, uzvratio je Stjepan, ali raspitat ću se. Međutim, na mene kao pregovarača ne računaj, naglasio je. To su neki posve drugačiji ljudi, i sa njima ne želim imati nikakova posla!

Za dva dana Jovan je od Stjepana dobio kućni broj telefona izvjesnog Adila. Taj bivši kapetan JNA u ratu je postao bojnič hrvatske vojske, ali

ono što ga uvodi u ozbiljnu igru jeste činjenica da je bio pobočnik komandantu Vojno-istražiteljskog centra „Lora“; dakle, čovjek koji nešto može učiniti! Napose, to je tvoj zemo, kazao je Stjepan. Bojnik je rođen u Crnoj Gori. I porodica mu je vjerojatno još uvijek tamo, kao uzgrednu obavijest napomenuo je.

Jovan je sa Adilom telefonski pregovarao iz Skadra. U avgustu '92. sve su veze sa Hrvatskom bile pokidane, tako da je Albanija za takav posao bila najbolji izbor. Blažo tvrdi da su razgovori bili mučni i neizvjesni, ali da Jovan niti jednog trenutka nije dopustio da ga nešto iznervira, jer onaj ko moli nema pravo da se ljuti, govorio je Blažu docnije, kada bi ovaj počeo da psuje Adila i njegove ponude da će im svima, koliko ih bude, rado organizovati smještaj u „Lori“ i aktivni odmor u bloku „C“.

Bilo kako bilo, za par dana pregovora utanačili su cifru (Adil je tražio 85.000 maraka za živog Nenada, jer mora potplatiti određene ljude, kako je rekao, ne zavisi sve od njega), dogovorili su vrijeme i mjesto primopredaje (za dvije nedjelje, u 22 časa, ispred telefonske govornice br. 96, nekoliko ulica dalje od logora, neka ga tamo čeka Jovan s novcem, jer Adil može samo da izvede zatvorenika, ali se ne usuđuje da ga negdje vozi, suviše je opasno, kazao je).

Za putovanje kroz pakao balkanske kasapnice bio im je potreban još jedan pouzdan čovjek, i Jovan je pozvao Besora da im se pridruži. Razmijenili su telefonom dvije-tri rečenice na albanskom, tako da Blažo ništa nije razumio, ali je Jovan očito bio dovoljno ubjedljiv dočim je Besor za dan i po iz Münchena doputovao u Skadar. Ne sviđa mi se plan, odmah je rekao. Prvo, trebao si mene da zadužiš da pregovaram s Adilom, u tom slučaju platio bi neuporedivo manje, jer nema naše glave

koja vrijedi 85.000. Najzad, ako prihvatiš prvu cijenu, čovjek misli da te uvijek može iscijediti za još, ili prevariti za sumu koju ste već ugovorili. No, dobro, to je tvoj brat i tvoj novac, čini, dakle, s njima što god hoćeš. Drugo, poznajem neke ljude u Splitu, koji se tamo već dugo bave ozbiljnim poslovima, a koji će na moju molbu da oposle razmjenu, i prebace tvog brata do Slovenije. Njihovu cijenu prijema i transporta plaćam ja, toliko ti već odavno dugujem. Tvoje je samo da im u Sloveniji predaš 85.000 maraka, jer će oni od svojih para isplatiti Adila. Međutim, ono treće, i najvažnije: razmjena se neće odvijati kako je Adil predložio, a ti bez razmišljanja prihvatio, nego malo drugačije. Po mojim pravilima. Jer ako sam išta naučio u ovom poslu, onda sam naučio kojim se načinima osigurava nepouzdana dostavljač robe. Moji prijatelji postaviće potpuno nebitnu osobu na dogovoreno mjesto, nekog narkomana koji bi za sto maraka ubio vlastitu babu, a koji naravno o cijeloj stvari neće biti obaviješten. Ako Adil dođe s tvojim bratom, namjeran da pošteno ispuni svoj dio pogodbe, nastaće gužva, jer tražiće malome novac kojega nema, i vjerovatno će se ljutit odvesti kolima natrag. Nekoliko ulica dalje, kada se uvjere da je sam, i da nije smišljao nikakvu podvalu, zaustaviće ga moji prijatelji, isplatiće mu novac i preuzeti od njega robu. Ne brini, oni odlično rade svoj posao. Onoga trenutka kada bude u njihovim rukama, tvoj brat je siguran. Za to vrijeme mi ćemo biti u Sloveniji, i čekaćemo. Jer ja u Hrvatsku, iz određenih razloga koje ne bih navodio, odavno već ne smijem, a ne bih ni vama dvojici preporučio da tamo idete sada.

Jovan je upoznao Blaža sa Besorovim planom, i ovaj se odmah saglasio. Kako se toga ranije nijesmo sjetili, bio je njegov jedini komentar. Jovan je umorno slegnuo ramenima, a Besor je kazao:

nijesam se ni ja puno toga sjetio '87. u Salzburgu, dok su me jurili agenti DB-a, ali je srećom neko drugi tada razmišljao umjesto mene. Blažo je upitno pogledao Jovana, očekujući možda potvrdu da je on čovjek koji je tada razmišljao umjesto Besora, ali uzalud, Jovanov izraz lica bio je posmrtna maska i ništa nije mogao pročitati s njega.

Kada je sve dogovoreno s Besorovim kompanjonima iz Splita, napustili su Albaniju, i preko Italije stigli u Sloveniju, na samu granicu s Hrvatskom, na pjenu od mora. Da ne bi rizikovali toliko novca, Besor je pozvao jednog čovjeka iz Skadra, kojemu je Jovan predao novac, a čovjek je dao riječ da će im 85.000 maraka biti isplaćene u Sloveniji, čim tamo dospiju. Tako je i bilo, nekoliko časova pošto su se javili na određeni broj telefona, jedan momak je došao i predao novac, uljudno sačekavši da ga Besor prebroji, i odmah potom nestao.

Veče koje je dogovoreno za razmjenu, vjerovatno je bilo najtiše u Blažovom životu, bar tako je meni rekao. Svi su bili čutljivi i nervozni, niko nije progovarao riječi, samo su – nategnuti do pucanja – čekali šta će se na kraju dogoditi. U 22 i 30 zazvonio je telefon u sobi, Besor je podigao slušalicu i nekoliko minuta razgovarao s prijateljima. Blažo je po izrazu Jovanovog lica odmah shvatio da vijesti nijesu dobre. Adil ih je prevario. U dogovoreno vrijeme, narkoman je sa torbicom preko ramena bio ispred telefonske govornice broj 96. U 22 i 10 govornici je prišlo putničko vozilo u kojemu su bile dvije osobe. Tada su Besorovi prijatelji pomislili da će sve biti u redu, da su to Adil i Nenad. Razuvjerali su se tek kada su obije osobe izašle iz kola s uperenim oružjem, a iz kafića u blizini istrčalo još nekoliko njih da im pomognu; takođe naoružani. Narkoman je dobio batina i odveden je u nepoznatom pravcu,

ali o tome Besorovi prijatelji ne znaju ništa, niti ih zanima; mali je ionako bio potrošna roba.

Tvoj brat je očigledno mrtav, rekao je Besor tiho. Primi moje saučešće. A sutra možeš nazvati Adila i zahvaliti mu na prevari. Budi ljubazan i fin prema njemu dok budeš razgovarao, jer bojnič ipak nije htio mnogo: samo 85.000 maraka i tvoju glavu. Na te riječi Jovan je uzdahnuo, i sklopio oči. A kada ih je napokon otvorio, u njima nije bilo ni magle ni suza.

Što ćemo sad, upitao je Blažo? Postoji li kakav plan „B“, majku li mu krvavu?

Besor je učinio i više nego što je bio obavezan, kazao je Jovan. Što se mene tiče, svi dugovi su izravnati. Ali ti i ja, Blažo, imamo još posla. Na te riječi Besor je počeo da se na albanskom prepire s Jovanom. Časnik je i njega zadužio, kazao je. Jer da je Jovan zahtijevao od njega da ga prati u Split, on bi to učinio bez riječi protivljenja. I eto, kako bi završio! Ne, ne, rekao je Besor, on je u ovome do kraja! Prepirku su okončali zagrljajem.

Postojao je plan „B“, naravno. Samo je Jovan mislio da nikada neće doći do njega. Sjeli su za sto, i Jovan je iz aktentašne izvadio fasciklu sa nekoliko fotografija na kojima je bio prikazan mladić nešto stariji od dvadeset godina, smeđe kose, pravilnih crta lica. Na jednoj je kupovao duvan na trafici, na drugoj je snimljen kako podignute ruke zaustavlja taksu, na trećoj kako u nekom lokalnu sa prijateljima pijucka kafu, a na četvrtoj kako u društvu djevojke šeta parkom.

Ko je ovo, upitao je Blažo?

Jovan je malo oklijevao s odgovorom, ali taman koliko je potrebno da znatiželju svojih drugova dovede do vrhunca: Mirsad, rekao je tiho. Adilov brat!

Sačekao je nekoliko trenutaka da uzbuđenje za stolom splasne, a onda je nastavio da govori.

Momak je u Beogradu, studira na Likovnoj akademiji, i stanuje u iznajmljenom stanu koji se nalazi u ulici Majke Jevrosime broj 17, na trećem spratu, na vratima piše Milovanović, vjerovatno je to prezime vlasnika stana. Mali je pod nadzorom, kazao je Jovan. Zamolio sam neke drugare da ga neprekidno drže na oku.

Hoćeš da kažeš kako je Adil znao da mu je brat u Beogradu, i da je pored toga učinio ovo čudo s nama, upitao je Blažo zbunjeno? Upravo tako, rekao je Jovan. Adil je jednostavno pogrešno procijenio s kim ima posla. Možda je pomislio da sam neki nesretnik kojega može zajebavati kako mu se prohtije, bez ikakve opasnosti po sebe i svoje. Ne znam, vjerovatno sam i ja kriv zbog toga, trebao sam drugačije izvesti stvar i odmah mu staviti do znanja da nema prostora za prevaru. No, sad je kasno za ta razmišljanja.

Tvoj zadatak, Blažo, jeste da odeš u Beograd i otmeš maloga. Nemoj odugovlačiti više nego je potrebno: dan-dva osmatranja, i završavaj posao! Poveži se sa ljudima koji ga nadziru, ali im ne govori šta namjeravaš, za otmicu angažuj svoje pouzdanike. Maloga ćeš prebaciti preko jezera do Skadra, gdje ćemo vas čekati Besor i ja. Možeš li to da izvedeš, upitao je Jovan?

Mogu, klimnuo je Blažo glavom, počistiću ga kao magičnom krpom. I ne brini, predaću ti ga u jednom komadu; živoga, naglasio je.

(Pitao sam Blaža, čime ga je to Jovan zadužio kada je bez riječi protivljenja pristao da organizuje otmicu nedužnog čovjeka i učestvuje u svemu što se docnije zbivalo? Međutim, na to pitanje, brat me nije udostojio odgovora. A kada je svratio u Beograd da me posjeti, u stvari je došao krvavim poslom, rekao je Direktor, i otpio gutljaj. Svi smo za trpezom na te riječi stegli vilice, a ja sam taj trenutak mučnine prekinuo ustavši da stavim

još dvije cjepanice u vatru, jer nam je odjednom postalo užasno hladno. Ili je popijeni alkohol ishlapio iz naše krvi, ili je priča učinila svoje?)

Tek kada je Mirsad isporučen u Skadar, Jovan je nazvao Adila. O nezahvalniče, počeo je ovaj smijući se, ja ti obezbijedio smještaj i doček, a ti me prevario. Tebi, izgleda, više nije stalo do brata. A šteta, Allaha mi, svaki dan se raspituje kada ćeš mu doći u posjet. Dakle, brat mi je živ, upitao je Jovan. Živ, duše mi, ali je pitanje koliko još od života ima, odgovorio mu je Adil kao zabrinuto. Odlično, rekao je Jovan. Onda smo obojica na dobitku: ti čuvaš mojega, a ja tvojega, i pitanje je samo tehničkih detalja da se negdje sretnemo kao ljudi i braću razmijenimo. Poslije nekoliko trenutaka tišine, Adil je kazao: ne vjerujem ti, Jovane! Ne bih ni ja tebi na riječ vjerovao, Adile, prošlo je to vrijeme. Dovedi maloga, rekao je Blažu. Neka se ispriča s bratom, nijesu se odavno čuli.

Mrcvarenje je trajalo nepunih mjesec dana, skoro cio prokleti septembar '92. godine. Naravno, već tokom prvog razgovora ispostavilo se da je Besor bio u pravu, da je Nenad odavno mrtav. Nijesam ti ja ubio brata, kazao je Adil uzrujano, nemam ja ništa s tim; drugi ubijaju. Vjerujem ti, Adile, zašto ne bih? Kod nas uvijek drugi ubijaju! Nego za razliku od mene, koji nikada neću saznati ime bratovog ubice, ti si Adile u prednosti, ti znaš da ću ja ubiti Mirsada svojom rukom, odgovorio mu je Jovan. Platit ću ti 85 tisuća maraka za život Mirsadov, ponudio je Adil. Nema naše glave koja vrijedi toliko novca, odgovorio mu je Jovan. I dat ću ti uz to još pet Crnogoraca, zatvorenika iz „Lore“, koje ti izabereš, pa ih vodi u Crnu Goru. Učini sevap duši, Jovane, poštedi bar žive ljude patnje, kada već brata ne možeš vratiti! Meni živi više ne trebaju, Adile, ja od sada trgujem kostima.

Dakle tako, Jovane: kosti za kosti!? Tako je, Adile. I što ja dobijam u tom slučaju, Jovane? Ubiću ti brata bez mučenja, zar je to malo? Ne, Allaha mi, nije! To je najviše što čovjek u pasjoj zemlji uopšte može dobiti od smrti. Saglasan, Adile, odavno je za sve naše žrtve: metak u čelo – dar Gospodnji s neba!

Razmjena leševa obavljena je u Berkovićima, sredinom oktobra '92. godine. Kao u nekom nesnimljenom filmu Voltera Hila: parkirani džipovi sa obje strane obasjavaju farovima pedeset metara pustinje, po kojoj par sirotih plaćenika u susret nose dva šatorska krila sa mrtvim tjelesima. A u tami, iza džipova, nalaze se ozbiljni ljudi pod oružjem, gotovi da odmah otvore vatru ukoliko primopredaja pođe naopako. Docnije će na tom prostoru, ex-jugoslovenska kopilad, razmjenjivati žive i mrtve, novac i oružje, preprodavati drogu, naftu i bijelo roblje, da bi na kraju, rekao mi je Blažo, na istom mjestu otvorili onu nadaleko poznatu pijacu automobila. S malom razlikom: jedni tu pijacu zovu Stolac, a drugi Berkovići.

Eto, momci. To vam je priča o čovjeku kojega zovemo Hemfri Bogart, kazao je Direktor umorno.

A mi smo ćutali kao pometeni. Svako je razmišljao o onome što je čuo, i nikome nije bilo prijatno.

„Šteta momka“, rekao je Profesor u neka zla doba. „Platio je glavom ni kriv ni dužan.“

„Šteta“, saglasio se Direktor. „Ali u ovoj proklesoj zemlji krivi i dužni nikada ne plaćaju. Oni se uvijek na vrijeme izvuku.“

„Nije mu čuda što jede soli kada se napije. Pojeo bih ja tovar, da nosim nevinoga čovjeka na duši!“, presudio je Majstor.

„Ko zna što Bogija kolje?“, uzvratio je Direktor pitanjem. „Obdukcioni nalaz je docnije potvrdio da

je Nenad ubijen desetak dana pošto su pregovori s Adilom počeli! Možda sebi ne može da oprostí što odmah nije udario tamo gdje najviše boli, nego je novcem pokušao da kupi ono što novac ne može platiti?“

Razlaz momci, presjekao sam na te riječi. Dosta je bilo priče. Ajmo, svako svojoj kući. Kasno je!

Zanimljivo, ali poslije te večeri izbjegavamo sastajanje u Hemfrijevoj kafani. Čini nam se da zna kako smo za Nikoljdan o njemu govorili, i uvijek nam bude neugodno zbog toga. A šteta je, pomislim ponekad. Jer, krčma nosi lijepo ime: „Južnjačka utjeha“.

Mladen Lompar, **Sjena na sceni**

NOĆ IZ LAPIDARIJA

pod čempresima
 ostaci klesarskih nježnosti
 sa utvrda i stela nadgrobnih
 sa krstionica
 portala i oltarskih ukrasa
 kamenje značajno
 veliko
 ali za dušu teško
 i nema vremena ovog
 niti drugog
 u čije temelje gledam
 na jednom grobnom kamenu
(kraju svijeta i simbolu besmisla)
 ime polomljeno
 kao pogođeni glasnik
 čija je poruka naglo prekinuta
 i slika koju nazirem –
linija
i tri nejednake zvijezde iznad
i uništena slova sedam stihova
 samo posljednju riječ slutim
 - NOĆ
 na kraju sedam redova života
 molitva
 za nenamjerne vjernike
 za pogled i šapat
 ili ćutanje

2.
 poruke stvorene da istražuju
 dodirom po udubljenim slovima
 i uresima gorčine
 klize prsti
 stapaju se s nježnostima skamenjenim
 onih što nikud nijesu stigli
 zar je ovo volja tvoja
 moj Bože

što bijaše grešno u tim zapisima
 i vizijama
 nad prahom
 i prazninom

i neshvatljivo jasnim ciljem

samo riječi dijele vlast s tobom
 Gospode
 Ali uzalud ih tražim
 i sakupljam ime od
 kostiju njihovih
 na komadima kamenih ukrasa
 u ovom strašnom ćutanju
 među leptirima i lovorom

3.
nestale u svjetlosti
zavjetne kuće
i simboli

tišinu vječnosti
nastanjuju leptiri
i svici

i uzdah onoga
kojemu ne donosi pročišćenje
ovaj strašni božji grijeh

ŠTO JE BILO ONO PRIJE

ako je ovo sudbina
*(i zašto
uopšte
ta riječ baš sada)*
što su bile one prije
čednije
nježnije
ljepše
koje su me oblikovale

i one druge

moram li da se stidim
pred tim prošlim
i onim drugim svijetom

ako je ovo sudbina
neka mi se više ne priznaje ime
prihvatam samo njegovu pukost
kada već moram opet od nule

HTIO SAM JOŠ NEŠTO REĆI

te noći
na trgu pred katedralom
pao je pred nas
anđeo kao znak
da ne možemo dalje
(a natrag se nikad ne ide)

– – možemo još malo stajati –
rekoh

– – i gledati
dok se ne preobrati u pjesmu
(čemu bi drugo ta vizija)
u njoj da ga bude

htio sam još nešto reći
ali nas razdvoji karnevalska povorka
neke uzaludne maske

– – daj ruke
– – daj ruke... –

vikala je
puštajući da je karneval nosi

i ja ostadoh miran

– ja se igram

čujem

napolju je već umiralo ljeto

kiše su najavljivale samoću

i kao jauk gorostasa

padala je slutnja na predio

*– – u ispruženu ruku**pao je lažni novčić*

odlučila je igrajući se riječima

kao kandžama ubijene grabljivice

OSTAJE ONO POSLIJE

nemam prava na tu ljubav

(a druge neće biti)

ponekad prođem bulevarom

i kroz lišće kedrova

vidim je

oslonjenu na ivicu prozora

*vrijeme mi nije uzelo riječi**koje nijesam morao kazati**i ono što nijesam htio pamtiti –*

kažem

presuđeno je

ali ostaje grijeh kao inat

ostaje ono poslije

pobuna

i pitanje što znači prošlost

koju sada kao tuđi jauk

možemo mirno odmjeriti

ostaje

kažem

ono poslije završene priče

o palim jarbolima i polomljenim veslima

drhtaj da je sve prošlo

i bio je kraj

a ima još nešto

ipak

ona čeka

jedra na vidiku

jedan određeni talas

i drugačiji svijet

i ja da prođem

KAKO PREŽIVJETI VIZANTIJU*kako preživjeti Vizantiju –*

govorila je

i tresući se

čekala da pitamo

a mi smo ćutali
oni nam se
polako
zmijski
uvlaće u riječi
i mi opet
žrtve – govorila je dalje

tišinu su iskale njene riječi

i trenutak razuma

zaista kako preživjeti Vizantiju
purpurne sobe i carske zločine
slijepe vođe
preteške presude
ludosti bjekstva
želje za tuđom svjetlošću

sječivo na licu Gospe
nož u grudi Isusa
plamen za ikone
za molitve i divljenje
plutamo Vizantijom

ostrvo i kapela na groblju
i zmije između kostiju i vječnosti
i sveci za čije božanstvo nema vjernika
a malo dalje
šiblje i podivljale ruže
krstače bez obilježja

zapušteni mrtvaci
u luci koja više ne čeka ni jedra na horizontu
(svaki se život plaši ovakve zasmrti)

a morem plutaju olupine
cvjetovi magnolije
i nikad otvorene knjige
upute crkve ponekad misao na vjekovnost
i miris tamjanski
i raskoš utvari
i trajanje

čuvaju ponegdje i Boga
u drhtavom obredu monaha

ali tok onaj široki
nosi sve pred sobom
i odiše mučnim nasljeđem
zaista kako preboljeti Vizantiju
ostaviti je prahu i divljenju
kad ovdje
jedino prošlost nema kraja

Iz kulturnog života

Pregled kulturnih događaja

piše: *Rosanda Mučalica*

Retrospektivna izložba djela Dimitrija Popovića na Cetinju

Kulturni događaj par excellence minule godine u Crnoj Gori bila je dugo očekivana retrospektivna izložba jednog od najvećih evropskih slikara, Dimitrija Popovića, rođenog Cetinjanina, dugogodišnjeg stanovnika Zagreba. Veliki dio njegovog bogatog opusa (crteži, slike, grafike, skulpture, objekti, kolaži i asemblaži nastao u vremenu od 1967. do 2004. godine, izložen je u Plavom dvorcu na Cetinju. Osim profesionalne važnosti ova izložba za umjetnika je, po ličnom priznanju, imala i emotivno značenje - predstavljala je i njegov simbolički povratak Crnoj Gori i rodnom Cetinju. Bitna za Popovića i zbog podsjećanja na njegovu prvu samostalnu izložbu koja je upriličena upravo u Plavom dvorcu, davne 1974. godine, kada je bio student na zagrebačkoj Likovnoj akademiji.

“Ljudsko tijelo i njegova razorna duša, koja samo preko tijela obezbjeđuje svoju besmrtnost, u likovnom djelu Dimitrija Popovića, slikara, grafičara, crtača, skulptora, teoretičara umjetnosti, predstavljaju dominante njegovog umjetničko-filozofskog stava. Baštineći raznovrsne formalno-estetske i filozofsko-psihološke elemente klasične evropske umjetnosti, renesanse, manirizma, gotičkog sjevernjačkog ekspresionizma, ali i

dadaizma i nadrealizma, Popović je stvorio likovno djelo jedinstvenog nadrealističkog prosedea, osobenih simboličkih, mističkih i psiholoških aplikacija i značenja. Virtuoz linije, majstor forme, crtački perfekcionista i umjetnik izuzetno prodoran, Popović se približio samim ponorima egzistencijalnog bivstvovanja preko ponovo vaskrslog čovjeka i Boga, i zamršenih puteva ljudske psihe”, ocjena je crnogorske kritike.

I zaista, veoma karakterističan spoj mediteranskog i srednjoevropskog prožima se kroz Popovićevu stvaralaštvo i izaziva veliko interesovanje i likovne publike i stručne kritike, gdje god da se pojavi. A posljednjih godina prisutan je u gotovo svim značajnijim evropskim likovnim središtima. Na veliku radost, obilje izvanrednih radova, vrhunskih umjetničkih dometa, ovog velikog i neumornog svjetskog i crnogorskog stvaraoca konačno je, uživo, mogla da vidi i crnogorska publika. Dragocjena izložba i jedinstven kulturni događaj za Crnu Goru, ostaće upamćen i kao da sada najveća prezentacija Popovićevih radova, nakon velike izložbe u Padovi 2002. godine.

“Za umjetnika retrospektiva ima puno više značenja od pukog nizanja radova, od svojevrsnog stvaralačkog inventara. Ovakav tip izložbe upravo potvrđuje ono što se odnosi na sam fenomen stvaralaštva. Umjetnik nije samo svjestan neizbježne činjenice kako ga vlastito djelo nadživljava, nego mu to djelo, takođe, ukazuje na zamršenu tajnu stvaralačkog procesa”, kazao je Popović, o cetinjskoj retrospektivi.

KotorArt- spektakl na kopnu i moru

Swite Georga Fridrika Hendla „Muzika na vodi“ i „Muzika za vatromet“ obilježile su na ostrvu Gospa od Škrpjela početak prošlogodišnjeg izdanja muzičke manifestacije KotorArt (Music Seminars-Concert Seson). Tri orkestra nastupila su kao jedan - Splitski kamerni orkestar, Vojvođanski simfoničari i Kamerni orkestar KotorArt-a, pod dirigentskim vodstvom maestra Berislava Skenderovića. U notama i u stvarnosti prenosili su simboliku pomirenja i zajedništva. Na kraju muzičkog spektakla u prekrasnom zalivu priređen je istinski vatromet. Za naše prilike ovaj u osnovi muzički događaj imao je i posebnu težinu, s obzirom na događanja u bliskoj prošlosti. Nesvakidašnji koncert direktno su mogli vidjeti gledaoci Televizije Crne Gore, koja je i realizovala prenos, a preuzeli ga Hrvatska radio televizija i Radio televizija Srbije.

Program četvrtog po redu KotorArt-a, nezavisne inicijative u kulturi, prevazišao je prethodna izdanja. Od 1. do 15. avgusta održano je ukupno 23 koncerta na kojima je nastupilo više od 150 umjetnika iz 13 zemalja, četiri majstorska kursa, svirala su četiri orkestra. Kao i proteklih, i ove godine u Kotoru su boravili umjetnici iz gotovo svih zemalja Balkana, Engleske, SAD-a, Francuske, Italije, Njemačke, Rusije, pa je KotorArt i regionalno već prepoznat kao jedan od stožera okupljanja muzičke elite. Ni horska muzika nije zapostavljena, pa je, nastavljajući praksu iz prethodne godine, ovoga puta po prvi put nastupio KotorArt kamerni orkestar i hor pod

upravom briljantne Darinke Matić Marović, čijim je koncertom spuštena zavjesa na četvrti po redu KotorArt.

Crnogorski muzičari na inostranim scenama

Istaknuti crnogorski muzičari ostvarili su prethodnom periodu brojne zapažene nastupe i priznanja na scenama širom svijeta. Valja se podsjetiti maestralnih koncerata koje su u najprestižnijim muzičkim dvoranama pred brojnim auditorijumom upriličili pijanista Boris Kraljević, violinista Roman Simović, te briljantnih vokalnih nastupa mecosoprana Amande Stojović, ali i najvećeg dometa u zabavnoj muzici - nastup podgoričkog benda „No Name“ na Eurosongu u Kijevu 2005.

Kraljević je u minulom periodu nastupio na koncertnim podijumima mnogih zemalja Evrope, Sjeverne Amerike, realizovao turneje po Aziji, izvodeći resitale i koncerte sa simfonijskim i kamernim orkestrima, a često je nastupao i kao član kamernog ansambla. Takođe, nije zanemario ni svoju pedagošku djelatnost koju je vrlo efektno realizovao i kroz mnogobrojne majstorske kurseve i predavanja na Muzičkim akademijama i Konzervatorijumima u zemlji i inostranstvu. Njegovu studentima slove za najuspješnije gdje god da nastupe. Bio je član i žirija na brojnim domaćim i međunarodnim takmičenjima pijanista.

Sa uspjehom na međunarodnoj muzičkoj sceni ne zaostaje ni naš proslavljeni violinista Roman Simović. Prošlog aprila sa pijanistom Ratimirom Martinovićem učestvovao je na takmičenju kraljice

Elizabete, jednom od najvećih svjetskih muzičkih takmičenja koji se održava u Briselu. U proteklih nekoliko godina Romanu Simoviću pripala je druga nagrada na Međunarodnom konkursu "H. Vienijavski" u Poljskoj, te Diploma Međunarodnog konkursa u Indijanapolisu, kao i druga nagrada na Internacioanlnom takmičenju u "A. Jampoljski" u Rusiji itd. Prošle godine pobijedio je na međunarodnom konkursu Rodolfo Lipizer u Italiji, gdje je osvojio i dvanaest specijalnih nagrada.

Mecosopran Amanda Stojović, upravo je okončala veliku turneju po gradovima bivšeg jugoslovenskog prostora, nastupajući kao član Dua Amarilli. Još za vrijeme studija postala je član operskog studija Narodnog Pozorišta u Beogradu, na čelu sa vokalnim pedagogom Biserkom Cvejić i režiserom Borislavom Popovićem, u okviru koga se i usavršavala. Svoje znanje dopunjavala je i pohađanjem masterklaseva u Italiji kod prof. Piera Miranda Ferraro-a. Operski debi ostvarila je ulogom "vještice" u baroknoj operi "Didona i Enej", u Kraljevskom pozorištu Zetski dom na Cetinju, a zatim su uslijedile uloge u brojnim poznatim operama na sceni Beogradske Opere (Travijata, Karmen, Ivica i Marica...)

Nastupom u velikom finalu takmičenja za Pjesmu Evrovizije, u Kijevu 21. maja 2005., podgorički bend „No name“ osvojio je odlično 7. mjesto. Pjesma sa kojom su nastupili, „Zauvijek moja“, proglašena je i za najbolju kompoziciju prošlogodišnje Evrovizije, glasovima svih 39 kompozitora. Kompozicija kojom su dostojno predstavljali svoju zemlju na ovako važnom

muzičkom takmičenju imala je elemente etnozvuka, što je bio i aktuelni trend prošlogodišnjeg Eurosonga. Autor teksta „Zauvijek moja“ je Milan Perić, dok je za muziku bio zadužen Slaven Knezović. Grupu „No Name“ koja je osnovana je 2003. u Podgorici čine: Marko Prentić (gitara/ vokal), Marko Preri (bas gitara), Dragoljub Purlija (bubnjevi), Danijel Alibabić (vokal), Branko Nedović (solo klavijature) i Bojan Jovović (klavijature). Već sledeće godine velikim radom i upornošću mladi podgorički sastav skrenuo je pažnju na sebe. Prvi veći nastup imali su na festivalu „Sunčane Skale“, u Herceg Novom 2004. godine, gdje su u konkurenciji „Novih zvijezda“ osvojili drugo mjesto (Srebrna sirena) sa pjesmom „Za tebe i mene“. Ubrzo nakon toga uslijedili su brojni nastupi širom Crne Gore. Na Dan mladih, 12. avgusta 2004., održali su svoj do tada najveći koncert, sa grupom Perper, u Kotoru. Tokom jeseni prethodne godine nastupali su više puta u popularnim klubovima u Podgorici i u više TV emisija. Muziku ovih mladih muzičara slušalo je i više od 30.000 ljudi na Novogodišnjim koncertima u Podgorici i Baru.

Podgorička grupa „No Name“ osvojila je najviše bodova i na ovogodišnjem takmičenju za predstavnika SCG na Evroviziji u Atini, ali je ta pobjeda osporena zbog brojnih kontroverzi oko načina glasanja žirija. Time je mladi crnogorski bend, na vrlo ružan način, spriječen da ponovi prošlogodišnji uspjeh, ili, što da ne, dovede Eurosong iduće godine u Podgoricu.

„Didona i Enej”: Prva opera u Crnoj Gori

Prva operna produkcija u Crnoj Gori, „Didona i Enej”, čuvenog engleskog kompozitora Henrija Persla, izvedena je u Kraljevskom pozorištu Zetski dom na Cetinju (januar 2004. godine), čime je ujedno obilježeno i četiri vijeka postojanja ovog muzičko-scenskog djela.

Prvu crnogorsku operu na scenu je postavio njemački reditelj Niels Badenhop, a horom cetinjske Muzičke akademije i orkestrom Zetskog doma „Princ Mirko”, dirigirao je naš poznati muzičar, Egon Mihajlović. Kao solisti nastupili su: Stefan Grunvald, Angelika Veber, Kristian Mikolet, Kesler Astrid, Zorana Latković, Amanda Stojović, Tosinori Osaki i Igor Perazić. Opera je rađena u koprodukciji Kraljevskog pozorišta Zetski dom, Budva Grad teatra i cetinjske Muzičke akademije.

Podsjećanja radi, operno djelo „Didona i Enej”, u cjelosti napisano kao muzički komad, bilo je namijenjeno izvođenju štice internata u Čelsiju, 1689. godine. Po libretu koji je N. Tejt napisao u duhu engleske narodne poezije, na osnovu čuvene epizode o susretu kartaginske kraljice Didone i trojanskog princa Eneja, njenoj zaljubljenosti i tragičnom kraju, Persl je napisao djelo u kojem savršeno jedinstvo muzike i riječi i danas fascinira svojom svježinom, produhovljenim lirizmom, te snažnom dramatikom. Ono čime je Persl zauvijek zadužio svijet muzike jeste dramski recitativ u kome koristi jezik na melodiozni način, a iz osnovnog basa izvodi vrtoglave melodijske sekvence nepravilne dužine...

Cetinjska izvedba obilježena je izuzetnom

živopisnošću na pozornici, ali i atraktivnošću svih „saučesnika” prve crnogorske opere, koji su šarmantno, koliko i vješto, pokazali svoje interpretativne majstorije i dokazali da su projekti ove vrste više nego dobrodošli crnogorskoj kulturnoj sceni.

Rođenje crnogorske kinematografije

„Opet pakujemo majmune”, Marije Perović;
 „Pogled sa Ajfelovog tornja”, Nikole Vukčevića;
 „Imam nešto važno da vam kažem”, Željka Sošića.

Više od decenije nije bilo igranog filma u Crnoj Gori. Kraj letargije i dugog ružnog sna crnogorske kinematografije označio je prije par godina konkurs Ministarstva kulture RCG za sufinansiranje niskobudžetnih ostvarenja. Time je stvorena kakva-takva atmosfera da se kinematografija pokrene sa „mrtve tačke”. Da je crnogorski film sada u zamahu potvrđuju tri ostvarenja koja su u protekle dvije godine snimljena u domaćoj produkciji: „Opet pakujemo majmune”, u režiji Marije Perović, „Pogled sa Ajfelovog tornja”, sa rediteljskim potpisom Nikole Vukčevića i „Imam nešto važno da vam kažem”, mladog crnogorskog reditelja i scenariste Željka Sošića. Ovim je napravljen i veliki korak ka emancipaciji jedne urbane generacije koja pretenduje da savremenim pričama, koje tretiraju univerzalne probleme mladih, na velikom platnu promoviše autentične vrijednosti crnogorske umjetničke scene.

Film „Opet pakujemo majmune”, prvi je

od pomenutih ugledao „svjetlost“ bioskopskog mraka. Urbana podgorička melodrama o mladom bračnom paru čija se veza urušava istovremenim pritiscima tranzicione surovosti i zaostale sredine postigla je izuzetan uspjeh, kako po stručnim, odnosno festivalskim oscjenama, tako i po gledanosti. Uloge u ovoj romantičnoj komediji povjerene su Jeleni Čokić, Andriji Miloševiću, Boru Stjepanoviću, Dubravki Vukotić, Ivoni Čović, Branimiru Popoviću...

I Vukčevićev film „Pogled sa Ajfelovog tornja“ pobudio je veliko interesovanje ne samo zbog sjajne glumačke ekipe u kojoj su Marija Vicković, Branislav Trifunović, Darko Rundek, Andrija Milošević, Svetozar Cvetković, Irfan Mensur i mnogi drugi, već i zbog veoma zanimljive priče koja je bazirana na bestseleru Branislava Glumca „Zagrepcanka“. Jednodušna ocjena publike i kritike glasi- u pitanju nov i drugačiji domaći film u odnosu na brojne koje smo do sada imali prilike da vidimo. „Pogled sa Ajfelovog tornja“ je ljubavna priča, nastala u produkciji ARTikulacije iz Podgorice, beogradskog Yodi-ja, zagrebačkih Vizija, ljubljanske Arkadene i RTV Crne Gore. Likovima i fabulom film govori o jednom teškom vremenu u kome je sve na prodaju, a istovremeno govori o ljubavi koja je jedini put za izbavljenje iz balkanskog ludila...

Kvalitetom i visokim umjetničkim dometima ne zaostaje ni filmski prvijenac (i diplomski rad) Željka Sošića „Imam nešto važno da vam kažem“, čija je bioskopska premijera održana nedavno u Podgorici. Sa pažnjom očekivana filmska

storija pomirila je ukuse publike i kritike, prije svega, originalnošću filmskog izraza. I zrelošću sa kojom je obradio probleme i dileme mlade intelektualne građanske generacije u potrazi za društvenim identitetom i psihološkom i moralnom stabilnošću u razdoblju nimalo jasnih društvenih kontradiktornosti. Glumačku podjelu predvodi mladi crnogorski pop superstar Bojan Marović, a osim njega u filmu igraju: Dragan Nikolić, Milan Gutović, Branimir Popović, Nataša Ninković, Varja Đukić, Marina Savić i Dejan Ivanić.

Osim uspjeha i brojnih nagrada sa po nekoliko domaćih i festivala iz okruženja, specifični kulturni i socijalni ambijent Crne Gore na početku 21. vijeka, još je jedna od dodirnih tačaka ovih filmova. Dakle, svjedoci smo toga da su početni koraci u buđenju crnogorske kinematografije napravljeni. Zaboravljeni su stara estetika i stare generacije koje su postavile standarde u prošlim vremenima. Početak, svakako, obećava. Riječ ima nova generacija crnogorskih stvaralaca, sa nekom drugačijom, prije svega savremenijom, filmskom poetikom...

Nacionalne i istorijske teme u Nacionalnom teatru

U dugoj istoriji teatra dramski tekst nije uvijek imao istu ulogu. Ipak, jedno je sigurno - i danas preovlađuje ubjedenje da je solidna literarno-dramaturška osnova, preduslov za dobru predstavu. Tom smjernicom kao da se vodilo i Crnogorsko narodno pozorište na čijoj sceni se, iz sezone u sezonu, mogu vidjeti sve kvalitetnija

dramska djela. Jedan u nizu projekata CNP-a koji zadovoljavaju visoke profesionalne standarde teatarske umjetnosti svakako je i "Lažni car", koju je (dvije sezone unazad) po tekstu Mirka Kovača režirao Branislav Mićunović. Ovu dramu, bitno je napomenuti, Kovač je napisao specijalno za Crnogorski nacionalni teatar.

"Lažni car" oslikava jedan događaj iz istorije Crne Gore u kome ključnu ulogu igra samozvanac Šćepan Mali - ličnost koja predstavlja misteriju, bez obzira na sve teze o tom vremenu i tadašnjim događanjima... Radikalno dekonstruišući komad Mirka Kovača, koji obrađuje poznati motiv cara samozvanca, reditelj gradi jedan sveden i izrazito moderan teatarski jezik u kome dominira princip potpuno nesputane scenske igre. Međutim, ta zaigranost nije sama sebi svrha, jer se poklapa sa postavkom glavnog lika: lažni car ovdje nije ni beskrupulozni uzurpator ni bezazleni profiter, već osoba koja se superiorno igra i svojim okruženjem i samim sobom, iskušavajući tako krajnje granice ljudske egzistencije.

Glumački dijapazon ovog izvrsnog teatarskog djela čine: Branimir Popović, Milan Gutović, Nikola Ristanovski, Gabrijela Petruševska, Mirko Vlahović, Momo Pićurić, Gojko Burzanović, Dragan Račić, Vojo Krivokapić, Sejfo Seferović...

Tendencija da na svom repertoaru šansu pruža domaćem dramskom tekstu nastavljena je i ove sezone, te je crnogorska publika, ne tako davno, bila u prilici da vidi još jedno respektabilno teatarsko djelo - "San o Svetom Petru Cetinjskom". Priču o vladaru koji je ostavio veliki trag u

crnogorskoj istoriji napisala je Mirjana Drljević, a vještom rediteljskom rukom na scenu je postavio Branislav Mićunović.

Riječ je o epskoj drami koja se tiče i sadašnjeg društva, ovog prostora i ljudi. Govori o zakonodavstvu bez tamnica. O svecu. O nedosanjanom snu. O ljubavi, dobroti i nekom ljepšem svijetu. Komad je nastao na literarnoj tradiciji Crne Gore - inspirisan je trima knjigama: Poslanicama Svetog Petra Cetinjskog, "Ljetopisom popa Dukljanina" i "Monigrenima", Jevrema Brkovića. "Pisala sam jednu potpuno drugačiju stvarnost. Ne manje prijeteću, niti manje košmarnu, ali sasvim drugačije urešenu. Stvarnost u kojoj neko bdi nad vama dok spavate, čak i dok stradate. U kojoj se barem ponekad osjećate bezbjedno. To je san o razumu, o čistom srcu, dobroti, ljubavi i suzama, riječi su Mirjane Drljević, autorke drame. Glumački ansambl ovog projekta Crnogorskog narodnog pozorišta čine: Branimir Popović, Nikola Ristanovski, Mirko Vlahović, Slobodan Marunović, Jelena Nenezić, Petar Burić, Milan Bajčetić i Mladen Nelević.

Sjajna scenografska rješenja, odlična gluma, dobra podjela uloga i interesantna muzika, sve to „upakovano“ u jedno drugačije vrijeme crnogorske istorije, garancija su da niko iz gledališta sa ove predstave neće izaći ravnodušan.

Čehov i Kiš na sceni Zetskog doma na Cetinju

U Crnoj Gori posljednjih par sezona (osim nacionalnog teatra) realizovano je mnoštvo

zanimljivih predstava, značajnih kako po vrijednosti teksta, tako i po zanimljivim scenskim i rediteljskim rješenjima. I u Kraljevskom pozorištu Zetski dom na Cetinju, najstarijoj teatarskoj kući u Crnoj Gori, na scenu je postavljeno nekoliko izuzetnih komada. Poseban osvrt zaslužuje "Višnjik", koji je po čehovljevoj drami režirao poznati hrvatski režiser, Ivica Kunčević.

Reditelj je prišao relazaciji čuvenog Čehovljevog djela sa puno osjećaja za nijanse, a uspjehu predstave mnogo je doprinio i uigran ansambl koji predvodi izvrsna Varja Đukić, a tu su i: Branimir Popović, Dragan Jovičić, Drago Malović, Jelena Nenezić, Dejan Ivanić, Stevan Radusinović, Gorana Marković, Nada Vukčević, Gordana Pajović, Predrag Borilović... Kunčevićovo "iščitavanje" "Višnjika" unijelo je u predstavu novu, može se reći suštinsku, aktuelnost. Komad progovara o slomu jedne ekscentrične projekcije, koja ljude navodi da život ne vide onakvim kakav jeste, već da u njemu pronalaze samo ono što odgovara njihovim osjećanjima, željama i očekivanjima. Tako "Višnjik", makar i posredno, postaje metafora za ono što karakteriše kraj ovog milenijuma: metafora za svijet u kome je jedna ekscentrična projekcija, preobražena u socijalnu utopiju o beskonfliktnom, savršenom društvu, doživjela krah, gdje je definitivnu pobjedu odnijela jedna materijalistička civilizacija, koja čovjeka zakiva u sadašnji trenutak, oduzima mu i prošlost i budućnost zato što ih čini podjednako nestvarnim i problematičnim. Ili, kako objašnjava reditelj, "to je komad o nadiranju okrutnog, tvrdog,

beskrupuloznog novog vremena i o nestanku jednog mirnog, uspavanog, možda na prvi pogled besmislenog i nekorisnog, ali poetičnog vremena. Znači tranzicija je tu, unutra. Jasno, ne ova naša, nego neka ruska od prije sto godina. Međutim, na nivou modela je stvar ista. A svaka promjena boli. I kao što mi danas osjećamo udare novog, tako istu nevolju pate i lica "Višnjika"...

Još je jedna (ovogodišnja) produkcija Zetskog doma - „Drveni sanduk Tomasa Vulfa“, ostaće upamćena - po sjajnoj glumi Predraga Ejdusa i Branimira Popovića, po umješnoj režiji Nika Goršića, ali i po činjenici da je ovim projektom po prvi put na sceni jednog crnogorskog teatra postavljeno djelo velikog književnika Danila Kiša. Zanimljivo je podsjetiti i na to da ovaj komad Kiš nije napisao kao pozorišni tekst, već kao TV dramu, koja je tek sada, u Zetskom domu, po prvi put izvedena u teatarskoj formi. Naime, „Drveni sanduk Tomasa Vulfa“ bio je dio nezavršenog ciklusa Dramske redakcije Drugog programa RTV Beograda „Sedam smrtnih grijehova: o lijenosti“ i predstavlja priču o dva logoraša koji pokušavaju da od prošlosti sačuvaju ono što ne bi smjelo da bude zaboravljeno. Ali tada, još jednom, prolaze kroz torturu i čistilište. Tema komada je sindrom potiskivanja i ćutanja, koji se uvijek dogode nakon velikih ličnih i društvenih trauma. Red je i sjetiti se šta je svojevremno Kiš zapisao o ovom svom djelu: „Anegdota o drvenom sanduku je, dakle, autentična, kao što je autentična i ličnost nesrećnog pisca koji provodi život čekajući nebeske znake nadahnuća. Za model mi je poslužio moj negdašnji

prijatelj, kojeg sam upoznao u Strazburu, i čija se oblomovska figura nadvija kao sjenka nad cijelom tom edukativnom dramom. Volju su mu bili ubili u nekom od njemačkih logora, gdje je bio odveden kao dijete, preživjevši prije toga pakao varšavskog ustanka. Živio je od skromnih ratnih reparacija i u svijetu svojih košmara.

Vjerovao je, naivno, da je za literaturu iskustvo stradanja dovoljno”...

Međunarodni muzički festival „A tempo”

Pet godina za redom Crnogorsko narodno pozorište domaćin je Međunarodnog muzičkog festivala „A tempo”, koji sad već tradicionalno okuplja eminentne ansamble i soliste iz zemlje i okruženja. Sa izuzetno kvalitetnim muzičkim repertoarom „A tempo” je postao vrijedan dio dobre tradicije kako Crnogorskog narodnog pozorišta, tako Podgorice, Crne Gore, i kosmički mali, ali nezaobilazan dio muzičkog univerzuma. Sa radošću i posvećenjem, ne samo sa željom da muzika, klasična, ozbiljna ili kako je god zovemo, postane dio naše svakodnevice.

Peti „A tempo”, njegova muzika, njegovi umjetnici, i njegova publika, ove godine pridružili su se obilježavanju jubileja jednog od najvećih genija u istoriji čovječanstva, Volfganga Amadeusa Mocarta, kompozitora koji je u svijet muzike ušao rano, koji je brzo sazreo zato što je morao rano otići, koji za života nije bio istinski slavljn, a čije djelo danas svijet poštuje kao jedno od svojih najuzvišenijih dostignuća. Sa svojim posvećenjem Mocartu ovogodišnji A tempo, protekao je u

uvjerenju da samo vrijeme može prepoznati vrijednosti i plodove istinske i istrajne predanosti muzici, a publici željnoj kvalitetnog muzičkog ugođaja omogućio još jedno davanje dobrom i lijepom, još jednu radost druženja sa muzikom. Dovoljno je reći da je otvoren koncertom „Muzika Montenegrina”, u izvođenju Gudačkog orkestra RTV Crne Gore, a pod dirigentskim vodstvom Radovana Papovića, repertoar koncerta obuhvatio je kompozicije crnogorskih autora. Bogatstvo izvođačkog potencijala umjetnika odbranih za ovogodišnje izdanje potvrdio je i završni nastup zagrebačkog gitarističkog kvarteta „A quatro”...

Projet d'un arrangement avec le
Monténégro afin d'écarter certaines
dispositions de l'article III du traité de
Berlin.

En exécution de certaines
dispositions de l'article III du traité
de Berlin du 13 juillet 1878 les
Sous-Signés ont, au nom du
Gouvernement Imp^l et Ro^l et du
Gouvernement Princier du Monténégro
et dûment autorisés, pris les arrangements
que voici.

1° Afin d'organiser le service
administratif maritime du Monténégro
conformément aux besoins de la
situation et pour assurer la police
maritime et sanitaire dans le port
d'Antivari et le long de la côte du
Monténégro, dont l'Autriche-Hongrie
a été chargée par l'article III du
traité de Berlin, il sera sans préjudice
du droit réservé par ce même article
au Gouvernement Imp^l et Ro^l de tenir
un bâtiment garde-côtes, établi à
Antivari un capitanaat de port mis à
Imp^l et Ro^l austro-hongrois et Princier
monténégrin.

LOVČEN, NJEKOŠ, MEŠTROVIĆ

VLADO VUJOVIĆ

ORIJINALI
OD NAGOSTE

Mijat Šuković

NOVOVJEKOVNA
DRŽAVA CRNA GORA
STVARANJE, RAZVOJ I ISKUŠENJA

Zagreb, 2006.

ŽIVOT I DJELO
VLADISLAVA BRAJKOVIĆA

Marko Špadijer
Stanko Roganović

DIPLOMATSKA POSLANSTVA U
KRALJEVINI CRNOJ GORI
*EMBASSIES IN THE KINGDOM
OF MONTENEGRO*

Живот, Џ дјело • Београд, Цетиње • Нови Сад, Загреб, Београд

ЦРНОГОРСКИ СВЕТИ,
СЛАВЕ И ОБИЧАЈИ

Зарица, Џ дјело • Београд, Цетиње • Нови Сад, Загреб, Београд

MONTENEGRIN SAINTS,
PATRON-SAINT DAYS AND CUSTOMS